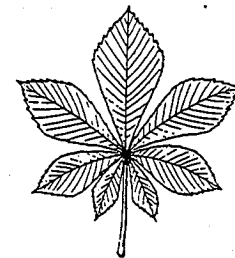
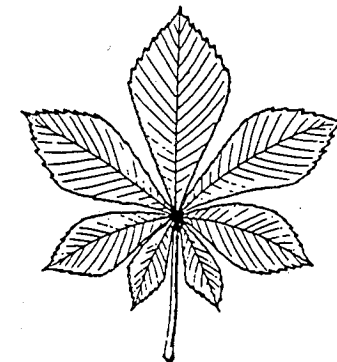

4. Møde
om Udforskningen
af Dansk Sprog

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet

8.-9. oktober 1992

4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
8.-9. oktober 1992

Udgivet af
Mette Kunøe og Erik Vive Larsen
Århus 1993

ISBN 87-981570-3-5

FORORD

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog, der har været afholdt hvert andet år siden da.

Vores motto "Ingen lingvistik uden humor" blev også holdt i ære ved det 4. møde, der fandt sted i oktober 1992. 51 forskere fra ind- og udland deltog med 23 foredrag, som nu udgives.

Tak til Aarhus Universitets Forskningsfond for støtte til konferencen. Tak til Jens Cramer for hjælp med konferencen. Tak til Per Stounbjerg og Ole Togeby for hjælp med edb. Sidst, men ikke mindst tak til Ethel Møller for hendes arbejde med trykmanuskriptet.

Århus, maj 1993

Mette Kunøe

Erik Vive Larsen

Støtte til konferencen
er modtaget fra
Aarhus Universitets Forskningsfond

Trykt af
Den juridiske Faggruppes Trykkeri
Aarhus Universitet

1993

INDHOLD

Program

Deltagere

Hans Arndt	Automatisk morfologisk analyse af danske tekster (sm.m. Thomas Bilgram)	30
Jørgen Chr. Bang	Økologivistisk deixisanalyse	18
	Dialog, Sprog & Deixis (sm.m. Jørgen Døør)	66
Thomas Bilgram	Automatisk morfologisk analyse af danske tekster (sm.m. Hans Arndt)	30
Kurt Braunmüller	Nye hypoteser om sprogkontakt mellem nedertysk og dansk i hånsetiden - en projektrapport	46
Randi Stevens Brodersen	Udlændinges tilegnelse af negationens placering i dansk	56
Jørgen Døør	Dialog, Sprog & Deixis (sm.m. Jørgen Chr. Bang)	66
Finn Frandsen	Teksternes fagre nye verden	78
Elin Fredsted	Dansk som fremmedsprog inden for handel og erhverv i grænseregionen (sm.m. Karen Margrethe Pedersen)	88
Hans Götzsche	Adverbialer - sprogvidenskabens adoptivbørn	96
Erik Hansen	Begrebet rektion	108
Lars Heltoft	Revision af indholdsfeltet	119
Lars Henriksen	Den etymologiske dimension	134
Henrik Holmboe	Forestillingen om "dansk normalnul" i forbindelse med ordforråd	146
Henrik Galberg Jacobsen	Værsgo, Århus! Om brugen af <i>værsgo</i> i moderne dansk	154

Bjarne le Fevre Jakobsen	Adverbialer som nøgleord til moderne individuel kommunikation i naturligt sprog - adverbialer og verbalaspekt	165
Hans Jørgen Ladegaard	Sprogholdninger og sproglig adfærd hos skoleelever på Fyn	177
Erik Møller	Og så lyder der et brag - om forekomsten og brugen af historisk præsens	198
Mie Femø Nielsen	Det dualistiske face. Et forslag til en revision af Goffmans faceworkteori	208
Karen Margrethe Pedersen	Dansk som fremmedsprog inden for handel og erhverv i grænseregionen (sm.m. Elin Fredsted)	88
Carsten Mølgaard Rasmussen	Børn og børn imellem. Face-work i interaktioner uden voksne (sm.m. Iben Stampe Sletten)	222
K. Ringgaard	Om sætningslængde hos Henrik Pontoppidan (1857-1943). En miniundersøgelse	241
Jann Scheuer	<i>Der</i> -konstruktioner i moderne dansk talesprog	243
Iben Stampe Sletten	Børn og børn imellem. Face-work i interaktioner uden voksne (sm.m. Carsten Mølgaard Rasmussen)	222
Jakob Illum Steensig	Dansk set udefra: en analyse af overgangssignaler i to danske samtaler, set i et kontrastivt perspektiv	253
Rita Therkelsen	Oversættelsesteori med et sprogteoretisk grundlag	262
Ole Togeby	Kommunikationsøkonomi	272
Orla Vigsø	Valgplakaten: Narrativitet og interaktion	281

PROGRAM

Torsdag den 8. oktober 1992 i lokale 340

- 10.00 Mødet åbnes
Ordstyrer K. Ringgaard
- 10.05-10.35 Kurt Braunmüller: Nye hypoteser om sprogkontakt mellem nedertysk og dansk i Hansetiden
- 10.35-11.05 Lars Henriksen: Det etymologiske instinkt
- k a f f e p a u s e
- Ordstyrer Viggo Sørensen
- 11.25-11.55 Erik Møller: Og så lyder der et brag - om forekomst og brug af historisk præsens
- 11.55-12.25 Mie Femø Nielsen: Det udvidede face. Et forslag til en revision af Goffmans faceworkteori

f r o k o s t

Lokale 340
<u>Ordstyrer Mette Kunø</u>	Lokale 342
<u>Ordstyrer Torben Andersen</u>
14.00-14.30 Carsten Mølgaard Rasmussen:
Børns face-work	Jørgen Chr. Bang:
Økologistik og deixisanalyse
14.30-15.00 Iben Stampe Sletten:
Børns face-work	Jørgen Døør:
Logik, Sprog & Deixis
15.00-15.30 Rita Therkelsen:
Det bundne og den fri kreativitet i dansk	Martin Bruun Møller:
"Kroppen" som textlingvistisk kategori

k a f f e p a u s e

<u>Ordstyrer Peter Schmidt</u>	<u>Ordstyrer Anne Duekilde</u>
15.45-16.15 Finn Frandsen:
Teksternes fagre nye verden	Elin Fredsted og Karen Margrethe Pedersen:
Dansk som fremmedsprog i grænse-regionen
16.15-16.45 Orla Vigsø:
Valgplakaten: narrativitet og interpretation	Randi Stevens Brodersen:
Udlændinges indlæring af dansk negationssyntaks
16.45-17.15 Bjarne le Fevre Jakobsen:
Adverbialer som nøgleord til moderne individuel	Jacob Steensig:
Dansk set udefra: Overgangs-signaler

kommunikation i naturligt sprog

17.15-17.45 Thomas Bilgram og Hans Arndt:
Automatisk Morfologisk Analyse af Dansk | Hans Jørgen Ladegaard:
Sprogholdninger og sproglig adfærd hos skoleelever på Fyn |
|--|---|

19.00 s p i s n i n g i k a n t i n e n

Fredag den 9. oktober 1992

Lokale 340
Ordstyrer Hans Anton Koefoed

- 9.00-9.30 Ole Togeby: Kommunikationsøkonomi
- 9.30-10.00 Erik Hansen: Begrebet rektion
- 10.00-10.30 Lars Heltoft: Fra GDS's værksted: revision af indholdsfeltet

k a f f e p a u s e

Ordstyrer Kirsten Gregersen

- 10.50-11.20 Jann Scheuer: Der-konstruktioner i moderne dansk talesprog
- 11.20-11.50 Henrik Holmboe: Forestillingen om "dansk normalnl" i ordforråd
- 11.50-12.20 Henrik Galberg Jacobsen: Værsgo. Om brugen af værsgo i moderne dansk

f r o k o s t

Lokale 340 <u>Ordstyrer Kirsten Gomard</u>	Lokale 342 <u>Ordstyrer Ole Bruhn</u>
---	--

13.45-14.15 Jan Katlev:
Øresundsregionens isoglosser som generative regler	Hans Götzsche:
Nogle adverbialfunktioner i dansk
14.15-14.45 Finn Køster:
Ømålsordbogen - et tilbageblik	K. Ringgaard:
Om sætningslængde hos Henrik Pontoppidan

Lokale 340
Ordstyrer Karen Margrethe Pedersen, Kbhn.

14.45-15.00 Konferencen afsluttes - kritik og gode forslag

DELTAGERE

4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog - 8. - 9. oktober 1992

Tilmeldte foredrag

Hans Arndt
Institut for Lingvistik
Aarhus Universitet
Nordre Ringgade
Bygning 327
8000 Århus C

Automatisk Morfologisk
Analyse af Dansk
(s.m. Thomas Bilgram)

Asger Albjerg
Institutionen för nordiska språk
Helsingfors Universitet
Regeringsgatan 11
SF-00100 Helsingfors

Torben Arboe Andersen
Institut for Jysk Sprog-
og Kulturforskning
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Torben Andersen
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitetscenter
Postboks 159
9100 Aalborg

Lena Babushkina
Slavisk Institut
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Jørgen Chr. Bang
Nordisk Institut
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Økologvistik og
deixisanalyse

Thomas Bilgram
Institut for Lingvistik
Aarhus Universitet
Nordre Ringgade
Bygning 327
8000 Århus C

Automatisk Morfologisk
Analyse af Dansk
(s.m. Hans Arndt)

Kurt Braunnüller
Germanisches Seminar
Universität Hamburg
Von-Melle-Park 6
D-2000 Hamburg 13

Nye hypoteser om sprog-
kontakt mellem nedertysk
og dansk i Hansetiden

Randi Stevens Brodersen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Udlændinges indlæring af
dansk negationssyntaks

Ole Bruhn
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Helle Bundgaard
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Jens Cramer
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84

8200 Århus N

Anne Duekilde
ODS-Supplementet
Njalsgade 80
2300 København S

Jørgen Døør
Filosofisk Institut
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Finn Frandsen
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V

Elin Fredsted
Institut für Regionale Forschung
und Information
Waitzstrasse 5
D-2390 Flensburg

Pernille Frost
Bøgehøj 18
2900 Hellerup

Kirsten Gomard
Cekvina
Aarhus Universitet
Finlandsgade 26 B
8200 Århus N

Kirsten Gregersen
Institut for sprog og kommunikation
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Logik, Sprog & Deixis

Teksternes fagre nye
verden

Dansk som fremmedsprog
inden for handel og
erhverv i grænseregionen
(s.m. Karen Margrethe
Pedersen)

Hans Götzsche
Institutionen för svenska språket
Göteborgs Universitet
S-412 98 Göteborg

Erik Hansen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet Amager
Njalsgade 80
2300 København S

Lars Heltoft
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde

Lars Henriksen
Gl. Hedevej 1
Hammer Bakker
9310 Vodskov

Henrik Holmboe
Afd. f. datalingvistik
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangsallé 4
8210 Århus V

Henrik Galberg Jacobsen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Bjarne le Fevre Jakobsen
Odense Universitet
Institut for sprog og kommunikation
Campusvej 55
5230 Odense M

Nogle adverbialfunktioner
i dansk

Begrebet rektion

Fra GDS's værksted:
revision af indholds-
feltet

Det etymologiske instinkt

Forestillingen om "dansk
normalnul" i ordforråd

Værsgo. Om brugen af
værsgo i moderne dansk

Adverbialer som nøgleord
til moderne individuel
kommunikation i naturligt
sprog - adverbialer og
verbalaspekt

Knud Anker Jensen
Seminar für Sprachlehrforschung
Ruhr-Universität Bochum
Tyskland

Knud Jordal
Slavisk Institut
Aarhus Universitet
Ny Munkegade 116, 4.
8000 Århus C

Jan Katlev
Tårnholmsvej 15
2700 Brønshøj

Sanne Knudsen
Roskilde Universitetscenter
Institut 6
Postboks 260
4000 Roskilde

Hans Anton Koefoed
Odense Universitet
Center for Nordisk
Campusvej 55
5230 Odense M

Mette Kunø
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Finn Køster
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Øresundsregionens
isoglosser som generative
regler

Ømålsordbogen - et
tilbageblik

Hans Jørgen Ladegaard
Institut for sprog & kommunikation
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Erik Vive Larsen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Bente Liebst
Aalborg Universitetscenter
Institut 11 (Dansk)
Frederik Bajersvej 7
9220 Ålborg Ø

Erik Møller
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Martin Bruun Møller
Odense Universitet
Filosofisk Institut
Campusvej 55
5230 Odense M

Mie Femø Nielsen
Landskronagade 60, 3.tv.
2100 København Ø

Karen Margrethe Pedersen
Institut for grænseregionsforskning
Persillegade 6
6200 Aabenraa

Sprogholdninger og
sproglig adfærd hos
skoleelever på Fyn

Metaforer og kognitiv
lingvistik

Og så lyder der et brag
- om forekomst og brug
af historisk præsens

"Kroppen" som textling-
vistisk kategori
(s.m. Jørgen Chr. Bang
og Jørgen Døør)

Det udvidede face. Et
forslag til en revision
af Goffmans facework-
teori

Dansk som fremmedsprog
inden for handel og
erhverv i grænseregionen
(s.m. Elin Fredsted)

Karen Margrethe Pedersen
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Carsten Mølgaard Rasmussen
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

K. Ringgaard
Maden 9
8210 Århus V

Jann Scheuer
Den Danske Ordbog på KUA
Njalsgade 80
2300 København S

Peter Schmidt
Århus Fællesseminarium
Trøjborgvej 82
8200 Århus N

Iben Stampe Sletten
Sankt Thomasallé 4 st.th.
1824 Frederiksberg C

Jakob Steensig
Århus Universitet
Institut for Lingvistik
Ndr. Ringgade
8000 Århus C

Børns face-work. Kvalita-
tiv analyse af gruppesam-
taler (s.m. Iben Stampe
Sletten)

Om sætningslængde hos
Henrik Pontoppidan

Der-konstruktioner i
moderne dansk talesprog

Børns face-work. Kvalita-
tiv analyse af gruppesam-
taler (s.m. Carsten Møl-
gaard Rasmussen)

Dansk set udefra: En ana-
lyse af overgangssignaler
i to danske samtaler, set
i et kontrastivt perspek-
tiv

Viggo Sørensen
Institut for Jysk Sprog-
og Kulturforskning
Århus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Rita Therkelsen
Roskilde Universitetscenter
Institut for Sprog og Kultur
Hus 3.2.3, postboks 260
4000 Roskilde

Ole Togeby
Nordisk Institut
Århus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Orla Vigsø
Institutionen för nordiska språk
Uppsala Universitet
Sverige

Det bundne og den fri
kreativitet i dansk

Kommunikationsøkonomi

Valgplakaten: narrati-
vitet og interpretation

ØKOLINGVISTIK OG DEIXISANALYSE

Af Jørgen Chr. Bang (Odense Universitet)

1. En økolingvistisk deixisanalyse

På side 17 i Jens Sigsgaards strålende børnebog *Katinka og dukkevognen* siger mor til Katrine og Katinka:

Nu ringer jeg til forretningen og beder dem om at tage dukkevognen ind. Sætningen er del af en dialog¹ mellem *tre* personer, en mor og hendes to døtre. Personerne er i *samme situation-context*: Forinden har de to søstre haft en dialog som en *face-to-face*-samtale mellem to personer. Samtalen mellem de to søstre har udviklet sig til en ulykkelig konflikt om lillesøsters brøde: Trods skolepigen Katrines forbud har førskolepigen Katinka ikke alene lånt storesøsters dukkevogn til en bytur, men har oven i købet glemt den uden for legetøjsbutikken, og nu er det blevet et forfærdeligt regnvejr. Men det er faktisk ikke blot en samtale mellem de to, det er en dialog med moderen som en tilstedeværende tredje person. Det er næppe til på det foreliggende grundlag at tolke, om de to pigers indbyrdes ordveksling tager form af moderens tilstedevær, om den ene eller begge på et eller andet opmærksomhedsniveau medinddrager moderen som samtalepart, fx opererer med hende som autoritet, dommer. Men det er til gengæld en naturlig tolkning, at moderen, idet hun tager ordet, ikke alene bliver explicit part i samtalen, men også af pigerne (og læserne/lytterne) accepteres som meddel-agtig i den foregående situation-context. Hvorfor? Jo, fordi hun bruger bekendtheds-deixiformer, der refererer til netop denne situation-context: *forretningen* og *dukkevognen*.

Men har disse udtryk da ikke en simpel anaforisk reference til den foregående (co-) text? Jo, for dem der er med-delere af den foregående text. Den såkaldt anaforiske reference hviler nemlig på, at det foregående med-deles i samme situation-context, dvs at anaforen *først og sidst*² hviler på deixis. Når lingvister identificerer en relation mellem elementer i kortere eller længere sekvenser, beror denne identifikation på en som oftest tavs forudsætning om, at de pågældende elementer befinder sig i *samme situation-context*, dvs at tolkningen

af relationer mellem ord (i en sætning, mellem sætninger eller mellem større textdele) beror på, at de pågældende udtryk behandles *som om* de befinder sig i *samme situation-context*. Heri ligger imidlertid en forestilling om, at sproglige processer forløber i en stabil situation-context, hvor den eneste bevægelse og forandring er den, som teksten forårsager. Bevægelser og forandringer i og med og mellem dialogdeltagerne, objekterne, medierne og omgivelserne undervejs i kommunikationsprocessen kan og bør ikke reduceres til kausaleffekter (i analytisk forstand) af den sproglige ytring eller elimineres som irrelevant forstyrrelse af den sproglige proces. Faktisk er det værd at huske på, at det tager tid at artikulere og percipere den sproglige ytring, og at resten af verden ikke står stille imens. Ligeledes er det værd at huske på, at noget af det mere interessante ved den sproglige ytring er dens medformning af situationen-contexten. Dialektikken af text og situation-context er sprogets væsen.

Moderen siger *forretningen*, da hun overtager ordet og den sproglige bestemmelse af det videre forløb. Det er imidlertid ikke blot bekendtheds morfemet der her har deiktisk og anaforisk reference. Det er også benævnelseskernen *forretning*. Såvel fortælleren som Katinka³ har hidtil brugt udtrykket *legetøjsbutikken* (side 11 fortælleren, side 15 fortæller/Katinka i symfonisk indre monolog, side 15 nederst Katinka). Iøvrigt er også den første forekomst i bekendt form, dvs med deiktisk reference med en børne-situationel-context. Såvel Katinka som fortælleren samt (op-)læseren og det lyttende barn har allerede perciperet-conciperet-imagineret *legetøjsbutikken* med prototypisk reference til den bekendte legetøjsbutik. Dvs at der er opbygget en *personal significans*⁴ med baggrund i en barnlig *individual meaning* og med en børnesprogligt domineret *social import*. Og så kommer mor ind med sit *social sense*-dominerede *forretningen*. Kommunikationen bryder ikke sammen, hverken mellem de tre (fiktive) personer eller mellem fortælleren og os.

Mor redder såmænd også situationen, og måske er der ikke mange af de involverede, der bevidst bemærker moderens *om-definition* af sproget, sagen og situationen-contexten. (Jeg er ked af, at jeg ikke nåede at spørge Jens Sigsgaard om dette og andre sprogfølsomme forhold.) Der er efter min mening ikke tale om en ubetydelig synonymisk variation, men om en deiktisk indikation af de

respektivt talendes forskellige (sprog) identitet. Men når begge parter forstår hinandens sprog og ovenikøbet lader hinandens udtryk stå som co-referentielle, er det så ikke samme sprog? For en grov betragtning, jo, for en mere fintfølede, nej. Og hvem ville hævde at min svenske kollega og jeg taler samme sprog, når han taler svensk og jeg dansk i vore indbyrdes samtaler med god gensidig forståelse. Samtaler etablerer ikke bare referencer for bevidstheden, som det vel er impliceret i den strukturalistiske tegnopfattelse af tegnet som den arbitrære og konventionelle association af udtryk og indhold. Samtaler definerer og redefinerer deltagerens sprog i og gennem "dets" dialektiske bestemmelser af situation-context og omgivelser: *forretningen* henviser identifikatorisk således både til legetøjsbutikken (referenten), *legetøjsbutikken* (en anden referenceform) og til de personer, der bruger de pågældende referenceformer.

Jeg skal lige bemærke en anden interessant anafor-deixis-relation i moderens replik, nemlig *forretningen ... dem*. At *dem* har forståelig referent beror tydeligvis på vores situation-context-bestemte tolkningsproces, vi henter bestemmelsen af relationen mellem *dem* og *forretningen* gennem adgange til contexten. Og selv om det er en umådeligt kompliceret proces, som er uhyre vanskelig at beskrive blot nogenlunde fyldestgørende, så har både de børn (fra 3-årsalderen) og de voksne, jeg har konsulteret, end ikke bemærket at der skulle være det mindste tolknings- eller referenceproblem her.

Såvel "legetøjsbutikken/forretningen" som "dem" udvikles yderligere i den følgende tekst, på raffineret eller bare sprogfølsom vis:

Mor gik hen til telefonen og begge pigerne sad og lyttede.

»Tak - Ja, hallo, er det legetøjsforretningen? De taler med fru Madsen, Kløvervej. Min lille pige har vist glemt en dukkevogn uden for forretningen. - Næ har De? Det var virkelig pænt af Dem. Tak skal De have. Tusind tak. - Jamen så kommer børnene og henter den, når det bliver tørvejr. - Farvel.«

(s.17f) [mine deiktiske understregninger, jcb]

Her udvides situationen med en fjerde person, som bliver moderens direkte samtalepartner, deiktisk og syntaktisk 2. person i moderens ytringer. Personen er introduceret i contexten via det tidligere citerede *dem*, syntaktisk-deiktisk 3. person flertal. Denne ubestemte, men context-bekendte (flertals) objektperson kommer nu ind i dialogen som subjekt-person. Bliver personligt nærværende i

situationen gennem telefonen, men ikke ved selv at ytre sig i den situation vi (og de to piger) har direkte adgang til. Den nye persons tilstedevær (og -værd) i dialog-situationen tolker vi og pigerne ud fra de deiktiske formninger af moderens ytringer og vor contextuelle viden. Teksten fortsætter:

Katinka var næsten sikker på, at hun havde forstået hvad legetøjsdamen havde sagt til mor.

(s.18) [min deiktiske understregning, jcb]

Fortælleren og Katinka (og vi) har ud fra overværelsen af kun den ene af to samtalepartners ytringer identificeret den anden, *legetøjsdamen*, som bestemmelsen af personobjektet eller objektpersonen i den nye situation-context nu hedder, og hendes sandsynlige informationer. Fortælleren, Katinka og vi identificerer på basis af vor situation-context og textens deiktiske træk sammenhænge og informationer, som er implicite i textens syntaktiske organisering, for ikke at sige fraværende bortset netop fra de deiktiske indikationer og implikationer.

Transformationerne: *legetøjsbutikken > forretningen > dem > legetøjsforretningen > De > legetøjsdamen* indikerer både personforskelle (det er forskellige personer der står for udtrykkene, omend vi alle for-står dem) og udviklinger i og af situationen-contexten. Vi fatter meget lidt, om overhovedet noget, hvis vi ikke deltager fortolkende i forhold til teksten og situationen-contexten, så hvem kan dog for alvor plædere for, at teksten selv indeholder budskabet, eller at vi bør tænke, tale, skrive, beskrive og tolke tekster som om de ikke var vitalt afhængige af situation-context? Syntaxen og semantikken må nødvendigvis omfatte andet og mere (og dermed være noget helt andet) end *decontextualiserede relationer* mellem sætningselementer og mellem sætninger for syntaxens vedkommende, eller sandheds- og mulighedsbetingelser for *decontextualiserede propositioner* for semantikens vedkommende.

De gamle ord "at læse mellem linjerne" og "at lytte bag om ordene" er gode at skrive sig bag ørerne, hvis vi ikke vil "læse som fanden læser biblen". Ord og sætninger deltager kun i sproget, når NOGEN sætter dem i dialog-situationer-contexter. Dvs når de også er deiktiske.

Jeg har ovenfor primært koncentreret opmærksomheden om mere implicite deiktiske fænomener, idet jeg har forudsat identifikationen af de mere direkte eller eksplicite deixis såsom *jeg, vi, du, hun, dem* (person-deixis), *nu, hen til, ringer, gik, kommer* (tids-steds-deixis) samt *vist, og, næsten sikker* (logik-deixis).

Imidlertid er der et par spørgsmål om, hvad det er for dialoger, jeg har behandlet, og herunder hvad det er for sproglige medier.

Katinka og dukkevognen er lige så gammel som Odense Universitet, idet 1. udgaven udkom i 1966. De bærer umiskendelige træk af deres tilblivelsestid, og det har naturligvis implikationer for deres nutidige anvendelsesmåder og -muligheder. Hvad de indebar af procespotentialer og naturlige tolkninger i 1966 hang sammen med den tids topiske forhold, den tids dialoger-situationer-contexter. Vi har alle siden forandret os, således at den selvsamme bog og diskurs (og den selvsamme institution) ikke mere er den samme sproglige meddelelse. Forfatteren Jens Sigsgaard, en af vore store radikale småbørnspædagoger, var 20 år tidligere blevet verdensberømt med *Palle alene i verden*, "som ethvert barn kendte" i 1966. Siden 1968 har vore ideologiske opmærksomheder og fortolkningsmønstre ændret sig, også så det har givet sig diskursive udslag. Idag bemærker vi en række former i teksten som forskellige fra "moderne dansk", fx tiltaleformen *De*, talerpræsentationen *fru Madsen*, tele-kontaktetableringen *Tak - Ja, hallo* (det var før direkte selvvalg), personbenævnelserne *min lille pige, børnene, legetøjsdamen, mor* (og ikke datter, ungerne, ekspedienten, hendes/deres mor). Også den situation-contextuelle selvfølge, hvormed moderen er derhjemme og ekspedienten er en kvinde, er der løbet meget vand på stranden og børn ud med badevandet siden. Men alligevel er der noget ved teksten, som gør at (mine) nutidige børn forbinder sig identificerende med den og etablerer deres *universe of discourse* som vedkommende deres hverdagsliv. De og vi *genkender* for os væsentlige menneskelige og sociale problemer, relationer og processer gennem tekstens indikationer. Trods (eller netop på grund af) den explicit fiktive og gammeldags form, bærer teksten autentiske og troværdige informations-indikationer, som vi her og nu kan forbinde os forstående med. Måske spiller den rolige rytme, den venlige tone og fortællerens identifikation med det ulykkelige barns *point-of-view* og sprog afgørende med i vores villige medvirke i produktionen af med-dele-forståelsen. Teksten har deixis-træk, der gør

informationerne bæredygtige, der gør teksten til en med-delelse. Deixis der skiller utopi fra atopi i de topiske dialoger. Inviterer læseren til selv at konkretisere referenter, pådutter ikke færdige kategorier, *concepts, percepts, images*, men giver bidrag og materiale til *dialog*. Teksten giver materiale for oplæsning, så mine børn hører familie-målet, eller modersmålet, og danner referencer med deres også kropslige erfaringer. Hvis teksten blev *renset* for de historiske træk og *elaboreret* anaforisk og context-expliciterende (*digitaliseret*), dvs inviterede til mindre situation-context-aktivering af læseren/lytteren, ja, så ville den efter mine erfaringer og sprogteori blive en ringere text: den ville patientgøre og passiv-isere lytteren, så børnene blev ringere sprogbrugere og ikke dannede sig sproglige former med reference til deres erfaringer. Textens *åben-lyse subjektive* træk gør den til materiale for inter-subjektiv og objektiviserende dialog, hvor deltagerne bedre forstår, fordi vi mærker *hvem* der står-for hvilke synspunkter, *point-of-views*, og kan danne vore analogier. Det betyder naturligvis også, at der bliver flere forskellige tolkninger af teksten, men netop tolkninger, som den tolkende står for, står inden-for og står inde for.

2. Resumerende overgang til økologivistik

Jens Sigsgaards text foreligger for os som en del af vort modersmåls arvemasse, som gør det muligt for os gennem flere generationer at bevare og udvikle og kommunikere en rekursbasis med reference til dybe identitets- og erfaringslag. Vore "sproglose" identiteter og erfaringer aktiveres og udvikles individuelt og socialt gennem mødet med analogiserbare dialoger-situationer-contexter, hvor de bruges for at tolke og forstå. Hvis de ikke bruges, sygner de hen sammen med personligheden og den sociale kultur. Vores danske modersmål består nu, dels af de tekster (bøger, skrifter, båndoptagelser, diskurser), der er bevaret og tilgængelige, dels af de contextuelle tolkningsadgange vi har i og med en levende sprogradition, hvor vi stadig bruger og udvikler sproget i alle væsentlige dialoger. Den ene del, de bevarede tekster, udtørre som kilder og materiale uden den anden del. Uden levende forbindelser med vor folkelige og individuelle før-tid, står vi uden identitet og forståelse i nu-tidens dialoger med fremmede om vores fælles frem-tid (jf. Brundtlandrapportens danske titel). Vi kan givetvis også for andre og

med andre (fx EF-partnere) med-dele mere vitale forhold, når vi (og de) har levende context-situation-rekurs for vore sproglige meddelelser. At vi møder hinanden med vore levende (fælles & forskellige) contexter og øver dialog-situationel opmærksomhed i tolkningen af hinandens sproglige diskurser i stedet for blot at rekrurere til syntetiske kuranter for ECU-tolkninger af vore ytringer, ser jeg som en vigtig retningslinje for udviklingen af modersmålet og modersmålsforskning og -pædagogik i vor nutidige og fremtidige større inter-nationalisering af vort sociale samvirke. En vigtig forpligtelse til med følsom opmærksomhed at pleje værdifulde træk ved traditionen og medbringe tilstrækkelig context til en levende rodforbindelse. De værdifulde træk dør ofte når de decontextualiseres, dvs frarøves det miljø som de co-eksisterer med. Og det er ofte miljødele, som kun mærkes af det pågældende individ, og som for andre kan se ud som betydningsløse småting, besværlig redundans, omkostningskrævende overflødigheder, ukrudt, skadedyr, irrationel omvej osv. Og vor sproglige udvikling kræver også en del juridisk gyldighed.

En god text er god sprogformning og contextindikation, der kræver medlevende fortolkning og rekurs til erfarede situationer-contexter. Læsere/lytteren inviteres som medproducent af *the universe of discourse*, idet der ikke blot leveres materiale for digitale *social sense*-kategorier, men fordres aktivering af fortolkerens *concepts-percepts-images*-erfaringer.

Kommunikationen bliver ikke kun-symbolsk, og der etableres ikke "et selv bærende, selvreflexivt system", der reducerer tolkningsaktiviteten til monologiske, digitale identifikationer. Vi har alle store tolkningspotentialer, men kun de organer, der bruges, lever og udvikles. Teksten stilles ikke blot til beskuelse, beskrivelse, beregning, men til meddannelse af forståelse af en selv, andre og virkeligheden. Teksten er og virker først og sidst i og med dens dialoge situation-context-dialektik, og deixis synes at være en vigtig indikator for textens virke-lighed.

3. Økologivistik

Hvad har ovenstående analyse at gøre med og økologivistik og økologi? Disciplinen *økologivistik* er af nyere dato og optræder for første gang som selvstændigt

benævnt og optaget på en videnskabelig verdenskongres i programmet for AILA '93 Amsterdam: "Eco-linguistics – Problems, Theories & Methods." Økologi har flere år på bagen som en biologisk disciplin, og siden Brundtland-rapportens fremkomst (*Vores fælles fremtid*) er økologiske problematikker i stigende grad kommet ind i massemediernes, reklamernes og politikernes diskurser med nye ord, begreber, tankemåder og værdisætninger. Det gælder internationalt og det gælder i Danmark, at hverdags sproget får nye ord og vendinger og gamle får nye sammenhænge og undergår semantico-pragmatiske forandringer. Det er således et oplagt økologivistisk projekt at studere og beskrive de sproglige udtryk i forskellige *økologiske diskurser*, dvs diskurser der omhandler eller indeholder økologiske emner, samt at efterforske indoptagelsen af økologiske sprogformer i hverdags sproget. Det er imidlertid ikke mit primære forehavende her, hvad da også fremgår af, at den valgte text ikke i den forstand omhandler eller inddrager økologiske emner eller diskurs-træk. Ikke desto mindre vover jeg den påstand, at min analyse rummer vigtige elementer og aspekter af en økologivistisk deixis-analyse, og at netop deixis bør være en nøgle-kategori i økologivistikken. Hermed taler jeg altså om økologivistik som særlige måder at forholde sig til sprog og texter på, mere end om en disciplin bestemt ved en særlig afgrænset textmasse. Dansk økologivistik foreslår jeg således principielt har hele den danske textmasse som sit objekt.

Socio- og psykologivistikken har lært lingvistikken at sproglige ytringer rekrurere til signifikant forskellige sprogsystemer, der ikke kan reduceres til at være afledninger af et fælles oversystem. Sociologen Basil Bernstein (fx *Class, Codes and Control*) rettede sin og vores opmærksomhed mod hvad han i tresserne kaldte *klasse-specifikke kode-forskelle, restringeret og elaboreret kode*. Efterhånden blev hans teoretisk mere holdbare bidrag nok, at han knyttede sproget og sprogbrugen sammen med sprogbrugerens *familie*-typiske baggrund: Det blev socialisations-familiens organisatoriske struktur, der bestemte udviklingen af koder og værdier. Netop deixis og context-situation-relation var central som indikator for de to sprog, idet den restringerede kode blev karakteriseret ved ytringer med stærk kontekst-afhængighed (deixis), mens den elaborerede var karakteriseret ved en høj grad af kontekst-uafhængighed (anafor). Hvem husker

ikke billedstrimlen med den knuste rude og bolden? Feministen Dale Spender (*Man Made Language*) gjorde os opmærksomme på de signifikant forskellige pragmatico-semantiske værdier, der explicit og implicit er knyttet til de to køns sprog (forskellen på om det er en mand eller en kvinde der taler/skriver) og de to køns definition i sproget (fx *han* som fælleskøn og kvindelige prædikater som derogative). Afdækningen af, at disse forhold ikke bare var sprogets neutrale anaforer, prædikatslogikker og propositioner, men gav sproget en sexistisk funktion i kultur og samfund, er for mig at se en påpegning af sprogets uafviselige deixisimplikationer (person- og logik-deixis): fx *han* refererer ikke blot anaforisk, men refererer deiktisk til mandlige prototyper og logikker. Psykologistikken og psykoanalysen lærte os også at gå bag om tekstens "egen" anafori for at blive opmærksomme på andre referencer og referencesystemer i og bag teksten. Endelig og kort sagt, så er symptomallæsningen en deixislæsning, hvor interessen samler sig om at identificere taleren og den implicite logik gennem teksten.

Øko-lingvistikken ligger på linje med disse traditioner og udviklinger i lingvistikken med en ændret opmærksomhed på udviklinger og forskelle der gør en forskel i relationen mellem teksten og situation-context-miljø, og vender sig således imod at reducere eller ignorere eller analogisere forskelle ind i monologe og monokausale digitale systemer. En opmærksomhed på, at analogier mellem a og b ikke gør a og b uinteressante i deres individuelle historiske forskellighed, ikke gør a=b.

Når selvfølgeligheder holder op med at være selvfølgeligheder, dvs når hidtidige sociale, ideologiske og biologiske logikker anfægtes af den ene eller anden nyere virkelighedserfaring, så er der nok grund til for sprogforskere at være opmærksomme på, hvilke ændringer der sker og bør ske i sproget, på dets overflade og i dybden. Når der nu med økologien er stor bevægelse i hidtidige forestillinger om, hvad der "kan betale sig", så er det ikke alene den ydre naturs logikker, der er på tale, men netop også vore kulturelle relationer med naturen, vore indre logikker og sociale rationaliteter. Værdibegreber forskyder sig fra en industriel økonomisk basering til spørgsmål om lokal og global bæredygtighed på kort og langt sigt. Måske er der inspiration at hente i at udskifte spørgsmålet om sprogets og kommunikationens økonomi med spørgsmålet om dialogens økologi.

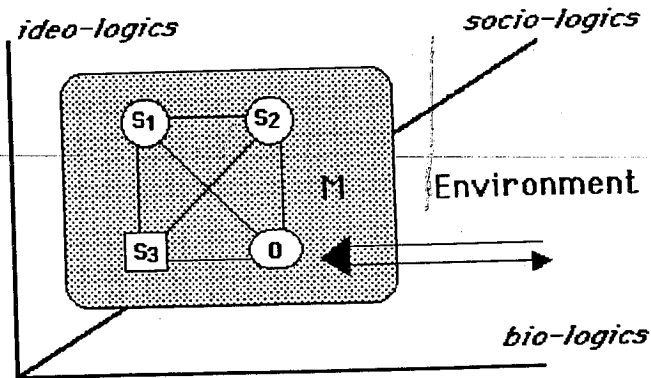
Økonomi-begrebet, som det er blevet udmøntet i og med industrikapitalismen, tenderer mod en reduktion af aktiviteter og en skarp sondring mellem produkt-effektivitet og spild-processer og -produkter. Økologi-begrebet med al sin vaghed peger på vitalisering og bæredygtighed af alle aktivitetens deltagere, en meddelagtighed ikke blot af et altimperialiserende subjekt, men af flere med-subjekter i og som miljøer for hinanden og andre. Det betyder noget for subjekt-objekt-kategoriseringer generelt og for de mere eller mindre specifikke formninger vi gør i vore daglige diskurser. Tænk fx på de forskellige syntaktiske, semantiske og pragmatiske beskrivelser af en sætning som "Jeg gav ham bogen" og diskuter ligheder og forskelle mellem den sætning og denne: "Han og bogen gjorde mig til giver". "Den enes død er den andens brød" bør måske transformeres til "Den enes brød er den andens livsberigelse". Og faktisk er dialogen jo et interessant økologisk fænomen, hvor udvekslingen af meddelelser ikke blot er et vare-bytte, men især netop en økologisk proces: Jeg mister ikke de ord eller budskaber jeg giver den anden, men bliver meddelagtig i en proces, hvor igennem vi får mere sammen, herunder får mere context sammen at referere til. Når planter og dyr kan beåndes af hinandens udånding, ser vi måske her bedre analogier på gode dialoger, end når vi blot kigger på dyreriget og tror, at den stærkeste overlever ved at slå den næststærkeste.

Syntaktiske, semantiske og pragmatiske kategorier er – ligesom (andre) biologiske, ideologiske og sociale kategorier – historiske og indbyrdes afhængige og foranderlige. De skabes, genskabes og transformeres gennem levende dialoger, hvor deixis bruges til, og er, koordinatorer og identifikatorer for de aktuelt virksomme kategorier og logikker, mens anaforen er og virker inden for gen-identificerede kategorier og logikker.

Vi bør derfor alle være mere opmærksomme på forskellen mellem lærebogsgrammatikken og det levende sprogs grammatik og ikke gøre den første til dominerende matrix for den anden.

Noter

¹ Den exemplariske dialog for en økologivistisk deixis-analyse består af 3 subjekt-personer. Den tredje er ikke nødvendigvis incarneret i teksten eller situationen. Den tredje subjekt-person er kategorialt forskellig fra person-objekter (eller objekt-personer), dvs personer der omtales af de samtalende. Vi opererer således med 8 deixiskategorier: 3 subjekter samt objekt, medium, tid, sted og logik, jf. følgende model af dialogens konstituent:

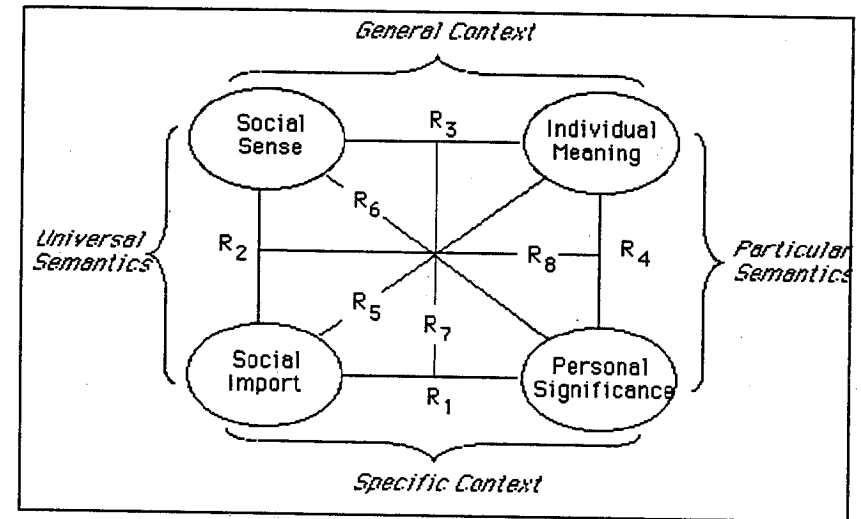

©Døør & Bang • Göteborg • 1991

² Jf. Lyons (1977) og (1991)

³ Bestemmelsen af hvem der ytrer de pågældende udtryk hviler netop på en deiktisk analyse.

⁴ Jf. vor semantiske matrix i Bang & Døør (1990):

Referencer

AILA'93, Announcement: ECO-LINGUISTICS – Problems, Theories & Methods. Amsterdam/Odense.

Bang, J. Chr. 1987: *Antydninger af en økologisk sprogteori*. Odense Universitet.

Bang, J. Chr. 1992: "Deixis, sex & økologivistik". Britt-Louise Gunnarson og Caroline Liberg (udg.), *Språk, språkbruk och kön*. Uppsala:ASLA (s.77-86).

Bang, J. Chr. og J. Døør 1990: *Sprogteori IV — Deixis, Anafor & Lexis — to essays om dialektikken mellem syntax, semantik og pragmatik*. Odense Universitet.

Bernstein, Basil 1971: *Class, Codes and Control. I. Theoretical Studies towards a Sociology of Language*.

Brundtland Kommissionens rapport om miljø og udvikling 1987: *Vores fælles fremtid*. Kbhvn: FN-forbundet og Mellemlfolkeligt Samvirke. [eng: *Our common future*]

Døør, Jørgen 1991: *Økologi & Moral – tre principper for en demokratisk-økologisk kommunikationsform*. Odense Universitet.

Givón, Talmy 1984: *Syntax: a functional-typtological introduction. I*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publ. Co.

Lyons, John 1977: *Semantics I-II*. Cambridge University Press.

— 1991: *Natural language and universal grammar. Essays in linguistic theory, vol. I*. Cambridge. [Ch.8: "Deixis as the source of reference." Ch.9: "Deixis and anaphora."]

Sigsgaard, Jens (& Arne Ungermann (ill.)) 1966: *Katinka og dukkevognen*. Gyldendal.

Spender, Dale 1980: *Man Made Language*. London.

AUTOMATISK MORFOLOGISK ANALYSE AF DANSKE TEKSTER

Af Thomas Bilgram og Hans Arndt (Aarhus Universitet)

Vi skal i det følgende præsentere en automatisk morfologisk analyse af danske tekster. Den forudsætter en del teknik, som vi kun kort vil komme ind på. Hovedsagen er beskrivelsen af de principper som den elektroniske behandling hviler på, og den form som den morfologiske analyse får.

Den morfologiske analyse indgår som en del af et projekt hvis formål er at udvikle en automatisk syntaktisk analyse (parsing) af naturlige danske skriftsprogstekster¹⁾. Den morfologiske analyse er en forudsætning for den syntaktiske, i den (ret trivielle) forstand at morfologien (og de grammatiske kategoriseringer der kan udledes heraf) tillader en delvis bestemmelse af ordenes syntaktiske funktion i teksten. Det betyder at en morfologisk analyse kan give et kvalificeret input til en syntaktisk analyse²⁾. Og eftersom den morfologiske analyse er simplere end den syntaktiske, er den det naturlige udgangspunkt.

Den automatiske morfologiske analyse forudsætter 1) en teoretisk og programmeringsteknisk basis, 2) et struktureret og markeret leksikon, 3) et sæt regler for fleksiv, derivativ og kompositional orddannelse (morfofaks), og 4) et sæt regler for allomorfisk (morfofonemisk) variation. Førstnævnte vil vi anse som universel, mens 2-4 må være specielle for dansk. Vi vil nedenfor redegøre for disse fire komponenter.

1 Basis

Inspirationen for vores arbejde er dels teoretisk, dels praktisk. Den teoretiske inspiration udspringer af en erkendelse af at sproglig og tekstuel analyse styrkes

1) Det er tanken at analysen skal udvides til også at omfatte mundtligt sprog; men det har vi ikke for nuværende empirisk grundlag for.

2) Det er klart at sprogenes typologi gør en væsentlig forskel. Således giver den morfologiske analyse af sprog som tysk, latin eller finsk et stærkere grundlag for den syntaktiske parsing end mere isolerende sprog som dansk eller engelsk. Men selv ved analysen af sidstnævnte rummer morfologien nøgler, som det vil være spild ikke at udnytte i den syntaktiske analyse.

væsentligt af adgang til empirisk eksemplifikation i (korpora af) naturlige tekster, og af at 'traditionelle' alfanumeriske søgeprocedurer kun nødtørfigt tilgodeser empirisk søgning på syntaktisk (og evt. pragmatisk) analyseniveau. For at opnå sidstnævnte er der behov for en forbehandling af korpora: en automatisk markering (tagging) af ordenes syntaktiske funktion.

Den praktiske inspiration finder vi i det faktum at der allerede foregår arbejde med automatisk tagging (ordbeskrivelse baseret på morfologisk analyse og syntaktisk parsing) med andre sprog, jf. Garside et al. 1987 (Lancaster-Leeds-projektet) og Karlsson 1992 (Helsinki-modellen). Vi har valgt sidstnævnte som vores udgangspunkt.

Til den morfologiske analyse kalkuleres der i Helsinki-modellen med et rodleksikon bestående af 40-50.000 opslagsord, dækkende noget færre leksemer, samt diverse 'kontinuations'-leksika, dvs. små subleksika, indeholdende fleksive og derivative affikser. Reglerne for kontinuation (fra én morfem-type til en anden) beskriver sprogets morfotaks; modellen rummer desuden mulighed for sammenknytning af rodleksemer (rekursiv kontinuation), til analyse af komposita. Endelig rummer modellen en programmerings-mekanisme til genkendelse af allomorfiske varianter. Specielt på grund af sidstnævnte kendes Helsinki-modellen som en 'to-niveau-model', idet allomorfisk variation betragtes som en overflade-repræsentation af en underliggende leksikal repræsentation³⁾.

Et eksempel vil vise hvorledes modellen behandler den morfotaktiske kontinuation. Ordet *kulturen* vil få følgende fire analyser: 1) 'kult•u|ren', 2) 'kult•uren', 3) 'kul•tur|en' og 4) 'kultur|en' ('•' står for kompositumgrænse, '|' for morfemgrænse).

Analyse 1 ('kult•u|ren') tillades af at de tre morfemer findes i leksikon, af at sammensætningen 'substantiv•adjektiv' er en tilladt kontinuation, og af at u| er et præfiks der tillader et adjektiv som kontinuation. Analyse 2 ('kult•uren') tillades af at ordets to komponenter findes i leksikon, og af at sammensætningen

3) En omhyggelig og kritisk gennemgang af to-niveau-modellen kan findes hos Hansen 1989.

substantiv•adjektiv' er en tilladt continuation.⁴⁾ Analyse 3 ('kul•tur|en') tillades af at de tre morfemer findes i leksikon, at sammensætningen 'substantiv•substantiv' er en tilladt continuation (rekursivitet⁵⁾) og af at bestemheds-endelsen |en er en tilladt continuation efter substantivet *tur*. Analyse 4 ('kultur|en') tillades af at de to morfemer findes i leksikon, og af at bestemheds-endelsen |en er en tilladt continuation efter substantivet *kultur*.

Et andet eksempel vil vise hvorledes modellens allomorfiske komponent klarer en lemmatisering af ordet *fædre*. Analysen giver 'fa•dAr|e'; én to-niveau-regel tillader at den leksikale læsning af 'a' på overfladen læses som -æ-, når leksemet følges af en pluralis-endelse. En anden tillader at 'A' læses som zero foran pluralis-endelse, og som e foran singularis-endelse, ordafslutning eller kompositumskontinuation (jf. *faderen* og *faderbinding*, ikke **fadren* og **fadrbinding*).

De programmeringstekniske principper bag analysen er udviklet af Kimmo Koskenniemi, Helsinki Universitet. Den er omsat til PC-, Macintosh- og UNIX-programmer af Evan L. Antworth (1990). Vi har brugt Macintosh-versionen, da en almindelig pc'er har en begrænsning i størrelsen af leksikon.

For tiden kræver programmet med den aktuelle størrelse leksikon over 6 Mb. RAM, og kan således bedst køres på en maskine med 8 Mb. RAM eller derover.

Vi skal nedenfor gøre nærmere rede for hvilke regler det har været nødvendigt at opstille for at analysere danske ord i henseende til fleksion, derivation, komposition og allomorfi. Som nævnt ses denne analyse som en forudsætning for en syntaktisk analyse; sammenhængen hertil er de tags vi ved morfologiens hjælp kan hæfte på de enkelte tekstord. De vil blive nærmere omtalt til sidst. Om principperne for taggingen, se Arndt (in press).

4) Når analyse 1 og 2 begge forekommer, er det fordi almindeligt forekommende ord præfigerede med 'u' findes i leksikon som lemmata, og desuden accepteres som orddannelser i henhold til kontinuationsreglerne. Med netop præfikset 'u' er det sandsynligt at det i den sidste ende viser sig at være så overgenererende, at dette præfiks må slettes af leksikon.

5) Også kombinationen 'substantiv•adjektiv' er rekursiv, for så vidt som der er tale om rekursion til rodleksikon — men altså til en anden del af rodleksikon.

2 Leksikon

Det er en grundlæggende ide i Helsinki-modellen at den automatiske tagging forudsætter et fuldt dækkende leksikon⁶⁾. Der er ikke mulighed for en ren morfologisk bestemmelse af et ord, hvis ikke dets komponenter findes i leksikon.

Det er imidlertid af flere grunde upraktisk at arbejde med ét leksikon der er stort nok til alle behov, og strategien er derfor at der opbygges et basisleksikon, og at der sidenhen opbygges en række specialleksika, til brug ved tagging af tekster der er specielt fag- eller typebestemte. Det er klart at en sådan strategi dels kræver løbende justering af leksikon⁷⁾, dels også muliggør en tekst- eller genre-bestemmelse, når flere typer leksika er udbygget. Vi koncentrerer os foreløbig om basisleksikon, som skal kunne klare tekster som f.eks. dem der indgår i Korpus DK87-90 (Bergenholtz 1991).

Basisleksikon skal yderligere indeholde almindeligt forekommende derivede og komponerede ord - behovet herfor vil fremgå nedenfor i sektion 6.1. Endelig skal det indeholde almindeligt forekommende egen- og sted-navne.

Bindestregs-ellipse (som vi netop har brugt) samt andre former for tegnsætning (f.eks. ved forkortelser) volder forskellige problemer, som bl.a. kan løses ved en 'pre-processing' der regulariserer variante tegnbrug og stavemåder⁸⁾.

Der er foreløbig udfærdiget et basisleksikon på ca. 44.000 opslagsord (jf. Bilgram 1992), dækkende noget færre leksemer, da en del af opslagsordene er komposita. Dette basisleksikon (herefter leksikon) er oprettet på basis af Dansk Sprognævns Retskrivningsordbog (RO). Det indeholder, i en tillempet form, de oplysninger om ordklasse og fleksion som findes i RO. For ord uden morfologi markeres mulige (syntaktisk bestemte) ordklasser, hvilket muliggør en kvalificeret forudsigtelse af ordets syntaktiske funktion. RO indeholder desuden en angivelse

6) Til gengæld er oprettelsen af leksikon en éngangsforeteelse — det kan bruges til tagging af et ubegrænset antal tekster.

7) Det er nødvendigt i enhver form for computerbehandling af leksikale og leksikografiske forhold, jf. Sinclair 1991.

8) Egentlige 'fejl'stævninger (i henhold til RO) kan systemet ikke klare — de giver fejlmelding hvis resultatet ikke findes, og fejlanalyse hvis der er tale om et muligt ord. På meget langt sigt skal systemet programmeres til at opfange sidstnævnte ved den syntaktiske analyse hvis resultatet er syntaktisk uacceptabelt, og til generelt at ledsage fejlmeldinger med et rettellesforslag.

af 'fugevokal' eller 'fuge-s' ved kompositum-dannelse; denne oplysning er ikke medtaget i leksikon, men ligger som en del af de morfotaktiske regler.

Vi har haft mulighed for at bruge RO i en maskinlæsbar form og har ved hjælp af et HyperCard-program udtaget alle de regelmæssige, og enskodede, informationer. Restgruppen på ca. 10.000 uregelmæssige ord er delvis manuelt indført i leksikon.

3 Morfologi

Hvert opslagsord i leksikon er kodet for sin morfotaktisk mulige continuation. Det betyder at det er muligt for den automatiske tagging at søge efter leksikale korrespondenser for et tekstord efter følgende skema:

præfiks* → rod* → derivationssuffiks* → fleksionssuffiks

Hvert trin står for en søgning i et (sub)leksikon. De med * markerede positioner angiver rekursion, dvs. muligheden for at gå tilbage til udgangspositionen. Alle trin i søgningen er optionelle, dog skal et ord have mindst én rod; men når den er registreret, kan man godt f.eks. have derivationssuffiks+derivationssuffiks (f.eks. smør|bar|hed). Visse fleksionssuffikser kan følge efter andre (f.eks. bil|er|ne|s); bortset herfra repræsenterer fleksionssuffigering afslutningen på en ordanalyse.

To eksempler: ordet *ren* vil kun kunne findes i rod-leksikonet; ordet *antiforureningskampagnens* vil (blandt andet) afstedkomme søgning (med resultat) på 'præfiks-præfiks-præfiks-rod-derivationssuffiks-rod-fleksionssuffiks-fleksionssuffiks': *anti|for|u|ren|ings|kampagne|n|s*, men det vil også få analysen 'præfiks-rod-derivationssuffiks-rod-fleksionssuffiks-fleksionssuffiks': *anti|foru|ren|ings|kampagne|n|s*, fordi verbet *forurene* også findes som opslagsord.

3.1 Fleksion

I kontinuationskoden for et substantiv indgår en markering af genus og numerus:

<u>genus</u>	<u>pluralisform</u>
FÆL (fælleskøn)	PLR (-er)
INT (intetkøn)	PLE (-e)
FI (fælles- & intetkøn)	PLS (-s)
	PLØ (Ø)

PLEE (-e)

Kodningen for genus anviser continuationen *-en* (FÆL) eller *-et* (INT) eller en kombination (FI, f.eks. for *katalogen/kataloget*).

Kodningen for pluralis anviser de rette pluralis-suffikser. Også de kan kombineres, da nogle ord varierer mellem flere pluralismorfemer. F.eks. forekommer koden FÆLXPLRE for ordet *minke*, der kan hedde både *minke* eller *minke* i pluralis; og INTXPLEØ for ordet *tog*, der kan hedde både *toge* og *tog* i pluralis. ('X' bruges som adskillelse mellem de to kodeelementer.) Alle suffikser, såvel som roden, har genitivskontinuationen *-s*.

Pluralis-suffikser har mulighed for continuationen *-ne*, med en særregel for PLEE, der dækker de ord hvor pluralis-bestemtheds morfemet *-ne* sættes direkte på stammen (f.eks. *jægere—jægerne, danskere—danskerne*). Der er oftest tale om fælleskøns-substantiver af nomen-agentis-typen eller nationalitetsbetegnelser, men der findes desuden (i henhold til RO) 14 ord i intetkøn, f.eks. *kadaver* og *pulver*, og et par ord hvor kønnet kan være begge dele, nemlig *naver* og *polyester*. Kodningen PLEE findes ikke kombineret med andre.

Den morfologiske analyse af substantiverne muliggør en tagging af det enkelte tekstord der oplyser genus, numerus og kasus, som alle kan være signifikante for den syntaktiske analyse.

Verbernes continuation er kodet for synkope, samt for præteritums- eller præteritum-participiums-form:

<u>synkope</u>	<u>præteritum eller præteritum participium</u>
NOR (uden synkope)	EDE (præt. <i>-ede</i>)
SYN (med synkope)	TE (præt. <i>-te</i>)
	MP (samme stamme i præsens og i præteritum participium)
	UP (forskellig stamme i præsens og i præteritum participium)

Fælles for verber kodet med SYN er, at der sker bortfald af *-e-* i infinitiv, samt præsens aktiv og passiv (jf. *slå—slår—slås* og *se—ser—ses*). Gruppen indeholder ialt 47 simplex-ord, næsten alle enstavelsesord der ender på vokal, som dog giver over hundrede leksikale opslagsord når komposita medtages.

De første to af de fire præteritums- eller participiums-angivelser karakteriserer de 'regelmæssige' verber efter deres præteritumsformer, *-ede* og *-te* (jf. *hentede* og *kørte*). De sidste to deler de 'stærke' verber i to typer, jf. *drage, draget* (MP), men *drikke, drukket* (UP). Andre uregelmæssige verber (som *flyve, fløj, fløjet*) behandles individuelt.

Den morfologiske analyse af verberne muliggør en tagging af det enkelte tekstord for finithed, modus og participiumsform, der alle kan være signifikante for den syntaktiske analyse.

Adjektivernes continuation indholder oplysning om *-e*, *-t* og *-ø*-morfemernes mulige forekomst. Der findes 6 typer:

ADJ1	<i>-e</i>	<i>-t</i>	<i>-ø</i>	Eks.: <i>dejlig</i>
ADJ2	<i>-e</i>	<i>(-t)</i>	<i>-ø</i>	Eks.: <i>rask, frisk</i>
ADJ3	<i>-e</i>		<i>-ø</i>	Eks.: <i>naivistisk, dansk, sort</i>
ADJ4	<i>(-e)</i>	<i>-t</i>	<i>-ø</i>	Eks.: <i>ny, fri</i>
ADJ5		<i>-t</i>	<i>-ø</i>	Eks.: <i>blå, rå</i>
ADJ6			<i>-ø</i>	Eks.: <i>ringe</i>

Som det fremgår, kan morfemerne *-e* og *-t* af fonotaktiske grunde forsvinde, eller være optionelle. Men adjektiver med continuationen ADJ1 er langt den største gruppe, og ADJ4-6 gælder kun ganske få ord.

Det er signifikant for den syntaktiske analyse at forekomsten af et bestemt suffiks begrænser det pågældende adjektivs kongruens-mulighed, således (for ADJ1) *-t* : ubestemt, singularis, intetkøn (eller adverbium); *-ø* : ubestemt, singularis, fælleskøn; *-e* : bestemt/ubestemt, singularis/pluralis, intetkøn/fælleskøn. Disse oplysninger indgår i taggingen.

Samtlige adjektiver kan kompareres med morfemerne *-ere* og *-est*. En lille gruppe, alle endende på *-ig*, danner superlativ med *-st*. Da de alle er af typen ADJ1, har de fået continuationskoden ADJ1XST. Uregelmæssigt komparerede adjektiver (som *god, bedre, bedst*) behandles individuelt.

Pronominer betragtes i almindelighed som flekterbare ord. Deres fleksion er imidlertid normalt ikke morfotaktisk analysérbar, men markeres individuelt i leksikon. Deres tagging mht. genus, numerus, kasus og syntaktisk type er signifikant for den syntaktiske analyse.

3.2 Derivation

Afgrænsningen af derivation over for fleksion på den ene side og komposition på den anden kan være kontroversiel. For den morfotaktiske continuationsanalyse er spørgsmålet kun vigtigt for så vidt som det skal afgøres hvad et affiks (eller en rod) kan følges af.

Vi må følgelig anse det adverbielle *-t* som et derivationsuffix, da det kan følges af en (kompositionel) rod (jf. *alvorligtudseende*), mens et fleksionsuffix kun kan følges af et andet fleksionsuffix eller af ordafslutning.

Også talordenes suffigering er morfotaktisk derivativ snarere end fleksiv, idet deres suffikser indgår i komposita (jf. *syv|ende•plads* og *syv|endel|dels•arving*). Uregelmæssige ord for ordenstal og brøker (f.eks. *første, anden, tredje* og *halv*) markeres individuelt i leksikon. Talordenes form er af betydning for den syntaktiske analyse og tagges i overensstemmelse hermed.

Som præfikser betragtes både leksemer som ikke kan forekomme alene (jf. *sam|leksistens* og *u|ren*) og leksemer som kan forekomme selvstændigt, men som i sammensætninger synes underordnet en stærkere rod (jf. *sammen|sætte* og *mod|arbejde*).

Derivative suffikser er i reglen ukontroversielle. Med ganske få undtagelser er de klart definerede mht. hvilke ordklasser de kan følge og hvilke ordklasser de danner, og de kan derfor tagges med ret stor éntydighed.

3.3 Komposition

Dannelsen af komposita foregår efter følgende mønster:

ORD 1	evt. fuge-s/e	ORD2
subst.	<i>e</i> eller <i>-s</i>	subst., adj. og verbum
adj.	<i>e</i>	subst., adj. og verbum
verbum	<i>ø</i>	subst. og adj.

Med undtagelse af ganske få ord kan ikke-terminale led i et kompositum kun være i grundform, dvs. den morfologisk umarkerede form for substantiver og adjektiver,

og infinitiv for verberne.⁹⁾ De få ord, der kan danne kompositum efter en pluralisform er ført op i et eget leksikon. Produktiv er vist kun *børn*, selv om Diderichsen blandt andre også nævner *bønder*, *fædre* og *mødre* (jfr. f.eks. *mødrehjælpen*).

4 Allomorfi

Helsinki-modellens morfologiske beskrivelse var oprindelig møntet på finsk; redskabet til at beskrive allomorforhold kan derfor synes overdimensioneret i forhold til hvad dansk har brug for, men det er ikke des mindre udmærket anvendeligt.

Gennem hele analysen arbejdes der på to niveauer. Et overfladeniveau, som repræsenterer et ords faktiske tekstform. Og et leksikalt niveau, som repræsenterer den form ordet har i leksikon.

I dansk er disse to niveauer ofte ens, men følgende tre tilfælde retfærdiggør anvendelsen af to-niveau-modellen.

1) **Konsonantfordobling** findes som a) absolut, b) optionel eller c) selektiv.

a) Den absolutte finder altid sted når konsonanten følges af et *-e-*, jf. *tak—takken—takker*.

b) Den optionelle kan fordobles ved samme vilkår som a). Det hedder en *virus*, men enten *virussen* eller *virusen* i bestemt form, og enten *viruser* eller *virusser* i pluralis (eller *virus* eller *vira*, men det er konsonantfordoblingen ivedkommende).

c) Den selektive fordobler kun ved efterfølgende pluralismorfem på *-e-*, jf. *mad—maden—madder*.

2) Der er fem forskellige allomorforiske varianter af **e-synkope** ved suffigering af substantiver der ender på *-el*, *-en* eller *-er*.

grundform best. form pluralis

9) Diderichsen nævner enkelte verbum-verbum komposita hvor der bruges stamme-form af verbet, f.eks. *snorksøve*, men de er meget sjældne, og samtlige hans eksempler er ført ind i leksikon som selvstændige lemmata.

a. hilsen	hils(e)n en	hils(e)n er
b. neger	neger en	neg(e)r e
c. finger	finger en	fingr e
d. cykel	cyk(e) en	cykl er
e. mirakel	mirakl et	mirakl er

Parenteserne angiver hvor *-e-* er optionelt. Herudover er der behov for angivelse af synkope ved fleksionen af et stort antal substantiver der ender på tryksvagt *-e* (jf. *kvinden*, *aber*, modsat *veen*, *patéer*.)

3) Der findes fire forskellige typer **omlyd** ved pluralisformerne af substantiverne¹⁰⁾, jf.

- a : æ mand : mænd
- a : ø barn : børn
- o : ø ko : køer
- å : æ tå : tæer

Her er anført overfladeformer. De specielle leksikale former, der giver mulighed for at beskrive de tilladte allomorfer, er invariable; således indeholder f.eks. ordene *tæer* og *tåen* begge leksemet *tå* i de leksikale former (jf. *tå* 'ler og *tå* 'len —" står for omlyd foran pluralis-suffiks). På samme måde repræsenteres ordene *negeren* og *negre* ved de leksikale former *negΣr|en* og *negΣr|e* ('Σ' står for mulig realisation som *-e-* under specifikke kontekstuelle vilkår).

Analysen udelukker former som **koer*, **tæer*, **mandene* og **barnene*, mens det gennem et samspil mellem to-niveau-regler og morfotaktisk beskrivelse er muligt at hæfte trækket 'pluralis' på *mænd*, og trækket 'singularis' på *mand*, selvom der ikke er en morfologisk markering af pluralis.

Ovenstående er en gennemgang af de træk af dansk vi har valgt at beskrive dels gennem continuationer og det morfologiske system og dels som allomorfer. Resten, som er en relativt lille, men meget frekvent, gruppe af ord, er skrevet ind som opslagsord i leksikon.

Dette gælder for substantiver som *verbum—verbet —verber*, og for mange

10) Der findes som bekendt også omlyd i andre fleksionsparadigmer, men den er for uregelmæssig til at systemet med fordel kan regelsætte den, og behandles derfor individuelt.

andre af samme type med en latinsk eller fremmedartet pluralis.

Det gælder for verber der skifter rod midt i et paradigme, som *gå* med formen *gik* i præteritum, og det gælder ord som *drikke* med formen *drak* i præteritum og formen *drukket* i præteritum participium.

Også for adjektiverne gælder det ord med rodskifte, f.eks. ordet *stor* der kompareres *større* og *størst* og ligeledes *lille*, *mindre*, *mindst*.

5. Resultatet af den morfologiske analyse

Denne implementation af dansk morfologi er i stand til at foretage 'morfologiske dekompositioner' af et uendeligt antal tekstord. En morfologisk dekomposition er en analyse af et ord, hvor ordet dels er opløst i mindstedele, dels er grammatisk karakteriseret; desuden er ordets lemmatiske grundform anført. En grammatisk karakteristisk indeholder forskellige træk for de forskellige ordtyper.

Nominalerne (substantiver, pronominer og adjektiver) er karakteriseret mht. ordklasse, genus, bestemthed, numerus og kasus. Dvs. at et nominal vil blive tagget med en kombination af følgende:

Klasse	Genus	Bestemthed	Numerus	Kasus
N	FÆL	UBEST	SG	NOM
PRON	INT	BEST	PL	(AKK)
A	FÆL/INT	UBEST/BEST	SG/PL	GEN
	?	?	?	?

Dobbeltangivelser (som 'fæl/int') er naturligvis mindre nyttige for den videre analyse; men de angiver dog at det pågældende træk *kan* være relevant. F.eks. vil i sekvensen *et ringe resultat* ordet *ringe* være tagget 'fæl/int', til angivelse af at ordet accepterer kongruens med *resultat*, uanset det ikke er morfologisk markeret. Betegnelsen '?' angiver at trækket er irrelevant, som f.eks. bestemthed ved egennavne. Akkusativ er kun muligt ved de personlige pronominer. Adjektiverne får desuden en markering for komparation.

For **verberne** er det implicit angivet om de er finite (imperativ, præsens eller præteritum) eller infinite (infinitiv eller participium). Et verbum vil iøvrigt blive tagget med en kombination af følgende:

Klasse	Passivitet	Finithed
V	AKT	PRÆS
	PASS	PRÆT
		IMP
		INF
		PCP1 (præs.part.) + kasus-markering
		PCP2 (præt.part.) + genus, bestemthed, numerus og kasus-markering

Udover dette er der fra leksikon sat en (syntaktisk) ordklasse på resten af ordene (i henhold til RO), hvoraf talord, sideordnende konjunktioner, forkortelser og udråbsord i reglen er éntydige, mens betegnelserne adverbium, underordnende konjunktion og præposition sjældent forekommer alene.

Det er vigtigt at mærke sig forskellen mellem morfologisk definerede tags (de primære), og syntaktisk definerede tags (de sekundære). Sidstnævnte repræsenterer en hypotese mht. ordenes syntaktiske funktion, som kun den videre syntaktiske analyse kan be- eller afkræfte. Hypotesen er berettiget, idet den hjælper til at bestemme 999 ud af 1000 forekomster af f.eks. ordet *men*. Men — og det er et vigtigt men — der kan også forekomme andre anvendelser af ordet.

Resultatet af den automatiske tagging er så en tekst hvor alle ord, for så vidt de kan findes i leksikon, har fået én eller flere analyser¹¹⁾, hver med et antal tags. Et sådant sæt af analyser betegnes en 'kohorte'. Det er altafgørende at den korrekte analyse forefindes i kohorten. Det er til gengæld i første omgang mindre væsentligt hvor mange kohorter der kun indeholder én analyse (selv om én analyse pr. ord naturligvis er målet for disambigueringen); for der skal under alle omstændigheder foregå en videre bearbejdning, med henblik på disambiguering, lemmatisering og syntaktisk analyse — disse ting går hånd i hånd.

6 Den videre analyse

Det er ikke her stedet at redegøre i detaljer for den videre analyse — den

11) Ord som systemet ikke kan analysere, markeres specielt; og det er naturligvis en væsentlig opgave løbende at undersøge listen over ikke-analyserede ord, med henblik på nødvendigheden af en berigelse af leksikon eller af den grammatiske beskrivelse.

foreligger for vores vedkommende kun som plan og principper (jf. Arndt in press). En langt mere fyldestgørende beskrivelse af det arbejde der allerede er gjort med engelsk og svensk kan findes i Karlsson et al. 1991 og Karlsson 1992. Den følgende skitse er medtaget for at give et indtryk af arbejdet i sin helhed.

6.1 Den dekontekstuelle disambiguering

Analysen er behæftet med en del kompositionelle overgenereringer af typen *kul•tur* og *kult•ur* fra indledningen, analyser som hverken dækker over en guidet tur til en mineby eller et Rolex-ur. Det skyldes at komposition og derivation er overordentlig produktive fænomener på dansk, og at analysen derfor kan acceptere ikke alene de frekvente *borende, kultur og solsikker*, men også de mindre sandsynlige (men dog mulige) *bor•ende, kult•ur* og *sol•sikker* (sidstnævnte f.eks. om en creme der beskytter mod ultraviolette stråler).

Erfaringer fra analysen af svensk (jf. Karlsson 1992) har vist at et meget stort antal af sådanne fejl kan elimineres ved to simple regler: I en kohorte af flere analyser foretrækkes den (eller de) der har færrest kompositions-grænser, og dernæst den (eller de) der har færrest derivations-grænser. Det er anvendelsen af disse regler der forudsætter at almindeligt forekommende derivationer og kompositioner findes som simplex-ord i leksikon (jf. ovenfor note 3 og sektion 2). Ellers ville reglerne altid foretrække *ur|et* fremfor *u|ret* og *bord|ende* fremfor *bord•ende*, osv., hvilket naturligvis ikke er acceptabelt. Til gengæld skaffer reglerne os ubesværet af med misdannelser som *mod|el* og *mis|te*, til fordel for *model* og *miste*.

Udvidelsen af leksikon med komplekse ord er i god overensstemmelse med vores sprogforfølelse: de pågældende ord føles altovervejende som simple dele af det leksikale inventar, ikke som produktive dannelser (uanset de kan analyseres morfologisk). Men definitionen af 'almindeligt forekommende' er naturligvis flydende.

6.2 Kontekstuel disambiguering og syntaktisk analyse

Efter den dekontekstuelle disambiguering forventer vi at ca. 60% af ordene er morfologisk éntyde, og at der er meget få ord med mere end 4 forskellige

analyser (jf. Karlsson 1992; foreløbige analyser viser at disse tal er sandsynlige også for dansk).

En simpel kontekstuel disambiguering kan ske ved regler, der er baseret på de allerede angivne typer tags, og som kan formalisere f.eks. at "vi ikke har to på hinanden følgende finitte verber på dansk". Det lyder ret simpelt, men reglen skal tilføjes et forbehold: "i en ikke-kompleks sætning". Og det komplicerer beskrivelsen betragteligt.

Forudsætningen for en tilstrækkelig kompleks syntaktisk analyse er, at der til hvert ords tag føjes yderligere syntaktiske træk, ud over de ovenfor nævnte simple ordklassebetegnelser. Disse tags baseres på topologi og sætningssyntaks, samt verbal valens, men de kan tilføjes automatisk på grundlag af den allerede bestemte leksikale og/eller morfologiske karakteristik, for så vidt man stadig fastholder en rigelig overbestemmelse af de syntaktiske muligheder. Et simplificeret eksempel vil vise princippet for frasortering af syntaktisk uacceptable tags (der er kun medtaget et udpluk af de tag-elementer der kan forefindes):

1	2	3	4	5	6	7
De	blinde	skal	også	kunne	komme	ind.
NOMPL*	ATTRIB*	NOMSG*	ADV	PRÆT*	INFIN	ADV
AREPL	PRÆD*	PRÆS		INFIN	NOMSG*	
	NOMPL					
	NOMSG*					

I kolonne 2 frasorteres PRÆD, fordi et prædikativt adjektiv ikke kan forekomme hverken mellem artikel og nominal eller mellem pronomen og finit verbum. ATTRIB frasorteres fordi artiklen på den ene side er pluralis og nominet på den anden er singularis. Af samme grund frasorteres NOMSG i både kolonne 2 og 3. Dernæst frasorteres i kolonne 5 PRÆT, fordi der allerede er et finit verbum i denne simplex-sætning. Endelig frasorteres i kolonne 6 NOMSG, fordi modalverbet *kunne* ikke kan tage et adverbialt komplement (slet ikke ved siden af et substantivisk)¹²⁾. Brugen af ordet 'frasortere' her er signifikant: Karlsson (1990)

12) For en ordens skyld bemærkes at disse regler faktisk ikke er tilstrækkelig komplekse. Men de er tilstrækkelige til at vise princippet.

betegner af samme grund den syntaktiske komponent som en 'constraint grammar' — den 'udgrænser' de alternativer der er syntaktisk uacceptable.

7 Afsluttende bemærkninger

Modellen kan ikke disambiguere det man kunne kalde 'ægte tvetydigheder'. En sætning som *Når jeg er deprimeret, går jeg hen og køber medicin og piller ved den søde apotekerfrue* vil få to analyser. Det skal den også have.

Modellen er i princippet både produktiv og receptiv: reglerne skulle kunne både generere og analysere tekster. I praksis har vi holdt os til den analytiske side; f.eks. kan vores regler for komposition ikke forhindre overgenerering af både besynderlige komposita og forkert anbragte 'fuger'; også reglen om adjektivers komparation overgenererer, osv.

Men uanset de begrænsninger der kan findes i modellen, så muliggør den en lemmatisering og en syntaktisk tagging af korpora. Det finder vi er et spændende perspektiv for sprogforskningen.

Referencer

- Antworth, Evan L. (1990) *PC-KIMMO, A Two Level Processor for Morphological Analysis* Dallas, Texas
- Arndt, Hans (in press) "Towards a syntactic analysis of Danish computer corpora" in *Proceedings of the 13th Scandinavian Conference of Linguistics*, Roskilde Universitetscenter 1992
- Bergenholtz, Henning (1991) "DK87-DK90: Dansk korpus med almensproglige tekster" in Mette Kunø og Erik Vive Larsen 3. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* Aarhus Universitet
- Bilgram, Thomas (1992) "Et maskinlæsbart leksikon" Eksamensopgave, Institut for Lingvistik, Aarhus Universitet
- Garside, Roger, Geoffrey Leech & Geoffrey Sampson (eds) (1987) *The Computational Analysis of English: A Corpus-Based Approach* London: Longman
- Hansen, Peter Molbæk (1989) "Nogle svagheder ved toniveaumorfologien" in *SAML*, Institut for Almen og Anvendt Lingvistik, Københavns Universitet
- Karlisson, Fred (1990) "Constraint Grammar as a Framework for Parsing Running Text" in Hans Karlgren (ed.) *Proceedings from the XIIIth International Conference on Computational Linguistics* Helsinki
- Karlisson, Fred (1992) "SWETWOL: A Comprehensive Morphological Analyzer for Swedish" in *Nordic Journal of Linguistics*
- Karlisson, Fred, Atro Voutilainen, Arto Anttila & Juha Heikkilä (1991) "Constraint Grammar: A Language-Independent System for Parsing Unrestricted Text, with an Application to English" in *Workshop Notes from the Ninth National*

Conference on Artificial Intelligence by the American Association for Artificial Intelligence, Anaheim, California, 1991

Retskrivningsordbogen (1986) Dansk Sprognævn, Gyldendal (disketteversion, venligst stillet til rådighed af redaktionen)

Sinclair, John (1991) *Corpus, Concordance, Collocation* Oxford University Press

NYE HYPOTESER OM SPROGKONTAKT MELLEM NEDERTYSK OG DANSK i HANSETIDEN - en projektrapport

Af Kurt Braunmüller (Universität Hamburg)

0. Indledende bemærkninger

For præcis to år siden begyndte et sprogkontaktprojekt på Universitetet i Hamburg. Projektets (forkortede) titel er: "Nedertysk og Skandinavien"¹. Der er ansat to videnskabelige medarbejdere og to studerende. Projektet forventes at fortsætte to år endnu. Som første sammenhængende rapport af forskningsresultaterne udkommer snart en samling med otte artikler² som behandler et bredt spektrum af vores forskningsaktiviteter. Bogen udkommer under titlen "Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen" ved Carl Winter Universitätsverlag i Heidelberg i foråret 1993.

1. Forskningshypoteser

1.1. Der har aldrig været tvivl om, at nedertysk (eller plattysk) - både i mundtlig og skriftlig form - har påvirket det danske og svenske sprog og en stor del af de (vest-)norske dialekter. Utilfredsstillende er dog stadig en stor del af de forklaringer, der er blevet præsenteret for at oplyse eller forklare, hvordan denne meget omfattende og dybtgående sprogkontaktproces er foregået i alle detaljer (jf. f.eks. de seneste antologier: Ureland (red. 1987), Schöndorf/Westergaard (red. 1987), Hyldgaard-Jensen/Winge/Christensen (red. 1989), Elmevik/Schöndorf (red. 1992) og Menke (red.; udkommer 1993). I disse kongresrapporter dominerer leksikalske samlinger, studier af låneord og andre detailstudier, men der mangler, efter min mening, stadig en virkelig omfattende *lingvistisk teori*, som gør rede for de forskellige facetter af selve kontaktprocessen, og et udkast til en *simulationsmodel*, så man bedre kan forstå, hvorfor disse nordiske sprog, især dansk, blev så kraftigt omstrukturerede i løbet af så forholdsvis kort tid. Det drejer sig altså ikke blot om at forklare det omfattende leksikalske lån fra nedertysk i f.eks. dansk, men også om at finde de strukturelle og sociolingvistiske betingelser for denne

kontaktproces i de pågældende sprog.

1.2. Adskillige *ekstralingvistiske faktorer* bliver analyseret, baserende på følgende hypoteser:

- Nedertysk som overklassens prestigesprog i Hansetiden,
- det kulturelle misforhold mellem Kontinentaleuropa og Skandinavien med henblik på religiøs missionering, (ud)dannelse, forvaltning og bogtryk,
- Skandinaviens økonomiske underlegenhed i forhold til Kontinentaleuropa, hvilket også var årsag til en stærk transferens af forskellige fagsprogs ordforråd,
- Lübeck som (bl.a.) retssprogligt forbillede og
- den forsinkede litterarisering i den østlige del af Skandinavien i forhold til Kontinentaleuropa (og også til Norge og Island).³

1.3. Som *lingvistiske faktorer* undersøges bl.a.

- transferensmuligheder (på alle lingvistiske nivåer) p.g.a. det genetiske slægtskab mellem de pågældende sprog,
- den typologiske konvergens mellem nedertysk og de skandinaviske sprog specielt på det morfologiske plan (reduktion af fleksionsformer),
- muligheder for diglossi, semikommunikation og blandingssprog,
- eksistens af et dialektalt-diatopisk kontinuum mellem nedertysk og de skandinaviske sprog hhv. dialekter,
- gensidige transferensmuligheder, specielt med henblik på den fagsproglige kommunikation,
- den strukturelle overensstemmelse ved orddannelsen og syntaksen, og endelig
- det generelle sammenfald af sproglige og ekstralingvistiske faktorer i Hansetiden (ca. 1200 - 1500/1530).

2. Simulationsmodeller

2.1. En central idé i vores projekt er at udarbejde en omfattende simulationsmodel

som skal hjælpe med til at forklare, hvordan selve sprogkontaktprocessen foregik. Udgangspunktet er den hypotese, at det har været muligt f.eks. for en købmand fra Lübeck og en fra København at forstå hinanden direkte, d.v.s. uden hjælp af et tredje sprog (f.eks. latin) og uden tolk.

Som jeg har argumenteret for i en tidligere artikel (jf. Braunmüller 1989) har der ikke været særlig store strukturelle uoverensstemmelser mellem det nedertyske og det senmiddelalderlige (øst-)skandinaviske diasystem. I samspil med kontekstuelle faktorer har det altså været muligt at forstå hinanden direkte og lære hinandens sprog ret hurtigt. Denne hypotese underbygges videre af projektets analyser på de forskellige lingvistiske planer. Faktisk kan der være tale om *et -hypotetisk -fælles diasystem*, der omfatter alle varianter af det nedertyske og (øst-)skandinaviske diasystem.

2.2. Som ét illustrerende eksempel på denne grundlæggende hypotese vil jeg henvise til en *computer-simulationsmodel*, som en af mine medarbejdere, Per Warter, har lavet. Det drejer sig om en såkaldt *morfologi-parser*, programmeret i Turbo-Prolog. Den hedder M[orfologisk]ANAL[yse]. Ved hjælp af denne parser, som klarer både fleksions- og orddannelsesmorfologien af hvert enkelt af de pågældende sprog i dens specielle version (MANALN[edertysk] eller MANALD-[ansk]), kan det oven i købet vises, at selve regelapparatet kan være fælles for nedertysk og dansk (og svensk). Den strukturelle overensstemmelse mellem nedertysk og dansk er så stor, at allerede den normale nedertyske version af parseren er i stand til at også analysere danske tekster morfologisk korrekt uden nogen som helst tilpasning i op til godt 25% af ordmaterialet. Ca. 50% rigtige resultater får man så efter en vis justering. D.v.s. at chancen for, at en tysk købmand fra Lübeck blev forstået umiddelbart og rigtigt på det morfologiske plan af sin danske kollega i København var ret stor. (Dertil kommer desuden andre informationer i konteksten og selve sprogsituationen.) Programmet MANALD, altså den danske version (med implementerede danske orddannelses- og fleksionsmorfemer), er på nuværende tidspunkt i stand til automatisk eller i dialog (interaktiv) at analysere alle løbende ord i en dansk tekst med en træfsikkerhed på over 90% (s. fig. 1 og 2). (Det samme gælder for øvrigt også for den nedertyske

version MANALN.)

2.3. Denne parser, bestående af en endelig mængde af regler, orddannelses-elementer og fleksionsformer, danner altså et (morfologisk) *modul* i en kompleks *simulationsmodel*. En sådan model omfatter bl.a. også fonologiske og syntaktiske korrespondanceregler og skal gøre rede for de forskellige sprogproduktions- hhv. -receptionsprocesser i kommunikationssituationer med ét fælles sprog eller med semikommunikation. Desuden drejer det sig også om et forsøg på at gengive talerens/lytterens sprogstrategiske regler i selve oversættelses- eller forståelsesprocessen.

3. Analyser af paralleltekster

3.1. Grundlæggende for vores projektarbejde er, at (1) alle undersøgelser er korpusbaserede, (2) det omfatter tekster i deres helhed (og ikke bare stikprøver) og (3) teksterne foreligger i maskinlæselig form, både i WORD-format og som rene ASCII-filer til viderebehandling med andre programmer.

I første omgang har vi valgt *litterære oversættelser* som kilder. (Senere følger juridiske kilder [by- og landskabslove] og religiøse tekster [dele af bibelen og Salmer].) Disse litterære kilder stammer ganske vist fra den seneste fase af kontaktperioden, men repræsenterer til gengæld den nye (skriftlige) *norm* i de skandinaviske sprog.

Som litterære kilder har vi undersøgt *folkebøger*, der er oversatte fra nedertysk: Broder Russes Historie, Griseldis, En skøn Historie om tuende Kiøbmænd (...) og Rævebogen.

3.2. Ved hjælp af et *database-program* i friformat (FREETEXT) og en slags 'word cruncher' (FREETOOLS), begge skrevet af Ralf Thiele (Kiel) i FORTRAN 77, bliver kilderne bearbejdet, så der altid foreligger følgende filer:

- (a) parallelversioner eller synopses af teksterne i tre sprog (nedertysk, dansk og svensk),
- (b) forskelligt strukturerede ordlister (alfabetiske, retrograde og morfologisk sorteret) og

(c) konkordanser (KWIC: Key Word In Context) med linje, sætning eller afsnit som kontekst.

Desuden åbner database-programmet FREETEXT mulighed for en del søge- eller retrievalrutiner, der kan bruges til diverse fonotaktiske, morfologiske eller syntaktiske undersøgelser. Der til kommer parseren MANAL (jf. 2.2.), som også tager hensyn til de mange allografiske særegenheder i disse ikke normerede tekster.

3.3. Analysen af paralleltekster giver muligheder for at sammenligne lingvistiske enheder på det morfologiske, syntaktiske og især tekstlingvistiske plan. Bl.a. har det vist sig på det syntaktiske område, at der eksisterer et bredt spektrum af ordstillingsmønstre i de pågældende sprog. Det hænger til dels sammen med at ordstillingsnormen ikke ligger helt fast endnu. Til dels er to af vores kilder (Broder Russes Historie og Rævebogen) skrevet i vers med enderim, som tillader såkaldte 'poetiske' strukturer med specielle ordstillingsvarianter og somme tider arkaismer.

Således er f.eks. den absolut finale position af det (neder)tyske finitte verbum i ledsætninger den mest frekvente ordstilling, men der findes også talrige finitte verber på andre pladser, der ikke er helt finale (jf. (A)) eller ordstillinger, der (næsten) svarer til den danske ordstilling med det finitte verbum foran objekterne og adverbialerne (d.v.s. foran S og A i Diderichsens indholdsfelt; jf. (B)).

- (A) 0013 ... werde geset= [0014] tet, ...
0014 ... mochte gescheen etc. og
(B) 0019 ock *dat* vt em entspringet ein bor-
0020 ne in der syden ...
[Griseldis; nedertysk]

For vores tyske købmand kan der - i overensstemmelse med vores simulationsmodel (jf. 2.3.) - altså opstå det indtryk, at den slags ordstilling (jf. (B)), som man i tysk grammatik kalder for "Ausklammerung", nu optræder som den usuelle ordstilling i det danske sprog. Dermed reduceres en meget dybtgående syntaktisk-typologisk forskel mellem nedertysk og dansk (og også svensk) til et fænomen, der ene og alene bevæger sig mellem mere eller mindre markerede ordstillings-

varianter indenfor dette hypotetiske diasystem (jf. 2.1.).⁴

3.4. Inden for *orddannelsen* kan der vises, at de nedertyske verbalpræfikser som f.eks. *af-*, *be-* eller *for-* ikke bare bliver optaget som sådanne i det danske sprog, men bliver brugt ret kreativt og ikke sjældent i et meget større omfang end i det nedertyske sprog.

Willy Diercks' undersøgelser har (bl.a.) vist, at disse nedertyske præfiksmorfemer er fuldt integrerede i de to østskandinaviske sprog og ikke bliver anvendt i samme omfang som i de tyske kildetekster, men kreativt alt efter oversætterens målgruppe og hans sprogfærdighed: I *Broder Russeteksterne* er *be-*præfiksets *varians* størst i den tyske tekst (64,5% vs. 56,5% i den danske oversættelse).

3.5. Desuden udarbejdes forskellige slags *ordbøger*, eller rettere sagt, gloselister. Et meget overbevisende projekt er vores diasystematiske (eller tysk-skandinaviske 'dialekt'-) ordbog. I denne ordbog står alle tre sprogs gloser alfabetisk fortløbende under hinanden. Det ville være vanskeligt, ofte umuligt at bestemme, om det pågældende ord er tysk, dansk eller svensk, medmindre der er en speciel typografisk markering for de enkelte sprog (se en eksempelside; fig. 3).

4. Konklusioner

4.1. De hidtil foreliggende analyser af de lingvistiske og de ekstralingvistiske faktorer (jf. 1.2. og 1.3.) viser, at lige præcis i *Hansetiden* var de genetiske, typologiske og sociokulturelle betingelser mest velegnede til en omfattende sprogkontaktproces. I tiden før var de sprogitmanente strukturer altfor forskellige; i perioden efter *Hansetiden* var derimod den sociokulturelle og politiske situation ikke længere gunstig for en mangesidig transfer fra nedertysk til dansk (eller svensk). Det var ligesom et vindue, der åbnede sig for en omfattende sprogkontaktproces under *Hansetiden*. Resultatet var et fælles diasystem med mange genetisk beslægtede varianter, der kunne bruges i en *semikommunikationssituation* i et område, strækkende sig fra det sydlige Norge til helé Nord- og Nordøsttyskland, Danmark og Sverige.

4.2. Der tages altså ikke bare hensyn til de sproginterne (grammatiske) faktorer, der bestemte sprogkontaktprocessen, men også til de mange *sprogeksterne faktorer*.⁵ Michael Engelbrechts historiske analyse viser klart, at den afgørende påvirkning fra den nedertyske side fandt sted, da sprogkontakterne foregik *polycentrisk*. D.v.s. først da den enkelte købmand kom i direkte kontakt med sin kollega på den anden side af Østersøen, opstod der en mangesidig massevirkning. Og det var i Hansetiden (fra ca. 1250). Denne proces kan, efter min mening, bedst forklares ved hjælp af den såkaldte "invisible hand process" (jf. Keller 1990): Alle ville bare forstå hinanden, men resultatet var en dybtgående omstrukturering af de skandinaviske og til dels også af det nedertyske sprog.

Noter

1) På tysk: "Niederdeutsch und Skandinavien", hhv. "Das Mittelniederdeutsche und seine Rolle beim typologischen und lexikalischen Umbau der altskandinavischen Sprachen"; [DFG: Br 801/3 - 1(-2)].

2) På det fjerde nordiske symposium "Niederdeutsch in Skandinavien" i Travemünde 1991 blev der allerede præsenteret to pilotstudier:

(a) Kurt Braummüller: Syntaktisch-typologische Divergenzen zwischen dem Mittelniederdeutschen und dem älteren Dänischen (am Beispiel des Volksbuchs *Broder Rusche*);

(b) Willy Diercks: Niederdeutsch-dänisch-schwedische Übersetzungsliteratur - ein linguistischer Strukturvergleich anhand der Schwankgeschichte vom Bruder Rausch.

3) Der er ikke tale om den runiske skrifttradition, men om den latinbaserede litterære tradition.

4) Omvendt findes der også i *svenske* tekster ledsætninger med det finitte verbum i den absolut finale position (jf. [Grisilla; titelblad] 0019 ... huru sigh to=// 0021 lemodeligen hålla // 0021 skola).

5) Her kan bare kort nævnes Gabriela Niepages grundige *litteratursociologiske analyse*, specielt med henblik på læsepublikum og de forskellige oversætteres (og bogtrykkeres) intentioner.

Ved hjælp af Ludger Zeevaerts *oversættelsesmodel* forklares plausibelt, at der består en direkte sammenhæng mellem teksternes formale faktorer og recipienternes forventninger: Først var der brug for den kulturelt tilpassede (danske) oversættelse, senere kunne man nøjes med ord-for-ord-transpositioner (fra dansk til svensk).

Litteratur

Braummüller, Kurt (1989): "Voraussetzungen für die Übernahme mittelniederdeutscher Sprachstrukturen in die skandinavischen Sprachen." I: Hyldgaard-Jensen/Winge/Christensen (eds.) (1989), s. 9 - 29.

Elmevik, Lennart/Schöndorf, Kurt Erich (red.) (1992): *Niederdeutsch in Skandinavien III*. Berlin: Schmidt (Beihefte zur Zs. für Deutsche Philologie 6).

Hyldgaard-Jensen, Karl/Winge, Vibeke/Christensen, Birgit (red.) (1989): *Niederdeutsch in Skandinavien II*. Berlin: Schmidt (Beihefte zur Zs. f. Deutsche Philologie 5).

Keller, Rudi (1990): *Sprachwandel*. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache. Tübingen: Francke (Uni-Raschenbücher 1567).

Menke, Hubertus (red.; udkommer 1993): *Niederdeutsch in Skandinavien IV*. Berlin: Schmidt (Beihefte zur Zs. für Deutsche Philologie 7); jf. også note 2.

Schöndorf, Kurt Erich/Westergaard, Kai-Erik (red.) (1987): *Niederdeutsch und Skandinavien*. Berlin: Schmidt (Beihefte zur Zs. f. Deutsche Philologie 4).

Ureland, P. Sture (red.) (1987): *Sprachkontakt in der Hansen*. (...). Tübingen: Niemeyer (Linguistische Arbeiten 191).

fig. 1 / 2
MANAL - EKSEMPLARISKE ORDANALYSER

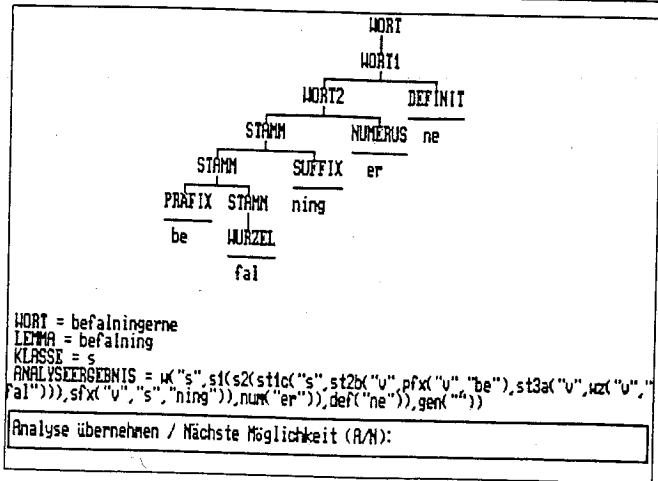
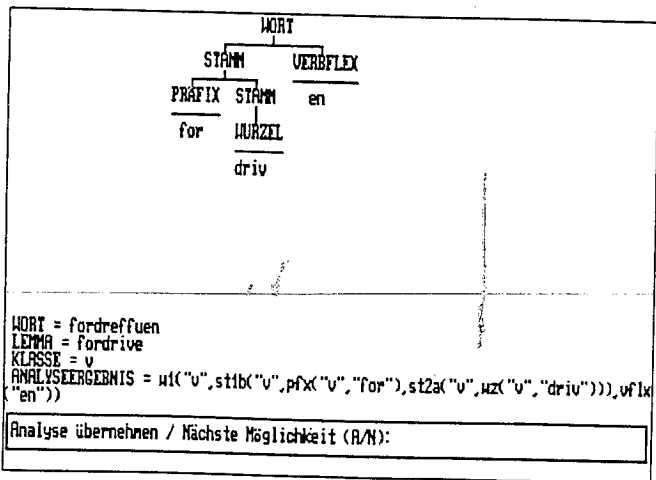

fig. 3

JESU	KANSTU	KINDHEST
JESUN	KANT	KINNHAEST
JESUS	KANT	KIOERE
JLDEN	KAPPA	KIRCKE PRIEREN
JOMFRU	KAPPAN	KIRCKEN
JON	KAPPE	KIRKEN
JON	KAPPE	KIUEN
JSTER	KAPPEN	KIVA
JU	KAPPEN	KLAEDE
JU	KAPPER	KLAASTER
JUNGFRUN	KAPPESTRUT	KLAASTER MAND
KAEND	KAPPOR	KLAASTERIT
KAENDER	KARL	KLAASTERMEND
KAER	KARM	KLAASTERS
KAERA	KARM	KLAEDDE
KAERDE	KASTA	KLAEDER
KAERE	KASTA, N	KLAEDER
KAERLIGA	KASTADE	KLAEMDE
KAERLIGHED	KASTAR	KLAGA
KAERLIGHET	KASTE	KLAGADE
KAETTEL	KASTE	KLAPPADE
KAETTELEN	KEDEL	KLAPPEDE
KAETTLAR	KEDELEN	KLAPTE
KAKENDE	KEDELIN	KLEDE
KALDE	KEDEN	KLOESTER
KALLA	KEMPE	KLOESTERENS
KALLADE	KENDE	KLOESTERMAEN
KALLE	KENT	KLOESTERMAN
KAMEN	KERDE	KLOESTRENS
KAMMAR	KERKEN	KLOESTRET
KAMMAREN	KERLIGHED	KLOSTER
KAMMER	KETEL	KLOSTERS
KAMP	KIER	KLUT
KAN	KIERE	KNAE
KAN	KIERISTE	KNAKE
KAN	KIFFUE	KNAKEN
SAND	KINDER	KNE

UDLÆNDINGES TILEGNELSE AF NEGATIONENS PLACERING I DANSK

Af Randi Stevens Brodersen (Aarhus Universitet)

Under et gæstelærerophold på Odense Universitet sidste år foretog jeg en empirisk undersøgelse af udenlandske studerendes tilegnelse af negationens placering på dansk. Formålet med undersøgelsen var at få indsigt i, hvordan tilegnelsen forløber, og på baggrund heraf pege på mulige pædagogiske konsekvenser.

Jeg vil her fortælle om undersøgelsens teori, metode og materiale, de vigtigste resultater og om, hvilke perspektiver udforskningen af udlændinges dansk tilegnelse vil kunne skabe i undervisningspraksis.

Teori

Teoretisk bygger undersøgelsen på intersprogsbegrebet og nyere L2-forskning, som beskriver aspekter af intersprogsudviklingen i dansk, engelsk, tysk og svensk, og som viser, at læreres tilegnelse af L2-syntaks foregår efter et bestemt mønster, som stort set er ens for alle lærere, uanset hvilket modersmål de har. I dette mønster lærer lærere fx brugen af inversion før negationens placering. Og med hensyn til læreres tilegnelse af negationens placering viser flere L2-undersøgelser, at tilegnelsen forløber i bestemte faser, og at variationen i negationsplaceringen er systematisk og derved kan forklare udviklingen i tilegnelsesprocessen.

Min undersøgelse viser, at lærere i deres tilegnelse af negationens placering på dansk går igennem de samme faser, og at der også i dansk er en fast syntaktisk indlæringsrækkefølge, hvor lærere lærer brugen af inversion før negationens placering.

Med hensyn til negationsplaceringen på dansk skal lærerne lære, at negationen placeres efter det finitte verbum i hovedsætninger og foran finittet i bisætninger. På vejen til dette mål gennemgår lærerne i deres intersprog en udvikling, som kan inddeles i bestemte faser:

1. Neg - V: Jeg ikke sover

Fra denne umarkerede placering går lærerne over til en varieret placering af negationen og videre til en fase, hvor de placerer negationen postverbalt i både hoved- og bisætninger:

2. V - Neg: Hun sover ikke

Det er godt, hun sover ikke

Lærerne lærer i denne fase først negationens placering i sætninger med finit hjælpeverbum og derefter placeringen i sætninger med finit hovedverbum.

I næste fase går lærerne over til at skelne mellem de to sætningstyper:

3. V - Neg i hovedsætninger: Jeg ved, at hun ikke sover endnu

Neg - V i bisætninger: Jeg ved, at hun ikke sover

Her lærer lærerne først negationens placering i bisætninger med finit hovedverbum og senere placeringen i bisætninger med finit hjælpeverbum.

4. I sidste fase placerer lærerne alle hoved- og bisætningsnegationer i overensstemmelse med normen.

Metode og materiale

Undersøgelsens testpersoner var 26 ERASMUS-studerende i alderen fra 18 til 26 år, som i efteråret 1991 deltog i Scandinavian Area Studies (SAS) på Odense Universitet. De kom fra Tyskland, England, Irland, Frankrig, Holland og Belgien. De studerende, som ikke tidligere havde modtaget danskundervisning, fulgte som et led i deres SAS-studier et dansk kursus på 162 timer.

Til undersøgelsen blev der udviklet tre skriftlige tests. Test I var en kombineret inversions- og negationstest, som bestod af i alt 38 sætninger fordelt på sætninger, som skulle inverteres, og sætninger, som skulle negeres. Der var både hoved- og bisætninger med enkel og sammensat verbal.

Test II og III var to identiske negationstests og bestod af i alt 21 sætninger, fordelt på hoved- og bisætninger med enkel og sammensat verbal.

De tre tests foregik ved hjælp af overhead-projector. Testpersonerne fik kun én sætning at se ad gangen, og hver sætning blev kun vist én gang samtidig med, at den blev læst op. Derefter skulle testpersonerne på ca. 30 sekunder skrive hver sætning med negation på deres svarark.

Testene blev gennemført med ca. fire ugers mellemrum. Test I fandt sted, da de studerende havde modtaget danskundervisning i ca. 5 uger, Test II efter ca. 8 ugers undervisning og igen - som Test III - efter yderligere 4 ugers undervisning, da danskundervisningen var afsluttet.

Mellem Test II og III blev de studerende undervist i reglerne for placering af negation i dansk. Og umiddelbart efter Test III fik de en redegørelse for undersøgelsen og dens teoretiske rammer.

Foruden de skriftlige tests har jeg anvendt et båndmateriale med optagelser af ti studerendes mundtlige eksamen, som var en problemløsningsopgave, som de udførte parvis. I de transskriberede båndsamtaler har jeg excerperet alle negationer, delt dem i negationer i sætninger og negationer i ytringer, der ikke er på sætningsniveau, og derefter analyseret placeringen.

Resultater

A. Testresultater af skriftlige tests

I Test I deltog 25 studerende, i Test II 23 og i Test III 7. Resultaterne af Test I viser, at lærnere lærer at anvende inversion, inden de lærer negationens placering, og bekræfter således teorien om en fast syntaktisk rækkefølge, hvor inversion-reglen tilegnes før reglerne for placering af negation.

I første omgang blev de 25 besvarelser af Test I sorteret i to grupper: en gruppe af testpersoner, som endnu ikke beherskede reglen for inversion, og en gruppe, som gjorde (henholdsvis 3 og 22). De tre, der ikke havde brugt inversion, var samtidig den eneste gruppe, som også havde variation i placeringen af negationen i både hoved- og bisætninger, og som befandt sig i en tidlig udviklingsfase i deres negationsindlæring.

Ved anden sortering blev alle besvarelser kortlagt på skemaer, hvor negationens placering blev angivet med plus eller minus, afhængig af om den var i overensstemmelse med normen eller ej. På skemaet var sætningerne sorteret i hoved- og bisætninger og i sætninger med usammensat og sammensat verbal.

Derefter blev besvarelserne inddelt i fire grupper alt efter lærnernes placering af negationen. Fordelingen fremgår af nedenstående oversigter, som viser

grupperesultaterne af de tre tests, og som giver et indtryk af den udvikling, der har fundet sted fra Test I til Test III.

Grupperesultater test I

Gruppe I: 3 lærnere (nr. 2, 5, 22)

+ variation i både hoved- og bisætninger. Der er dog flest bisætninger med negation efter verbet.

Gruppe II: 10 lærnere (nr. 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 21, 25)

- variation

V + neg uanset sætningstype.

Denne gruppe anvender reglen for placering af negation efter finit i hovedsætning (V + neg) i både hoved- og bisætninger.

Gruppe IIIA: 3 lærnere (nr. 4, 20, 26)

+ variation i hoved- og bisætninger.

Denne gruppe er "på vej" over til trin III.

Gruppe III: 6 lærnere (nr. 3, 17, 18, 19, 23, 24)

+ variation i bisætninger

V + neg i hovedsætninger.

Denne gruppe skelner mellem placering af negation i hovedsætninger og bisætninger.

Gruppe IV: 1 lærner (nr. 15)

V + neg i hovedsætninger

Neg + V i bisætninger.

Grupperesultater test II

Gruppe I: 1 lærner (nr. 1)

+ variation i både hoved- og bisætninger.

Gruppe II: 2 lærnere (nr. 8, 22)

- variation

V + neg uanset sætningstype.

Gruppe III: 10 lærnere (nr. 2, 3, 4, 5, 11, 13, 14, 19, 20, 24)

+ variation i bisætninger

V + neg i hovedsætninger.

Denne gruppe skelner mellem placering af negation i hovedsætninger og bisætninger.

Gruppe IV: 12 lærnere (nr. 6, 7, 9, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 21, 23, 25)

V + neg i hovedsætninger

neg + V i bisætninger.

Grupperesultater test III

I Gruppe I og Gruppe II er der ingen tilbage.

Gruppe III: 1 lærer (nr. 3)

+ variation i bisætninger

V + neg i hovedsætninger.

Gruppe IV: 6 lærnere (nr. 6, 9, 10, 12, 21, 22)

V + neg i hovedsætninger

neg + V i bisætninger.

Resultaterne af de tre tests viser hver gang samme mønster i lærnernes tilgængelsesproces og bekræfter således resultaterne fra to svenske undersøgelser (Hyltenstam 1978 og Bolander 1987) og en dansk undersøgelse (Holmen 1989).

Betragtes testresultaterne samlet, er det tydeligt, at alle lærnere har bevæget sig igennem et intersprogligt kontinuum, hvor de starter med en præverbal eller varieret negationsplacering og ender med en postverbal negationsplacering i hovedsætninger og en præverbal placering i bisætninger.

I Test I findes der seks lærnere, som i to eller flere hovedsætninger placerer negationen foran hovedverbet, som fx lærer nr 4 i sætning 1. *Nej, det ikke smager godt* og 2. *Nej, jeg ikke sover* og nr 22 i sætning 10. *Nej, jeg ikke kommer fra England* og 37. *Jeg ikke køber det grimme billede*, men testen indeholder ingen eksempler på lærnere, som fejlplacerer hovedsætningsnegationer i en kontekst med et hjælpeverbum, hvilket understreger, at hovedsætningskonteksten med hjælpeverbum er gunstigere end konteksten med hovedverbum (jf. fase 2). I Test II er der dog en enkelt lærer (nr 1), som gør det modsatte; hun fejlplacerer enkelte negationer i hovedsætninger med hjælpeverbum: sætning 4. *Nej, du ikke kan sidde ved siden af mig* og 8. *Jeg ikke kan spise meget*. Hun er den eneste, som fejlplacerer alle negationer i bisætninger med hovedverbum, og som placerer alle negationer i bisætninger med hjælpeverbum korrekt.

I Test I var der tre lærnere (nr 2, 5 og 22), som ikke beherskede inversionsreglen, og disse tre befandt sig i en tidlig udviklingsfase med variation i negationens placering i både hoved- og bisætninger. Hos disse lærnere forekommer postverbale placeringer af negationen i både hoved- og bisætninger med hjælpeverbum (jf. Bolander 1987, som giver lignende eksempler på negationens varierede placering):

3. *Nej, man må ryge ikke i kantinen;*

11. *Åse fortalte, at man må ryge ikke i kantinen;*

17. *Nej, du kan komme ikke med bus til København;*

32. *Jeg havde fortalt ham, at jeg ville være ikke hjemme.*

I fase 2, hvor lærnerne endnu ikke skelner mellem negationens placering i hovedsætninger og bisætninger, lærer de først at placere negationen i en hovedsætningskontekst med hjælpeverbum. Et eksempel herpå er lærer nr 4, som i Test I har en korrekt placering af negationerne i hovedsætninger med hjælpeverber som fx sætning 3. *Nej, man må ikke ryge i kantinen*, men som fejlplacerer negationerne i hovedsætningskontekster med hovedverbum som i sætning 1 og 2: *Nej, det ikke smager godt* og *Nej, jeg ikke sover*.

I fase 3, hvor lærnerne lærer at skelne mellem negationens placering i hoved- og bisætninger, læres først placeringen af negationen i en bisætningskontekst med hovedverbum og derefter placeringen i en kontekst med hjælpeverbum. Til

eksempel kan nævnes lærer nr 5, som i Test I placerer negationerne korrekt i bisætninger med hovedverbum: 5. *Jeg kunne høre, at han ikke sov* og 28. *Han sagde, at han ikke kom fra England*, men ukorrekt i bisætninger med hjælpeverbum: 8. *Jeg lover, at jeg vil ikke fortælle det videre* og 32. *Jeg havde fortalt ham, at jeg ville ikke være hjemme i aften*.

I fase 4 er lærernes placering af negationen i overensstemmelse med normen. Det gælder for seks af de syv lærere, der deltog i Test III.

For at få et mere detaljeret billede af resultaterne fra de skriftlige tests blev hver enkelt lærers forhold til negationsreglerne analyseret ved hjælp af implikationsskalaer.

I implikationsskalaerne blev hoved- og bisætninger analyseret hver for sig, og alle verber blev ordnet efter "sværhedsgrad", d.v.s. verberne i de "letteste" sætninger markeredes med plusser i venstre side af skalaen, mens de "sværeste" markeredes med minusser i højre side. Skalaernes øverste og nederste rækker viser, hvilke lærere der er stabile - eller uden variation - i deres placering af negation. De midterste rækker derimod viser variabiliteten.

Implikationsskalaerne er af pladshensyn ikke medtaget her, men har typisk følgende form (horisontalt står sætningsnumrene, og vertikalt står testpersonerne):

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
4	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-
5	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-
6	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-
7	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
8	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

B. Negationer i mundtlig sprogproduktion

Analysen af negationerne i det transskriberede materiale med de ti læreres mundtlige eksamen viser, at alle lærere behersker reglen for placering af negationen i hovedsætninger, men ikke i bisætninger. Kun en enkelt lærer har én korrekt placeret bisætningsnegation.

Lærerne anvender reglen for placering af negation efter finit i både hoved-

og bisætninger. I forhold til resultaterne af de skriftlige tests befinder lærerne sig mundtligt på samme trin som gruppe II i Test I og II.

Omfanget af det mundtlige materiale og antallet af bisætninger i de enkelte lærernes talesprog er imidlertid så lille, at der nok er usikkert, om de alle kan siges at befinde sig på samme trin, men det er evident, at deres intersprogsudvikling i talesproget ligger bag den, vi har set i de skriftsproglige tests.

Sammenfatning

Analysen af det mundtlige materiale frembringer ikke nær så mange detaljer i lærernes negationsplacering som de skriftlige tests, og det er bl.a. derfor vanskeligt at vurdere materialet helt på samme måde som resultaterne fra de tre tests, men alle lærere har i deres talesprog postverbale negationer i både hoved- og bisætninger, hvis de ellers bruger bisætninger. I det skriftlige materiale derimod placerer alle lærere ved gennemførelsen af Test III hoved- og bisætningsnegationer i overensstemmelse med normen.

Det samlede billede af tilegnelsesforløbet er klart:

Resultaterne af Test I bekræfter som nævnt teorien om en fast syntaktisk indlæringsrækkefølge (inversion før negationens placering).

Resultaterne af alle tre tests viser, at lærernes tilegnelse af dansk negationssyntaks hver gang foregår efter samme mønster, og at variationen i deres placering af negationen er systematisk.

Udviklingen i lærernes tilegnelse af negationens placering kan sammenfattes i følgende faser:

1. Neg - V (undersøgelsen giver ingen svar på, om denne tidlige fase forekommer hos alle)
2. Neg - V ---> V - Neg (i både hoved- og bisætninger)
 - a) hjælpeverbum - neg
 - b) hovedverbum - neg
3. V - Neg ---> Neg - V i bisætninger
 - a) neg - hovedverbum
 - b) neg - hjælpeverbum

(V - Neg bibeholdes i hovedsætninger)

(a) og b) i fase 2 og 3 angiver, i hvilken rækkefølge og kontekst lærerne lærer negationsplaceringen).

4. V - Neg i alle hovedsætninger

Neg - V i alle bisætninger

Pædagogiske perspektiver

Jeg vil slutte af med enkelte overvejelser om, hvilke perspektiver et bedre indblik i udlændinges tilegnelse af dansk kan give i undervisningspraksis.

Nyere intersprogsforskning har beskrevet forskellige områder i sprogtilegnelsen og har bl.a. dokumenteret en "naturlig" indlæringsrækkefølge af bestemte syntaktiske fænomener. I forlængelse af denne forskning er der opstået elevcentrerede og kommunikationsorienterede undervisningsformer, dog uden at disse praktiseres i stort omfang i den danskundervisning, som udlændinge deltager i herhjemme og i udlandet.

Hvis resultaterne af denne og andre L2-undersøgelser sættes i relation til undervisningspraksis, må det betyde, at undervisningsmateriale skal struktureres på en sådan måde, at progressionen i højere grad er baseret på og i overensstemmelse med lærernes naturlige indlæringsrækkefølge, og at undervisningen i bestemte formelle emner tidsmæssigt foregår, når lærerne befinder sig på det trin i deres sprogudvikling, hvor de er "modne" til at lære disse emner (jf. Pienemann 1985), fx skulle undervisning i negationssyntaks først finde sted, når lærerne befinder sig i fase 2 eller er på vej over til fase 3.

Hvis resultater fra L2-forskning inddrages og udnyttes i undervisningen, vil man efter en vurdering af de anvendte lærebøger i dansk for udlændinge have bedre muligheder for at udvikle supplerende eller nyt undervisningsmateriale, som indeholder velopbyggede, kommunikative øvelsestyper, der bl.a. træner lærerne i bestemte syntaktiske fænomener som fx placering af negationer, negerede led, lette led m.m.

Flere beskrivelser af områder i dansk intersprog ville give klarhed om indlæringsrækkefølgen og lærbarheden af dansk og derigennem kunne bidrage til at effektivisere danskundervisningen af udlændinge.

Litteratur

- Bolander, Maria 1987. *Man kan studera inte så mycke. Om placering af negation och adverb i vuxna indvandrares svenska*. SUM-rapport 5. Stockholms Universitet, Stockholm.
- Ellis, R. 1985. *Understanding Second Language Learning Aquisition*. Oxford University Press.
- Færch, C. et al. 1984. *Learner Language and Language Learning*. Gyldendal, København.
- Gimbel, Jørgen 1987. *Indvandrer dansk er flere ting. Variationen i indvandrergrupper danskfærdighed belyst ved en undersøgelse af jugoslaviske, pakistanske og tyrkiske elevers beherskelse af dansk ledstilling i 4. og 6. klasse*. Danmarks Lærerhøjskole, København.
- Holmen, Anne 1989. *Udviklingslinier i tilegnelsen af dansk som andetsprog: en kvalitativ, kvantitativ analyse*. Københavns Universitet, København.
- Hyltenstam, Kenneth 1977. 'Implicational Patterns in Interlanguage Syntax Variation'. I: *Language Learning*, 27, pp 383-410.
- Hyltenstam, Kenneth 1989. 'Andraspråkinlärning: Morfologi og syntax'. I: Kasper, Gabriele & Wagner, Johannes (red.), *Grundbog i Fremmedsprogspædagogik*. Gyldendal, København, pp 88-101.
- Jørgensen, J. Norman 1990. *Dansk som fremmed- og andetsprog i Danmark. En oversigt 1980-1990*. Danmarks Lærerhøjskole, København.
- Larsen-Freeman, Diane 1976. 'An explanation for the morpheme acquisition order of second language learners'. I: *Language Learning* 26, pp 124-134.
- Larsen-Freeman, Diane & Michael H. Long 1991. *An Introduction to Second Language Aquisition Research*. Longman, London/New York.
- Pienemann, Manfred 1985. 'Learnability and syllabus construction'. I: Hyltenstam, K. og Pienemann, M. (eds), *Modelling and Assessing Second Language Acquisition*. Multilingual Matters 18, Clevedon, Avon, pp 23-75.
- Pienemann, Manfred & Malcolm Johnston 1987. 'Factors influencing the Development of Language Proficiency'. I: Niman, D. (ed.), *Applying Second Language Acquisition Research*. National Curriculum Resource Centre, Adelaide, pp 45-141.

DIALOG • MODALITET • DEIXIS

Af Jørgen Døør & Jørgen Chr. Bang (Odense Universitet)

1. Indledning

En af de bedre virkninger af 68-oprøret var i den akademiske verden udbredelsen af ideologikritikken. Ideologikritikken gjorde mange forskere og studerende opmærksomme på, at der i deres fag og helt ned i de enkelte discipliner var afgørende filosofiske forudsætninger, som hidtil havde virket ubemærket. Nogle af disse forudsætninger, *idola mentis* (jf. Francis Bacon: "Novum Organon", 1620), var problematiske, hvad enten man havde en pro- eller en con-kapitalistisk holdning, eller hvad enten man støttede sig til en analytisk, en existentialistisk-fænomenologisk eller en marxistisk verdensanskuelse. Siden da har der bredt sig en større filosofisk besindelse blandt mange førende fagvidenskabs-personer. En kendt lingvist skriver:

Philosophy matters. It matters more than most people realize, because philosophical ideas that have developed over the centuries enter our culture in the form of a world view and affect us in thousands of ways. Philosophy matters in the academic world because the conceptual frameworks upon which entire academic disciplines rest usually have roots in philosophy—roots so deep and invisible that they are usually not even noticed. This is certainly true in my own field, linguistics [...]
(George Lakoff (1987:157))

Det er efter vores mening så sandt som det er sagt, og vi ønsker blot at tilføje, at sprogvidenskaberne også virker tilbage på filosofien (både den akademiske, den teoretiske og *proto*filosofien) samt indgår som konstituerende del af verdens- og livsanskuelser.

På trods af at vi i den moderne kapitalisme har fragmenteret alt lønarbejde, også det akademiske, og selv om mange fag og fagfæller fremstår som helt adskilte fra andre fag og fæller, så er vi ikke desto mindre dele af et akademisk hele og indgår som hinandens genetiske og konstitutive betingelser.

I dette essay beskæftiger vi os med et felt, nemlig "logiske udtryk og kategorier" og deres forbindelse med "deixis". Vi sigter dybest set mod at

præsentere et alternativ til den traditionelle filosofiske og sprogvidenskabelige forståelse af *deixis*, *logiske konnektiver* og *modalitet*.

2. Deixis og dialog

I den lingvistiske tradition spiller "deixis" en stadigt stigende rolle. Vi tager udgangspunkt i denne tradition for derved at indikere ligheder og forskelle mellem den lingvistiske tradition og en dialektisk experimentalfilosofi og sprogteori.

John Lyons skriver:

The term 'deixis' (which comes from a Greek word meaning "pointing" or "indicating") is now used in linguistics to refer to the function of personal and demonstrative pronouns, of tense and of a variety of other grammatical and lexical features which relate utterances to the spatio-temporal co-ordinates of the act of utterance.
(Lyons (1977:636))

Termen "deixis" antyder for lingvister og filosoffer et aspekt af det generelle problem om forholdet mellem sprog og virkelighed eller mere specifikt af reference-problemet. For den filosofiske tradition har *deixis*-fænomener været særdeles ubehagelige, i og med at traditionens selvforståelse går ud på, at filosofien – modsat videnskaberne – beskæftiger sig med det universelle, dvs det, der er hævet over tid, sted og personer. Filosofiens genstandsfelt er de universelle, transcendentale betingelser for det, der er grundlaget for al sprogbrug og erkendelse, nemlig den deskriptive og argumentative sprogbrug.

John Lyons bestemmer for det første *deixis* som refererende til visse syntaktiske formers funktion, idet han skriver, at de relaterer ytringen (texten) til talehandlingens spatiotemporale koordinater (*topos* eller *topokalitet*). Men han præciserer termen *deixis* yderligere:

By *deixis* is meant the location and identification of persons, objects, events, processes and activities being talked about, or referred to, in relation to the spatiotemporal context created and sustained by the act of utterance and the participation in it, typically, of a single speaker and at least one addressee.

The grammaticalization and lexicalization of *deixis* is best understood in relation to what might be called the canonical situation of utterance [...].

(Lyons (1977:637))

Her bliver deixis-begrebet et relationsbegreb, fordi dets funktion er lokalisering og identifikation i relation til den spatiotemporale context. Og denne context skabes og opretholdes af sproghandlingerne og personerne.

Vi definerer *context* som den sprogligt konstituerede del af virkningshelheden, *situationen*. Således er den sprogligt konstituerede virkelighed, contexten, kun en del af virkningshelheden, situationen. Den dynamiske helhed af situationer kalder vi *praxis*. Deixis-fænomenet indikerer således en relation mellem text (ytring) og context. Og ikke en direkte relation mellem text og situation.

Det kan også udredes, explikeres, på flg. måde: Sprogbrugere forstår i bred forstand altid en situation og context. Denne *situationelle interpretation eller forståelse* er både:

- (i) *a-sproglig* (erfaringer og forståelse som ikke kan indskrives i det sproglige medium) &
- (ii) *før-sproglig* (erfaringer erhvervet inden personen behersker eller beherskede det sproglige medium) &
- (iii) *endnu-ikke-sproglig* (erfaringer endnu-ikke inkorporeret i tekster) &
- (iv) *sproglig-gjort*, (hermeneutisk og objektiveret i form af tekster (*percepts* og *concepts*)).

Imidlertid er den situationelle (*ontologiske*) forståelse konstituerende for *den hermeneutiske forståelse*, der både er (i) forståelse af tekster, (ii) forståelse gennem tekster og (iii) forståelse af og gennem contexter.

Deixis-fænomener er kommunikations- eller topokalitets-koordinater mellem diskursuniverser (fx mellem et fiktivt og et reelt univers) eller mellem hvad der tales om og de samtalende dialogdeltagere. Deixis er og bruges til:

- (i) refererence og co-reference,
- (ii) identifikation og gen-identifikation,
- (iii) lokalisering og topokalisering,
- (iv) konstitutiv betingelse for teksten, contexten og situationen gennem talehandlingen.

Lyons argumenterer for, at *ytringens kanoniske situation*, dvs *face-to-face-mødet* mellem to personer i en bestemt context og situation, er grundlaget for den bedste forståelse af visse eller alle syntaktiske fænomener. Vi foreslår, at *sprogets kanoniske situation* er *dialogen*, defineret som en meddelelse i en context og situation med *tre* personer. Heraf følger, at en text har tre deiktiske centre, og at Lyons har uret når han skriver:

The canonical situation-of-utterance is egocentric in the sense that the speaker, by virtue of being the speaker, casts himself in the role of ego and relates everything to his viewpoint. He is the zero-point of the spatiotemporal co-ordinates of what we will refer to as the deictic context.

(Lyons 1977:638).

Et enkelt eksempel kan illustrere, hvad vi intenderer. Når Jørgen står over for sit barnebarn Jakob, siger han til ham: "*Bogen ligger til venstre*", selvom den ligger til højre for den talende. I denne context og situation er det mere korrekt at sige, at Jakob (2. person, den lyttende) er *the zero-point of the spatiotemporal co-ordinates of what we will refer to as the deictic context*. Den tredje person som zeropoint er velkendt fx som publikum, censor, supervisor, lingvistisk feltarbejder o.l.

Når dialogen bliver paradigme betyder det altså, at der sker en transformation af traditionens definition af deiktisk center. En gængs definition er:

We can say that our cognitive world, as it reveals itself in linguistic communication, is built around a "deictic centre" defined by the basic parameters of the speech situation. These parameters are the participants S [the speaker] and A [the addressee], the moment of speaking t_0 , and the place of speaking l_0 . The deictic centre can thus be defined as follows:

[...] Deictic centre = (S, A, t_0 , l_0).

(Simon C. Dik: 1989:37), *The Theory of Functional Grammar*, Dordrecht.)

I stedet for Dik's definition foreslår vi følgende:

Deitisk center = (S₁, S₂, S₃, P₀, O, t₀, s₀, L)

Foruden udvidelsen af dialogpersoner fra to til tre optræder der også objekt og objektperson, samt et "L", og symbolet refererer til *logik-deixis*.

Hvis det nu er korrekt, at paradigmet for sprog er en dialog, og at alle andre lingvistiske former er betinget af denne, så lægger deixis visse grænser for

de forbinder.

I den exemplariske dialog er der en deiktisk-konnektiv, nemlig "for", som forbinder den kendsgerning, at Hans har lært Jørgen en økologisk grammatik, med den, at Jørgen kan den. Det er, hvad vi kalder en **kausal-konnektiv**, derved at "Hans har lært Jørgen det" er en af årsagerne til, at "Jørgen kan det". Vi oversætter eller forstår i denne context "for" som det kausale "fordi".

Dette "fordi" er et deixisfænomen, bl.a. fordi det "takes some elements of its meaning from the situation (i.e. the speaker, the addressee, the time and the place) of the utterance in which it is used." (Hurford & Heasley (1985:65)). Desuden er det et udtryk for en kausal-konnektion, en prototype, der bliver deiktisk determineret.

Vi har gennem flere år arbejdet med at udvikle en forståelse af sprog, som bl.a. bygger på prototype-stereotype som fundamentalkategorier.

George Lakoff introducerer med henvisning til eksemplerne "Max broke the window" og "Brutus killed Caesar" sin prototypiske kausalitet på følgende måde:

Prototypical causation appears to be direct manipulation, which is characterized most typically by the following cluster of interactional properties:

1. There is an agent that does something.
2. There is a patient that undergoes a change to a new state.
3. Properties 1 and 2 constitute a single event; they overlap in time and space; the agent comes in contact with the patient.
4. Part of what the agent does (either the motion or the exercise of will) precedes the change in the patient.
5. The agent is the energy source; the patient is the energy goal; there is a transfer of energy from agent to patient.
6. There is a single definite agent and a single definite patient.
7. The agent is human.
8.
 - a. The agent wills his action.
 - b. The agent is in control of his action.
 - c. The agent bears primary responsibility for both his action and the change.
9. The agent uses his hands, body, or some instrument.

10. The agent is looking at the patient, the change in the patient is perceptible, and the agent perceives the change.

(George Lakoff, 1987:54f).

I vores exemplariske dialog siger Koefoed: "Ja, for Hans har lært ham det."

Her er der en dobbelt-artikulation af kausalrelationer. For det første forbindes gennem "for" den kendsgerning, at Jørgen nu kan bruge en økologisk grammatik, med den begivenhed der går forud, nemlig at Hans har lært ham det. For det andet udtrykker "har lært" en kausalrelation mellem Jørgen og Hans.

Imidlertid er der her tale om en anden og selvstændig form for prototypisk kausal-konnektion. For "at lære en noget" adskiller sig fra "at slå i stykker" og "at dræbe". (Iøvrigt har måske ethvert verbum en egen kausalitetsform.) Med henvisning til verbet "at lære en noget" foreslår vi følgende prototype:

Prototypen Dialektisk kausalitet kan med henvisning til Lakoff (no 1-10) bestemmes ved flg. prædikater:

1. passer delvis med Lakoff's **no 1**, for der er en agent.
2. passer delvis med **no 2**, for der er en person, der undergår en forandring, men vedkommende er ikke "patient", men også agent. Der er så at sige tale om en kausalrelation, der går begge veje, og som vi kan angive med en dialektikpil:

Agent-Agent kausalitet: $A_a \rightleftharpoons A_p$

Hermed angives et betingelses- eller kausalforhold, (i) som går begge veje, (ii) hvor den ene har historisk dominans, (iii) hvor de tilsammen udgør en helhed, (iv) så den ene ikke kan beskrives uafhængigt af den anden eller (v) af helheden.

3. stemmer overens med **no 3**.
4. stemmer ikke overens med **no 4**, for ændringerne i "patienten" er ikke ændringer i og med en patient, men ændringer i en agent, som står i et dialektisk forhold til en anden agent, der har historisk dominans. Og ændringer kan foregå samtidig, og i visse tilfælde kan forandringer i den lærende anticipere underviserens aktiviteter.
5. stemmer ikke overens med **no 5**, for begge personer er energikilder.
6. stemmer heller ikke med **no 6**, for der er to agenter.

Jørgen (han er ikke personligt tilstede). Det fremgår heller ikke, om Anton og Koefoed selv kan foretage identifikationen, eller om de bare tager Hans's identifikation for gode varer, fx fordi de regner med Hans som autoritet. Det er desværre ofte uklart, *hvem der står for* en given identifikation og prædikation, og hvem der bare kolporterer. Den indikativisk formede sætning implicerer altid også aspekt og modalitet, men disse forhold gøres netop ikke syntaktisk eksplicite.

Heller ikke den implicerede nødvendighed/ønskværdighed/korrekthed af "Jørgens brug af Ø i den situation og praxis" diskuteres: For hvem og hvad, hvor, hvornår og hvorfor er en sådan praxis bedre end alternative praksisser? Jørgen har åbenbart ikke praktiseret ud fra det synspunkt, og kan således næppe kaldes subjekt for det synspunkt. Han deler eller delte ikke synspunktet, i hvert fald ikke i den praktiske forstand (handlingens modalitet). Om Hans personligt står inde for værdidommens forhold til situationernes totalitet eller blot kolporterer en eller flere partielle logikkers betingede deduktioner (fx ortodoxi eller lignende semantisk tvang), står også uklart. Men deltagerne savner åbenbart ikke en explikation af præmisserne, måske fordi de er klare nok i *deres* context, enten fordi de kender dem, eller fordi de ikke interesserer dem.

Det er kun det tredje aspekt (eller den tredje modalitet, mulighedspostulatet "Jørgen kan/kunne bruge Ø i den situation"), der i dialogen gøres til genstand for diskussion og udvikling, idet Anton stiller spørgsmålet "Kan Jørgen det allerede". Hvilke dialektisk-semantiske implikationer har det implicerede verbum "kan"? "Kan" refererer med en modalitetsmatrix eller topisk matrix, der omfatter:

N kan her og nu – dvs det TOPISKE,

N kan endnu ikke eller ikke her,

men senere eller andre steder – det UTOPIKKE,

N kan aldrig – det ATOPISKE,

N kan måske nu og her eller engang – det INDEFINITTE.

Dialogdeltagerne afgrænser det implicerede "kan" som det topiske med Koefoeds bestemmelse: "Ja, for Hans har lært ham det".

Og hermed kommer der to andre interessante logik-deixis fænomener knyttet til "for" og "lære". Det vender vi tilbage til senere og resumerer nu omkring "burde":

"Burde" er en særlig modalitet, der knyttes sammen med fire forskellige person-deixis, hvoraf de tre (Hans, Anton, Koefoed) etablerer sig som samtalepartnere (S_1 , S_2 og S_3) i situationen-contexten, mens den fjerde (han, Jørgen) er nærværende i contexten og personligt fraværende i situationen og semantico-syntaktisk præsenteres som 3. person, *objektperson-deixis* (P_o). Det er indlysende, at "burde" defineres og diskuteres som modalitet af de tre personer, der er samtalepartnere eller subjekter, selvom det er den fjerde person, der som syntaktisk subjekt "tilforordnes" prædikaten. "Jørgen/han burde" knytter person-deixis og modalitet logisk sammen med objekt(-person)-deixis. S_1 , S_2 og S_3 kan ikke forstå "burde" uden at vide noget om, hvad Jørgen *gør*, hvad Jørgen *kan* og i hvilken situation-context, samt hvad der er ønskeligt/rigtigt for hvem, hvad, hvor, hvornår og hvorfor.

Vi vover den tese, at dialogsituationen er sprogets principielle paradigme eller prototypen på sprog. Selv de på overfladen mest abstrakte og universelle udsagn og tekster har implicite forudsætninger i context-situation, og disse forudsætninger kalder vi *den kognitive rekursbasis*. En kognitiv rekursbasis er den eller de situationer, hvor deixisfænomener er eksplicite og relativt entydige i text og context for dialog-deltagerne, og hvor personerne handler eller kan handle kollektivt og konsensuelt på dette udgangspunkt. Et eksempel på en kognitiv rekursbasis findes i dialogen, hvor den er den situation-context, hvor Hans lærte Jørgen en økologisk grammatik.

4. Logik

Vi har gennem længere tid insisteret på, at der findes et oversat deixis-fænomen, nemlig logik-deixis. Logik-deixis kan karakteriseres med samme prædikater som de andre deixisformer, men handler specielt om relationer. Det betyder, at de såkaldte logiske konnektiver:

(a) *hvis-så, enten-eller, både-og*

(b) *er, er ikke*

ikke kan interpreteres, som det sker i de to formale logikker, nemlig som forbindelse mellem uafhængigt eksisterende og sande propositioner.

For os er konnektiverne deiktiske og står i en intern relation til de emner,

de-contextualisering og de-personalisering:

Deixis, in general, sets limits upon the possibility of decontextualization; and person-deixis, like certain kinds of modality, introduces an ineradicable subjectivity into the semantic structure of natural languages.

(Lyons 1977:646).

At *person-deixis* ligesom visse *modalitetsformer* har den særlige kvalitet at introducere en ikke-reducerbar subjektivitet i tekster, er en måde at sige på, at tekster altid skabes i bestemte situationer og contexter af nogen, for nogen og med bestemte (for-) forståelser og hensigter. Det er bl.a. på grund af "forståelsen og hensigterne", at enhver text implicerer "sammenhæng" og "modalitet" og expliciterer dette bl.a. ved hjælp af det som vi kalder *logik-deixis* (fx *for at, fordi, selv om*).

Modalitetsformer ser vi som særlige *logik-deixis*, som sproglige artikulationer af dialogparternes forståelse af

- (a) *det topiske*: hvad der er og har været,
- (b) *det utopiske*: hvad der logisk eller historisk er muligt,
- (c) *det atopiske*: hvad der er logisk eller historisk umuligt.

3. Exemplarisk dialog

Lad os betragte sammenhænge mellem *persondeixis* og *logikdeixis* (modalitet) i en dialog:

Tre personer befinder sig i året 1992 på Odense Universitet; alle er ansatte og dybt interesserede i sproglige emner.

S₁ [Hans:] "Han burde bruge en økologisk grammatik i stedet for."

S₂ [Anton:] "Kan Jørgen det allerede?"

S₃ [Koefoed:] "Ja, for Hans har lært ham det."

Når vi bruger en tre-personers dialog som eksempel er det bl.a. fordi vi dermed får klarere øje for, at dialogen ikke er en symmetrisk vekslen mellem A og B, der skiftevis og ligervis er jeg og du, dialogens 1. og 2. person, men en dynamisk vekslen mellem jeg/vi, du/I/vi, og undertiden til- og omtale i 3. person/*proprium*. Sproget "skal kunne mere" og "kan heldigvis mere" end at forme en samtale mellem to personer, og vi har da også lært sproget igennem deltagelse i dialogsitu-

ationer, hvor der som regel var mindst to deltagere ud over os selv.

Dialogen handler om en situation eller praksis, hvor Jørgen er i færd med et projekt. Hvor vidt projektet er nået på dialogtidspunktet, fremgår ikke klart, bortset fra at det indikeres som "endnu ikke afsluttet" (ikke perfektum: "burde have brugt"), med mindre dialogpartnerne har flyttet (allokeret) en førtidig objektsituation til nutid, dvs mentalt etableret en samtidighed mellem dialogsituationen og *universe of discourse*, objektsituationen, jf. historisk præsens. Det fremgår ikke af den context, som vi her har adgang til, men selvfølgelig af deltagernes.

"Burde" implicerer en interessant syntaks og semantik (og etymologi).

I H's ytring fremtræder "burde" som det finitte verbum (præsens, aktiv, optativ) med "han" som subjekt. Imidlertid er han/Jørgen snarere subjekt i en indlejret sætning:

han/Jørgen bruger [ikkē] en ø-grammatik

"Burde" mases syntaktisk (og måske semantisk) ind som finit verbum uden eksplicit indikation af, at der hermed sker en forskydning af Jørgens og verbets "kasus-relation": "han" er semantisk en slags objekt eller patient, men uden syntaktisk-morfologisk indikation hverken i verbets eller nominets form; dvs at den "sædvanlige" passivindikation ("-s" eller "bliver") og objekt-/oblik-kasus-indikation ("ham") er suspenderet (jf. "han bedes bruge" og "jeg beder ham bruge"). Denne tilslørede eller fordrejede kasusrelation i forbindelse med "burde" er imidlertid blevet normal brug i nudansk, men har ikke altid været det.

"Burde" har bl.a. følgende semantiske implikationer:

- a) Jørgen bruger *ikke* Ø i den situation
- b) Det er *ønskeligt eller korrekt*, at Jørgen bruger Ø i den situation
- c) Jørgen *kan* bruge Ø i den situation

Af disse tre modaliteter er det i den citerede dialog kun c-aspektet, der gøres til genstand for diskussion. Dvs at de to første implikationer a og b får lov til at stå som mulig konsensus mellem dialogpartnerne, omend de ikke eksplicit bekræftes.

Hverken Anton eller Koefoed sætter spørgsmålstejn ved Hans's identifikation af Jørgens praksis som "ikke brug af Ø", som forudsætter at Hans kan identificere "brug af Ø". Det fremgår ikke, om identifikationen (med-) deles af

7. stemmer delvis med **no 7**, for agenterne – ikke blot agenten – er humane.
8. stemmer delvis med **no 8 a**, for agenterne vil deres handlinger. Stemmer delvis med **no 8 b**, for agenterne har delvis kontrol over deres handlinger. Stemmer ikke med **no 8 c**, for agenterne kan dele ansvaret, eller agent-1 eller agent-2 kan have hovedansvaret, eller en tredje person eller institution kan have ansvaret.
9. stemmer delvis med **no 9**, for agenterne bruger deres kroppe og de indgår i en co-operation.
10. stemmer ikke med **no 10**, for der er ikke en patient, men to agenter, og de behøver ikke at se på hinanden, men forandringen er perciperbar, og de kan begge iagttage forandringen.

En af vore pointer med logik-deixis er at fremhæve, at sprogteoretikeres forsøg på at opnå større objektivitet eller videnskabelighed ikke kan gå over en anvendelse af den formelle logik. Hvis vi har ret, så kan textens "for" eller "fordi" ikke oversættes eller tolkes som en form for materiel implikation, som forbinder absolut uafhængige propositioner, hvorimod vores dialektiske "for" er en artikulation af et forhold, der er internt defineret. Sagt mere teknisk, så er den sandhedsfunktionelle definition af den formelle logik ensbetydende med, at den ikke kan bruges som fundament eller præcisionsramme for levende, naturlige sprog.

Propositioner er ikke uafhængigt eksisterende atomer, der bevæger sig i et vacuum, men derimod knudepunkter i et dynamisk fluktuerende relationsnet, der er en artikulation af dele af en context.

5. Konklusion

Vores økologiske sprogteori tager udgangspunkt i DEIXIS-fænomener, der har den funktion, at de koordinerer det syntaktiske, det semantiske og det pragmatiske niveau, og som er træk ved tekster, som kun kan forstås korrekt, hvis de forstås i forhold til talehandlingerne og situationen.

Vores sprogteori er ØKOLOGISK bl.a. fordi den hævder, at sproget bedst forstås som et

system with an overall structure, where effects cannot be localized, that is, where something in one part of the system affects things elsewhere in the system.

Vores økologiske sprogteori hævder en ny form for deixis, nemlig LOGIK-DEIXIS. Det vil sige, at den formelle logik eller den matematiske mængdelære ikke kan være metasprog for det naturlige, levende sprog og heller ikke kan fungere som det paradigme, hvorpå naturlige sprog explikeres. Der gives kun situationelt begrænsede områder inden for hvilke en sandhedsfunktionel transformation af en text er adækvat og formålstjenlig til forståelse, forklaring og kritik af den naturlige dialog. På dette felt er vi enige med den hermeneutiske tradition og med den cognitive sprogteori, som fx Lakoff er talsmand for.

Bibliografi

- Dik, Simon C. (1989): *The Theory of Functional Grammar*. Dordrecht.
Hurford, J.R. & B Heasley (1985): *Semantics: a coursebook*. Cambridge UP.
Lakoff, George (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago UP.
Lyons, John (1977): *Semantics I-II*. Cambridge UP.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

TEKSTERNES FAGRE NYE VERDEN

Af Finn Frandsen (Handelshøjskolen i Århus)

1. "Teksternes fagre nye verden" - et pædagogisk problem

I forbindelse med min daglige undervisning i faget tekstanalyse på korrespondentstudiet ved Handelshøjskolen i Århus er jeg i løbet af de sidste to-tre år blevet opmærksom på en mere og mere foruroligende skævhed:

- på den ene side står jeg og underviser mine studerende i teksters strukturering og funktionsmåde på klassisk tekstlingvistisk vis. Med udgangspunkt i "traditionelle eksempler", dvs. eksempler, hvor der udelukkende tages hensyn til de rent sproglige aspekter, beskriver og redegør jeg for grundlæggende tekst-konstituerende relationer: leksikalsk kohæsi on, anaforiske, kataforiske eller eksoforiske relationer, konnektorer, deskriptive, narrative eller argumentative tekstsekvenser osv.;

- på den anden side er de tekster, som mine studerende først og fremmest kommer i kontakt med i løbet af deres studium og i deres efterfølgende professionelle karriere i de danske eksportvirksomheder, i dag tekster af en helt anden kaliber. Det kan f. eks. være dagblade og nyhedsmagasiner, fagbøger eller leksika, produktbeskrivelser eller virksomhedsbrochurer, hvor det sproglige og det visuelle, ord og billede, normalt optræder sammen, eller det kan være elektroniske tekster på CD-ROM eller i f. eks. Hyper Card til Macintosh, hvor modtager-instansen, læseren, interagerer med elektronisk forbundne tekstblokke med tilknyttet lyd og billede.

Jeg føler kort sagt, at jeg nok bibringer mine studerende en viden, som er en nødvendig forudsætning for at kunne læse, skrive og oversætte på dansk eller fremmedsprog, men at jeg på en eller anden måde alligevel ikke er på omgangshøjde med den slags tekster, de læser. Eller som jeg er begyndt at formulere det: jeg er blevet overhalet indenom af "teksternes fagre nye verden".

Formålet med mit indlæg er dog ikke at begræde denne skævhed, selv om den visseligen udgør et pædagogisk problem; formålet er derimod at komme med

et opråb til alle, som underviser i tekstanalyse eller beskæftiger sig med tekstlingvistiske problemstillinger. Opråbet lyder sådan her:

- lad os såvel i undervisningen som i forskningen rette opmærksomheden mod "teksternes fagre nye verden", mod teksternes nye materielle udtryksformer, skabt ved hjælp af de nye kommunikationsteknologier;

- lad os undersøge, om disse nye materielle udtryksformer vil tvinge os til at omforme eller udvide vort hidtidige tekstbegreb og vores hidtidige tekstbeskrivelsesmodeller, og lad os ikke slå det hen med, at en sådan opgave sandelig ligger uden for den tekstlingvistiske forskning;

- lad os kort sagt undersøge, hvor nyt det nye egentlig er.

Hvad er det så, som foregår i "teksternes fagre nye verden"? Ja, dér, hvor den mest iøjnefaldende udvikling finder sted, er inden for de følgende to områder:

1) *multimedia tekster*, dvs. tekster, der indeholder såvel sproglige som ikke-sproglige tegn;

2) *hypertekster (hypermedia)*, dvs. elektroniske dokumenter, der består af multi-sekventielle eller multi-lineære tekstblokke, der er forbundne med hinanden i netværk ved hjælp af elektroniske "links", og som læseren eller informationsøgeren interagerer med eller "navigerer i".

Udviklingen inden for disse to - i øvrigt nært beslægtede - områder vil efter min mening rejse en række spørgsmål, der ikke kun har betydning for datalogen, informationsteoretikeren eller semiotikeren, men også for sprogforskeren og i særdeleshed for tekstlingvisten. Af pladsmæssige grunde har jeg dog valgt udelukkende at beskæftige mig med den første gruppe af tekstformer i det følgende.

2. Multimedia tekster: relationen mellem ord og billede

En første definition af multimedia tekster kunne lyde som følger:

Multimedia tekster er tekster, der indeholder både sproglige kommunikative tegn (mundtligt og skriftligt medium) og ikke-sproglige kommunikative tegn (visuelt, taktilt, olfaktorisk medium).

Som navnet antyder involverer multimedia tekster altså ikke kun talt eller skrevet medium, men også andre udtryksformer, og disse udtryksformer optræder

ikke blot som *kanal*, men indgår som *medium* på lige fod med tale og skrift (jvf. distinktionen i Lyons 1977, 68).

Det er også vigtigt at understrege, at de to omtalte former for tegn er *kommunikative tegn*, styret af en (formodet) kommunikativ intention hos afsender-instansen, og ikke blot mere eller mindre tilfældige informative signaler, som vi kan vælge at se bort fra (jf. distinktionen i Yule 1985, 16-17).

Jeg vil i det følgende udelukkende koncentrere mig om en særlig gruppe af multimedia tekster, nemlig de tekster, hvor der er kombination af sproglige tegn og visuelle tegn, af ord og (faste) billeder, og ser altså bort fra de mere kuriøse udtryksformer, som inddrager taktile eller olfaktoriske aspekter.

3. Tekstlingvistikken og multimedia tekster

Multimedia tekster, der kombinerer sproglige og visuelle tegn, er ikke en sjælden race, en slags tekstlingvistikens okapi, som man skal dybt ind i tekstjunglen for at finde. Det er i dag snarere reglen end undtagelsen, at man kombinerer tekst og billede. Vi finder således eksempler på multimedia tekster i skønlitteratur (f. eks. Apollinaires *Calligrammes*), i den skrevne presse (f. eks. avisartikler med pressefoto og paratekst), i reklamer (f. eks. den reklame for Politiken, som vil blive analyseret senere), i firma- eller produktbrochurer på glittet papir og i de moderne fag- eller håndbøger. Baggrunden - eller måske snarere mulighedsbetingelsen - for disse nye tekstformers opdukken er naturligvis først og fremmest de nye kommunikationsteknologier.

Når man ser på, hvor udbredte multimedia tekster er i dag, kan man kun beklage, at de stadig er et overset område inden for tekstlingvistikken, og at tekstlingvistikken tekstbegreb og tekstbeskrivelsesmodeller umiddelbart synes at være utilstrækkelige, når man skal redegøre for disse nye udtryksformer.

Lad mig give en kort situationsbeskrivelse - i dette tilfælde fra den stærke tyske tradition inden for tekstlingvistikken (men det kunne lige så godt have været fra de nyere romanske eller angelsaksiske traditioner).

Den tyske tekstlingvist Klaus Brinker definerede i slutningen af 70'erne tekst på følgende måde:

"Der Terminus "Text" bezeichnet eine kohärente Folge von sprachlichen Zeichen und/oder Zeichenkomplexen, die nicht in eine andere (umfassendere) sprachliche Einheit eingebettet ist" (Brinker 1979, 3).

Brinker er både interesseret i tekstens interne og eksterne relationer, dvs. i tekst som kohætion og tekst som kommunikation, men for ham er og bliver en tekst et rent sprogligt fænomen, og denne måde at se problemet på har hidtil været den typiske og mest udbredte inden for tekstlingvistikken.

Der har dog i tidens løb været ansatser til at udvide tekstbegrebet og dermed også tekstbeskrivelsesmodellerne. I midten af 70'erne definerede Kallmeyer, Klein, Myer-Hermann, Netzer og Siebert således tekst som:

"die Gesamtmenge der in einer kommunikativen Interaktion auftretenden kommunikativen Signale. Dieser Textbegriff ist so weit gefaßt, daß alle kommunikativen Äußerungen darunter fallen, gleichgültig, ob sie sprachlicher oder nicht-sprachlicher Art sind" (Kallmeyer et al. 1976, 45).

Desværre tilføjer Kallmeyer et al. (1976) hurtigt, at de udelukkende vil behandle sproglige tekster på grund af de mange uafklarede problemer, som beskrivelsen af de ikke-sproglige ytringers strukturering og funktionsmåde samt beskrivelsen af sammenkoblingen af sproglige og ikke-sproglige ytringer er forbundet med.

Dér synes sagen så at have stået lige siden. I en af de senest udgivne indføringer i tekstlingvistik i Tyskland - Wolfgang Heinemanns og Dieter Viehwegers i øvrigt fortrinlige *Textlingvistik. Eine Einführung* (1991) - henviser de to forskere netop til den udvidelse af tekstbegrebet, som Kallmeyer et al. (1976) repræsenterer, men tilføjer straks, som var det en parafrase af deres forgængere:

"Wir halten eine solche umfassende Beschreibung von Kommunikationsereignissen im Rahmen einer Kommunikationswissenschaft durchaus für notwendig, schränken aber den Textbegriff (...) vorerst auf die Produktion und Rezeption von sprachlichen kommunikativen Signalen ein. Die Charakterisierung von Strukturen und Funktionen nichtsprachlicher kommunikativer Signale (...) und der - bisher kaum erforschten - Koppelung von sprachlichen und nicht-sprachlichen Äußerungen kann daher derzeit noch nicht systematisch in unsere Darstellung eingebracht werden" (Heinemann & Viehweger 1991, 16).

Denne stilstand må der efter min mening gøres noget ved - og er der heldigvis også allerede ved at blive gjort noget ved!

Hartmut Schröder, der er professor i anvendt lingvistik på universitetet i Vaasa i Finland, er en af de få, der har taget udfordringen fra Kallmeyer et al.

(1976) op i forbindelse med en undersøgelse af de allerede omtalte firma- eller produktbrochurer.

Schröder (1992, 5) definerer multimedia tekster som:

semiotisk komplekse tekster

- a) hvori de sproglige og de ikke-sproglige tegn gensidigt supplerer hinanden og på skift kan determinere hinanden;
- b) hvori hvert tegnsystem bidrager specifikt til konstitueringen af tekstens betydning;
- c) og hvori den sproglige og ikke-sproglige tekstdel først bliver forståelige set i forhold til hele teksten.

Denne definition sætter en hel del ting på plads - eller rettere: den understreger problemets kompleksitet. Men der er stadig tale om en meget overordnet definition. Schröder giver f. eks. ikke noget mere præcist svar på, hvordan de sproglige og ikke-sproglige tegn gensidigt supplerer hinanden, og hvordan de på skift kan determinere hinanden.

4. Oversigt over typer af relationer mellem sproglige tegn og (faste) visuelle tegn i multimedia tekster

Mit eget beskedne og i høj grad foreløbige bidrag til studiet af multimedia tekster er en oversigt over mulige typer af relationer mellem sproglige og (faste) visuelle tegn, som har indflydelse på modtager-instansens interpretation af multimedia tekster.

Først to præciseringer, inden jeg præsenterer min oversigt:

1) min opfattelse af *tekst*, *betydning* og *interpretation*

- en tekst indeholder ikke en færdig betydning, den "har" ikke en betydning, som modtager-instansen interpreterer ved at tilskrive et bestemt udtryk et bestemt indhold i overensstemmelse med en eksplicit og entydig kode, der er fælles for afsender og modtager;

- en tekst er tværtimod "doven", som Umberto Eco siger (1979, 24-25), den er ikke færdig, og den bliver først færdig eller tilskrives først betydning i et komplekst spil mellem tekst, kontekst og modtager; afsender-instansen har en afgørende indflydelse på dette spil, for så vidt afsenderen kan indsætte en række

instruktioner i teksten, der kan styre modtagerens interpretation i bestemte retninger. Disse instruktioner kan både være af sproglig og af ikke-sproglig art;

2) min brug af begrebet *interpretant*

- ved interpretant forstår jeg en semiotisk størrelse (et element i konteksten eller ko-teksten), som gør det muligt at etablere en betydningsrelation; en interpretant kan indeholde en eller flere interpretations-styrende instruktioner.

De fire grundlæggende typer af relationer mellem sproglige tegn og (faste) visuelle tegn i multimedia tekster, som jeg opererer med, kan inddeles i to overordnede grupper (A og B), der hver omfatter to typer:

A. Ekstern relation mellem den sproglige og den visuelle udtryksform (dvs. at de sproglige tegn primært har en sproglig funktion og de visuelle tegn primært en visuel funktion; det sproglige medium og det visuelle medium holdes adskilte):

1. type:

De sproglige tegn fungerer som interpretant for de (faste) visuelle tegn i teksten.

Hvis man fastholder det meget udbredte synspunkt, at visuelle koder er svagere end sproglige koder (Eco 1968, 121-122), må vi antage, at denne type er den mest udbredte af de fire relationer.

De sproglige tegn fungerer f. eks. som interpretant i den reklame for Politiken, som er vist på næste side. Hvis vi tager udgangspunkt i, at modtager-instansen begynder at interpretere de visuelle tegn før de sproglige tegn, så må vi antage, at han eller hun meget hurtigt når frem til følgende foreløbige resultat: de visuelle tegn fremstiller historien om fjeren, der blev til fem høns.

Men hvad denne historie mere præcist går ud på i reklamen, bliver først tydeligt, når modtager-instansen også har interpreteret de sproglige tegn i teksten. Den visuelt opstillede modsætning mellem de "fem høns" på den ene side og "fjeren" på den anden transformeres nu til nedenstående modsætning ved hjælp af parateksten og teksten som interpretant:

POLITIKEN-REKLAME:

De visuelle tegn

"fem høns"

"fjeren"

=>

EN AVIS

POLITIKEN

Der er forskel på en avis og en levende avis. Nogle aviser er hurtige på aftrækkeren og skyder løs på alt, hvad der rører sig - også selv om det skulle vise sig at være en and.

På den måde bliver én fjer let til fem høns. På Politiken giver vi os tid til at få sigtet ordentligt indstillet. Vi vælger det væsentlige for derigen- nem at sætte dagsordenen

for debatten. Dette kræver journalistisk grundighed og talent. Og netop disse egen- skaber er baggrunden for Poli- tikens placering som avisen i Danmark. Gennem årene har

vi som den førende morgen- avis haft afgørende indflydel- se på landets intellektuelle sundhed, det kulturelle klima, danskernes holdning til sty- ret og de styrende, og sidst

men ikke mindst - for kvalite- ten af den offentlige debat. Det er, i al beskedenhed, der vi sætter niveauet i Politiken - hver dag. Kontakt Abonne- ments-Service 33 91 01 01.

De sproglige tegn

(paratekst)

"en avis"

"Politiken"

"den levende avis"

(tekst)

"en avis"

"en levende avis"

"Nogle aviser

"På Politiken

- er hurtige på aftrækkeren..."

- giver vi os tid til at få sigtet ordentligt indstillet..."

"avisen i Danmark"

I sin klassiske artikel om billedets retorik kalder Roland Barthes denne relation mellem sproglige og visuelle tegn for "forankring" eller *ancrage* (Barthes 1964, 44). De sproglige tegn har i dette tilfælde en dobbelt funktion: de skal både hjælpe modtageren med at *identificere*, hvad han eller hun ser (benævnelser funktion/ denoteret beskrivelse), og hjælpe modtageren med at *interpretare*, hvordan han eller hun skal se det, som ses (konnoteret beskrivelse).

2. type:

De (faste) visuelle tegn fungerer som interpretant for de sproglige tegn i teksten.

Hvis vi igen fastholder synspunktet, at visuelle koder er svagere end sproglige koder, må vi antage, at denne type ikke er særligt udbredt. Men der findes dog konkrete eksempler på denne type. På Place de la République i Paris opdagede jeg for knap et år siden en stor fransk lysreklame. På det flotte skilt stod der ordret oversat: "Hvad enten De er mellem 0 eller 99, så er De mellem 22 og 52". Ved siden af denne mystiske ytring så man billedet af en stor sko og navnet på en skotøjsforretning, og det var ved hjælp af dette billede, at det lykkedes at interpretare lysreklamen som en reklame for sko.

Man kan selvfølgelig diskutere, hvor langt de visuelle tegn kan gå som interpretant for de sproglige tegn i en tekst. I eksemplet med den franske lysreklame sikrer eller entydiggør de visuelle tegn i alle tilfælde de sproglige tegns *reference*.

B. Intern relation mellem den sproglige og den visuelle udtryksform (dvs. at de sproglige tegn også kan have en "visuel funktion" og de visuelle tegn en "sproglig

funktion"; det sproglige medium og det visuelle medium holdes ikke adskilte):

3. type:

De sproglige tegn fungerer som "tekst-billede", dvs. at det skriftlige medium "visualiseres". Der kan i dette tilfælde ikke tales om, at de sproglige tegn er interpretant for de visuelle tegn eller omvendt. Der er snarere tale om en slags emfase.

De sproglige tegn fungerer som "tekst-billede" i f. eks. avisens paratekst, hvor der bruges forskellige visuelle variabler (bogstavernes størrelse, type, farve, placering osv.), og hvor den typografiske artikulation af rubrikkerne følger sig til den rent sproglige. Et andet eksempel er de tidligere omtalte *Caligrammes* af Apollinaire, hvor den skrift, som digtet er formuleret i, formes visuelt til det, digtet handler om.

4. type:

De visuelle tegn fungerer som "billed-tekst", dvs. at det visuelle medium "sprogliggøres". Der kan i dette tilfælde ikke tales om, at de sproglige tegn er interpretant for de visuelle tegn eller omvendt. Der er igen snarere tale om en slags emfase.

De visuelle tegn fungerer som "billed-tekst" i f. eks. visse malerier eller illustrationer (f. eks. Pierre Alechinskys *Image pour ABC de correspondance*), hvor motiver antager form af (rent dekorativ) skrift.

Roland Barthes ville ved de ovenfor omtalte typer 2-4 formodentlig tale om "afløsning" eller *relais* (Barthes 1964, 45), hvad der for ham vil sige, at der er en komplementær relation mellem de sproglige tegn og de visuelle tegn: ord og billede er dele af et overordnet syntagma, og det er først på et højere niveau, at det kommunikerede budskab kan interpreteres i sin helhed. Barthes præciserer dog intet sted i sin berømte analyse af den franske reklame for Panzani-pasta, hvilke former denne komplementaritet kan antage. Typerne 2-4 kan betragtes som et forsøg på at vise, at der i alle tilfælde ikke kun er tale om én form.

5. Et par afsluttende ord

Som allerede nævnt skal dette indlæg først og fremmest opfattes som et opråb - et opråb om, at vi er nødt til at interesse os for "teksternes fagre nye verden", for

multimedia tekster og for hypertekster.

Men jeg skal være den sidste til at skjule, at der ligger en lang række opgaver foran os, hvis vi vil redegøre for disse semiotisk komplekse teksters strukturering og funktionsmåde. Jeg har forsøgt at etablere nogle typer for relationer mellem de sproglige tegn og de visuelle tegn i multimedia tekster, men hvordan man skal redegøre for den visuelle kommunikation i sig selv er stadig et problem, som ikke er fuldstændig løst. Hvad dette problem angår, synes der dog at være håb forude. Der hidrages i disse år med store værker og afhandlinger om visuel kommunikation, og blandt disse vil jeg gerne fremhæve Groupe Mu's *Traité du signe visuel. Pour une rhétorique de l'image* (1992) - et storstilet forsøg på at redegøre for den visuelle kommunikations almene grammatik.

Referencer

- Barthes, R. (1964). "Rhétorique de l'image". In: *Communications* 4, 40-51.
- Brinker, K. (1979). "Zur Gegenstandsbestimmung und Aufgabenstellung der Textlinguistik". In: J. Petöfi (ed.): *Text vs Sentence. Basic Questions of Text linguistics. First part*. Hamburg: Helmut Buske.
- Eco, U. (1968). *La struttura assente*. Milano: Bompiani.
- Eco, U. (1979). *Lector in fabula. La cooperazione interpretativa nei testi narrativi*. Milano: Bompiani.
- Groupe Mu (1992). *Traité du signe visuel. Pour une rhétorique de l'image*. Paris: Le Seuil.
- Heinemann, W. & Viehweger, D. (1991). *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Kallmeyer, W. et al. (1976). *Lektürekolleg zur Textlinguistik. Band I*. Königstein: Athenäum.
- Lyons, J. (1977). *Semantics I-II*. Cambridge: Cambridge U. P.
- Schröder, H. (1992). "Paralinguistische, nonverbale und extralinguistische Merkmale produktvermarktender Texte". Upubliceret manuskript til foredrag til AILA symposium: *Stylistics in Written Subject-oriented Texts. Verbal, Paraverbal and Nonverbal Aspects*. Heidelberg 23.-24.3.1992.
- Yule, G. (1985). *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge U.P.

DANSK SOM FREMMEDSPROG INDEN FOR HANDEL OG ERHVERV I GRÆNSEREGIONEN

Projektrapport

Af Elin Fredsted (Institut für Regionale Forschung und Information, Flensburg)
og Karen Margrethe Pedersen (Institut for Dansk Dialektforskning, Aabenraa)

Projektet "Dansk og tysk som fremmedsprog inden for handel og erhverv i Slesvig-Holsten og Sønderjyllands Amt", er et EF-støttet forsknings- og udviklingsprojekt. Dets formål er at fremme kvaliteten og kvantiteten af dansk og tysk som erhvervsfremmedsprog i grænseregionen. Dette mål skal bl.a. nås gennem udvikling af curricula og undervisningsmateriale for kurser og til selvstudium, først og fremmest i dansk som handelsfremmedsprog, men også i tysk. Vi er gået ud fra følgende erhvervsområder, der er vigtige for regionen: turisme, transport, håndværk, industri, handel og service, og den regionale administration. Målgruppen er erhvervsaktive i små og mellemstore virksomheder, der har eller ønsker at få kontakter på den anden side af grænsen.

En medarbejder ved hvert af de to implicerede institutter, Institut for grænseregionsforskning i Aabenraa og Institut für Regionale Forschung und Information i Flensborg har arbejdet på halv tid med dette projekt siden 1. januar 1992, og det følgende en rapport over, hvad vi har arbejdet med indtil nu.

Mod funktionel tosprogethed

Danske virksomheder har for længst indset nødvendigheden af at beherske det tyske sprog, hvis de vil gøre sig gældende på det tyske marked. Selv om det er de danske firmaer, der tager initiativet både med hensyn til import og eksport, så er der dog i Slesvig-Holsten en voksende forståelse for, at Slesvig-Holsten og Danmark med fordel kan arbejde sammen inden for det indre marked. Derfor er der et voksende ønske om at kunne forstå og også tale dansk inden for erhvervslivet syd for grænsen. Det gælder f.eks. inden for detailhandelen, turistbranchen og servicebranchen. En del serviceerhverv er direkte afhængige af danske klienter og

kunder, og et stort antal (over 200) danske datterselskaber syd for grænsen beskæftiger tysk arbejdskraft, som har brug for en vis kompetence i dansk for at kunne kommunikere med moderfirmaet og/eller med danske underleverandører.

Det ville naturligvis være et utopisk projekt at prøve at etablere en slags bilingualisme for alle indbyggere i den dansk-tyske grænseregion, men det forekommer os at være et realistisk mål at stræbe hen imod en slags funktionel bilingualisme for det voksende antal af mennesker, der i deres daglige arbejde har brug for at beherske begge sprog. Vi søger at arbejde henimod en sådan funktionel bilingualisme ved at udarbejde:

1. prototypiske curricula for de forskellige sektorer, områder og niveauer,
2. undervisningsmateriale ud fra autentisk materiale, udvalgt, bearbejdet og struktureret i overensstemmelse med de kommunikative handlinger, de talehandling og kulturemer, der i det enkelte tilfælde er brug for.

Ved kulturemer forstår vi sociale standarder og verbale og non-verbale handlinger, der er typiske for det samfund, hvor sproget tales som førstesprog. Man kan altså sige, at den sproglige kompetence udgør en del af en mere generel viden om kulturemerne inden for forskellige nationale og sociale grupper.

I samarbejde med erhvervsgrupperne søger vi at integrere følgende elementer i undervisningsmaterialet:

- den fagspecifikke kommunikations temaer og indhold, kulturemerne og de ønskede/nødvendige kvalifikationsniveauer i fremmedsprogskundskaber.
- disse fremmedsprogskundskaber må differentieres i forhold til færdighederne inden for områderne: lytte/forstå, talefærdighed, læseforståelse og skriftlig produktion.

Vi tilstræber, at learner skal have mulighed for at opnå en kulturel og social kompetence, en kommunikativ og en lingvistisk kompetence i nabosproget svarende til de krav, som hans/hendes arbejdsfunktioner stiller.

Behovsanalyse

Før vi begynder på at udvikle kursusmodeller og undervisningsmaterialer har det været nødvendigt at undersøge, hvilke erhvervsgrupper der har behov for hvilken kommunikativ kompetence inden for dansk og tysk som erhvervsfremmedsprog.

Det første skridt i vores undersøgelse har været at registrere alle de uddannelses tilbud, der findes i tysk nord for grænsen og dansk syd for grænsen for at undgå at udvikle kurser, der måske allerede eksisterer. Billedet, der aftegnedes sig, er ikke overraskende. Nord for grænsen et relativt stort udbud af tyskkurser både inden for uddannelse og efteruddannelse, men i ret ringe udstrækning erhvervs-specifikt. Syd for grænsen findes egentlig kun kurser i almen dansk såvel inden for skolesystemet som i aftenskoleundervisningen.

Det næste skridt har været at undersøge erhvervsvirksomhedernes behov for dansk og tysk som fremmedsprog. Dette er sket ved hjælp af spørgeskemaundersøgelser og interviews. Konklusionen på disse behovsundersøgelser har været:

1. En spørgeskemaundersøgelse i Slesvig-Holsten har vist, at der er brug for både undervisning i dansk og tysk syd for grænsen, da danske datterselskaber har ansat danskere, hvis sprogkompetence i tysk skal forbedres.
2. Der er ikke særlig stor interesse for materialer til selvstudium eller fjernstudium via e-mail. De foretrukne kursusformer er regelmæssig ugentlig undervisning og intensivkurser.

Der er kun lidt interesse for afsluttende prøver eller tests. Et krav til undervisningen er derimod motivation af medarbejderne, nedbrydning af barrierer i forhold til at bruge fremmedsproget aktivt og en afslappet indlæringsatmosfære.

3. Der ses et nogenlunde tydeligt billede af, hvilke kommunikative færdigheder der er brug for. Inden for den mundtlige sprogfærdighed er det telefonbetjening, uformelt samvær og forhandling, der har højeste prioritet. Sammenholdes dette imidlertid med, at vi ikke har sendt skemaer ud til hverken detailhandel og turistbranchen kan behovet for færdigheder inden for kundebetjening forudsættes af være meget omfattende. Inden for læse-skrive-færdighederne er handelskorrespondance det mest markante behov.
4. Det største behov for fremmedsprog viste sig inden for områderne indkøb/salg og inden for administration/personale. Derimod aftegner der sig et mindre behov for dansk inden for produktion og teknik. Grunden hertil er, at så godt som ingen tyske industrifirmaer etablerer sig nord for grænsen. Der er også kun en meget begrænset mobilitet af arbejdskraft fra Tyskland til Danmark,

hvilket bl.a. hænger sammen med den højere personbeskatning i Danmark og et byggeboom syd for grænsen, der tværtimod får talrige danske bygningshåndværkere og byggefirmaer til at søge arbejde og ordrer i Tyskland.

5. Vores sidste konklusion indtil nu er, at de fleste learnere af dansk som fremmedsprog vil være begyndere, såvel hvad angår den almene og den erhvervs-specifikke kommunikation. I modsætning hertil vil learnerne af tysk have grundlæggende kundskaber såvel af receptiv som af produktiv art, mange af dem både inden for den almene og inden for den erhvervs-specifikke kommunikation.

Desuden fremgik det af besvarelserne på en række åbne spørgsmål angående kulturelle handelsbarrierer, at dansk erhvervsliv åbenbart har alvorlige imageproblemer syd for grænsen.

Rådgivning på dansk i Slesvig-Holsten

Metoder som interviews og spørgeskemaer kan bruges til at fastlægge kommunikationsområder og krav til sproglige færdigheder. Men de egner sig ikke til at identificere og beskrive de kommunikative handlinger og begivenheder, der sker i virksomheden.

Da vi imidlertid har som mål at bruge det autentiske sprog som udgangspunkt for det undervisningsmateriale, vi skal producere, er vi gået ud i virksomhederne for at observere og registrere den kommunikation, der sker på stedet. I det følgende vil vi præsentere to eksempler herpå. Det ene eksempel er et rådgivnings- og skatterevisionsfirma syd for grænsen, det andet eksempel er turistbranchen nord og syd for grænsen, som vi for øjeblikket arbejder med at udvikle undervisningsmateriale til.

Den første type af firmaer, vi beskæftigede os mere indgående med, var tyske advokatfirmaer, der har specialiseret sig i rådgivning af danske virksomheder, som i en eller anden form opererer på tysk område. Vores eksempel firma er et rådgivnings- og skatterevisionsfirma syd for grænsen. Firmaets arbejdsområde er at udføre revision og bogføring for danske firmaer, der er skatte- og momspligtige til den tyske stat, samt tage sig af kontakten til skattemyndighederne og andre tyske myndigheder, udfylde den tyske selvangivelse, forhandle og udforme han-

delskontrakter etc. Firmaet tilstræber en høj grad af sproglig kompetence i dansk. Den sproglige kompetence er en slags varemærke for firmaet. Over for klienterne markerer man hermed, at man er hjemme i begge systemer og kulturer.

En social, kulturel og kommunikativ kompetence i dansk giver konkurrencefordele, fordi den får den danske klient til at føle sig tryk. Men firmaet har vanskeligheder med at finde tilstrækkelig faglig kvalificeret arbejdskraft, der fagligt har den tyske baggrund, men samtidig behersker klienternes sprog, dvs. det danske sprog.

Den interne kommunikation i firmaet er tysk, men ca. 90% af kommunikationen med klienterne foregår på dansk. De sproglige niveauer, kundskaber, de kommunikative handlinger og de kulturbetingede sociale handlinger og ytringer er sammenfattet i figur 1.

Figur 1. Dansk som fremmedsprog. Rådgivning

Sprogindlæring		Erhvervs kommunikation		Kulturer
niveau	færdigheder	intern	ekstern	
Sekretær begynder	lytte-forstå tale		telefonere reception	tilltaleformer høflighed
	læse skrive		forretnings- breve notater aftaler rapporter	
Assistent begynder	læse skrive		dokumenter regnskaber kontrakter forretnings- breve	
			rådgivning forhandling diskussioner	tiltaleformer høflighed
Rådgiver (advokater, revisorer) begynder	lytte-forstå tale		dokumenter regnskaber kontrakter notater	bevidsthed om forskelle ang. sociale konventioner
	læse		forretnings- breve	
fortsætter				

Kommunikationen inden for turistservice

Inspireret af denne sommers voldsomme turiststrøm, læsning af et antal af turistbrochurer på fejlagtigt tysk og et beskedent antal tyske brochurer på halsbrækende dansk samt af tre nye grænseoverskridende dansk-tyske turistbrochurer gik vi så i gang med at undersøge behovet for dansk hhv. tysk som fremmedsprog inden for turistbranchen.

Det har vist sig at være et godt sted at begynde, hvilket bl.a. hænger sammen med følgende tre forhold:

1. Den aktuelle planlægning af grænseoverskridende marketing, der forudsætter, at turisterne kan betjenes på begge sprog nord og syd for grænsen.
2. Et i øvrigt klart defineret behov for fremmedsprog. Den langt overvejende del af de udenlandske turister nord for grænsen er tyskere; en stor procentdel af turisterne syd for grænsen kommer fra Danmark og det øvrige Skandinavien.
3. Turistbranchens fagsprog. Det drejer sig om et sprog, der i høj grad er præget af konventionelle talehandlinger i standardiseret form. En af årsagerne hertil er den fastlagte rollefordeling mellem gæst/kunde/turist på den ene side og personale på den anden side. Størstedelen af talehandlingerne er upersonligt normerede, præget af en fast spørgsmål-svar-struktur. Dette betyder, at sprogindlæringen kan opbygges omkring en række forud definerbare situationer. Terminologisk er turistbranchens sprog præget af handelssprog samt en stor andel af normalt talesprog. Både grammatikken og leksikken er (i modsætning til f.eks. det juridiske sprog) præget af talesprogets grammatik og leksik (se figur 2).

Første trin i vores analyse af turistsprog var en kritisk gennemlæsning af sønderjyske turistbrochurer på tysk og tyske brochurer på dansk med den røde blyant i hånden. Det generelle indtryk var, at produkternes sproglige kvalitet kan betegnes som værende temmelig eller meget ringe. Det drejer sig ikke blot om talrige sproglige fejl, man også om at tekstnormer ikke overholdes (dårlig stil, overdreven brug af elativ og superlativ, for lav sætningskompleksitet på tysk, så sproget virker forenklet og monotont). Den tekstuelle monotoni er specielt grave-

rende i oversættelserne til tysk, fordi den umarkerede ledstilling på dansk subjekt-verb-objekt overføres til tysk, der normalt har større syntaktisk varians, specielt i fundamentfeltet.

Figur 2. Dansk og tysk som fremmedsprog. Turistinformation

Sprogindlæring		Erhvervskommunikation		Kulturerer
niveau	færdigheder	intern	ekstern	
begynder (dansk)	lytte-forstå tale	grænseoverskridende samarbejde	formidle informationer	tiltaleformer professionel høflighed
fortsætter (dansk & tysk)		forhandlinger diskussioner	guide reception telefonere	
	læse og skrive	rapporter	booking reagere på reklamationer forretningsbreve notater skrive rejsebrochurer	

Det drejer sig også om dårlig idiomatik med gentagen brug af danismer, germanismer og låneoversættelser, f.eks direkte oversættelse af danske talemåder til tysk: "Reißen Sie einen Tag aus Ihrem Kalender", der af tyskere nærmest vil blive forstået som en opfordring til hæværk. Oversættelserne til dansk præges først og fremmest af germanismer i leksikken, forkert præpositionsbrug og de for det tyske sprog så karakteristiske udvidende nominalkonstruktioner (sic!): "det til gaden liggende værelse".

Den samme lange række af stereotype fejl fandt vi i Danmarks Turistråds database DANDATA, hvor vi gik ind i produktregisterets tysksprogede beskrivelser af seværdigheder. Her fandt vi også en mulig forklaring på, at det er de samme sproglige fejl, der gentages den ene gang efter den anden. Når en fejl én gang er kommet ind i branchens systemer - det være sig som software eller tekst - så kopieres og multipliceres fejlene så ofte, at branchens medarbejdere til sidst tror, at det vitterligt hedder f.eks. "naturschöne Gebiete", "Aktivitäten" og "Stadt-fusstour" på tysk.

Morsomt - og lige til karikaturtegnerens bræt bliver det, når turistforeningen på Als reklamerer med "dem berühmten grossen kalten Tisch", når Gråsten Turistforening oplyser: "Paludan-Müller ... wollte sich nicht übergeben", eller når digteren Klaus Groth i Frederiksstad "digter i plattysk mål over vandet"... foran det "1910 oprettede Rådhus".

Næste trin i vores analyse - og her befinder vi os nu - er at sætte os ude på turistkontorerne og registrere den kommunikation, der finder sted mellem turistterne og personalet. Foreløbig kan vi drage enkelte konklusioner, specielt hvad angår samtalerne indledningssekvenser. Der har for det første vist sig tydelige forskelle hvad angår høflighedsnormer, både med hensyn til alder og til nationalitet. Den højeste grad af sproglig høflighed i de danske turistbureauer udvises af tyskere af den ældre generation, mens yngre danskere er meget direkte, næsten barske. Også syd for grænsen har danskerne generelt ry for at være meget direkte, desuden tiltrækker danske turister sig negativ opmærksomhed ved ofte at tiltale personalet med "du".

Da "høflighed" jo virkelig er noget relativt og subjektivt, har vi forsøgt ud fra den faktiske sprogbrug at konkretisere, hvori denne manglende danske høflighed består. Påfaldende er det, at de tyske dialoger på turistkontorerne er præget af, hvad man kunne kalde rent faktiske dialogsekvenser i indledningsfasen. Man begynder som informationssøgende turist med den stereotype frase: "Ich hätte eine Frage...." eller lignende. Derefter fremkommer man med sit egentlige anliggende. Danske turister kører ligepå og spørger meget direkte: "Hvad kan man egentlig se her?".

Litteratur

Turistguide for Gråsten Kommune

Als Guide 92

Rundtur gennem byen Frederiksstad

Braun, Christiane: Interkulturelle Barrieren in der Fach- und Berufssprache der Tourismusbranche, i: Müller (udg.): Interkulturelle Wirtschaftskommunikation, München 1990

ADVERBIALER - SPROGVIDENSKABENS ADOPTIVBØRN

af Hans Götzsche (Göteborgs Universitet)

Adverbier og adverbialer er traditionelt blevet behandlet som en skraldebøtte for hvad man ikke har kunnet indordne under højere syntaktiske principper, men en vis nyere dansk interesse har dog kunnet spores (jf. fx Andersen 1987).

Jeg har tidligere (jf. Götzsche 1991 a & b) foreslået, at de såkaldte verbalpartikler som indgår i en fast ordforbindelse med bestemte verber analyseres som hvad jeg kalder **kombinatoriske adverbialer** (va), og jeg vil nu foreslå, at sætningens øvrige adverbialer inddeles i kategorierne **negerende** (na), **kvalificerende/kvantificerende** (qa), **relativerende** (ra) og **alment specificerende adverbialer** (pa). Udgangspunktet er de forskellige begrebs- og mængdelogiske funktioner som adverbialerne har når de forekommer som specifikationer af verberne og det er muligt at dette kan vises at have en vis sammenhæng med deres indplacering i danske (og nordiske) sætningers topologiske struktur.

Adverbialers funktioner

Adverbialer er ifølge traditionen sætningsled, men der er som bekendt forskellige opfattelser af hvad sådanne led egentlig er for noget og ligeledes af hvad der karakteriserer adverbialer. I denne sammenhæng går jeg ud fra en forståelse af sætningsled som manifestationer af begreber, og jeg går tillige ud fra at leddene indgår i bestemte relationer til hinanden, specificerer hinanden og hver for sig kan være mere eller mindre specificerede (jf. Götzsche udk.a & udk.b). Man kan således sige, at adverbialer (advl) specificerer verber og at den mest prominente gruppe af ord som kan fungere som advl er adverbierne (der både alene og (som led) kun kan være advl'er), og dette indgår (med den omvendte slutningsfølge) i den traditionelle redegørelse når man siger at adverbier 'lægger sig til verber'. Spørgsmålet er så hvad der ligger i forestillingen om **specifikation**, men foreløbigt og mere uformelt kan man sige, at funktionen tilføjer yderligere information til begrebet, og altså at advl'er giver de oplysninger om verbalbegrebet som sprogbrugeren anser for

relevante i den pågældende sætning.

I almindelighed er advl'er strøet ud over sætningen og overholder heller ikke altid påbudet om placering på de tildelte pladser i Diderichsens skema. Således er de nogenlunde samlede i:

(1) Peter har vel ikke taget cyklen ned i kalderen i dag
s v a a iv o a a----- a----

men i (2) finder vi et advl mellem det infinitte verbal (iv) og objektet (o):

(2) Peter har virkelig holdt af Pia i flere år
s v a iv a o a-----

hvis ellers analysen accepteres, og i (3) har et advl lagt sig mellem dativobjektet (do) og o (hvis også denne analyse accepteres):

(3) Peter har sat sig for at arbejde i dag
s v iv do a o----- a----

I talesprog kan advl'er som bekendt udvise endnu mere anarkistiske tilbøjeligheder, og problemet består i at forsøge at redegøre for hvilke regler der tilsyneladende findes for advl'ers opførsel og for hvorfor disse regler i visse tilfælde brydes.

John Edelsgaard Andersen (JEA) har (1987) nogle forslag til forståelse af advl'erne, han kalder sætningsadvl'erne for "refleksions-adverbialer" og teoretisk bestemmer han dem som pragmatiske udtryk for sprogbrugers holdning til det øvrige udsagn. Som en konsekvens heraf inddeler han dem i fire typer med udgangspunkt i hvilken psykologisk tilstand sprogbrugeren kan antages at have ved anvendelsen (fx "vurdering", "engagement") og han betegner advl'er i denne funktion som "...ikke prædikater, men operatorer". Heroverfor mener jeg, at alle syntaktiske fænomener skal underlægges en pragmatisk synsvinkel, alt hvad der forekommer i sætninger bruges jo af sprogbrugeren til et eller andet, og jeg mener

ikke at fremhævelse af bestemte elementer som specielt pragmatiske kan bruges som grundlag for en klassificering.

En anden fremgangsmåde illustreres af Lisa Holm (1991) der skelner mellem "satsadverbial" (med nogle underkategorier) og "sättsadverbial". Det første "fungerar som bestämning till en hel sats" mens det andet "fungerar som bestämning i verbfrasen. Det anger på vilket sätt verbhandlingen går till". Bortset fra at hun tilføjer en semantisk bestemt kategori "avseendeadverbial" er analysen interessant ved at den opfatter kategorierne som bestemmende for rækkefølgen, men problemet er sammenblandingen af kriterier for kategoriseringen, således position i sætningen ("satsadverbial"), verbalsemantik ("sättsadverbial") og pragmatisk semantik ("avseendeadverbial"), og det eneste der indfører en generel teoretisk distinktion er angivelsen af omfanget som kriterium ('bestemmelse af henholdsvis sætning og verbalfrase'), men da verbet i almindelighed må siges 'bestemme' hele sætningen er det lidt uklart hvorledes funktionerne er adskilt.

Jeg er imidlertid enig med både Lisa Holm og JEA om, at advl'ers funktioner handler om omfang (JEA bruger termen "skopus" for at forklare advl'ers "operator"-funktion), blot vil jeg foretrække en form for 'begrebslogisk' analyse af advl'ernes syntaks. De grundlæggende teoretiske begreber er **relation** og **specifikation** (jf. ovenfor), og hvis vi igen tager (1) kan man rimeligvis sige at alle advl'er på en eller anden måde specificerer verbalet, men at de indbyrdes forhold vedrørende afhængighed og omfang gør deres funktioner forskellige. Man kan således foretage følgende særmarkering af kategorierne:

(1a) Peter har vel ikke taget cyklen ned i kælderen i dag
s v qa na iv o ra pa----- pa----

og så forsøge at beskrive dem ved hjælp af specifikationsomfang. Den mest ydmyge kategori er **pa** der blot specificerer verbalbegrebet (her primært udtrykt i **iv**) som kun et delområde af sine mulige anvendelser, og sådanne kan tilføjes i et næsten uendeligt antal afhængigt af hvad der er situationelt eller kontekstuel relevant. Da denne kategoris eneste funktion er at tilføje mere information vil jeg (foreløbigt)

blot kalde den **alment specificerende adverbial**.

I nær sammenhæng med dette finder vi **ra** hvis (begrebslige) opgave er at angive hvilken relation der evt. kan siges at foreligge mellem **pa** (som begreb betragtet) og verbalbegrebet. Ud fra en anskuelighedsbetragtning er det tydeligt nok at der findes en rumlig bevægelsesrelation som kan betegnes med *ned*, men det er ikke det der tænkes på her. Derimod er det den begrebslige bestemmelse af forholdet mellem verbet *tage*, der jo kan betyde flere ting, og fraserne *i kælderen* og *i dag*. Når der er tale om *kælderen* er det klart at den er *nede*, og *ned* er derfor et overflødigt udtryk, men vi udelader det sjældent, måske pga. rumlige henvisningers fikserede udtryksformer. Hvis vi havde talt om *skuret* ville en relationsspecifikation havde været mere nødvendig, og ifald der blot havde stået *...taget (cyklen) ned i dag* er **ra** uundværlig for at udtrykke meningen. Dette advl vil jeg som følge af det foregående kalde **relativerende adverbial**, og det er karakteristisk ved at det i svensk normalt står foran objektet som i (3):

(3) Peter har väl inte satt ned cykeln i källaren idag
s v qa na iv ra o pa----- pa--

hvilket det også kan gøre i særlige tilfælde i dansk. Desuden kan det levere materiale til kategorien **va**, som jeg som ovenfor nævnt tidligere har behandlet.

Va er karakteristisk ved at der er en absolut forekomstsammenhæng mellem et bestemt verbum og et (ell. flere) bestemte ord der fungerer som advl, eller hvad man kan kalde en morfematisk forbindelse hvilket motiverer betegnelsen **kombinatorisk adverbial**. Normalt indebærer brugen af verbum og advl at det begrebslige indhold af både verbum og advl modificeres, dvs. at der abstraheres fra et mere grundlæggende begrebsindhold, at begreberne tillægges en delvis ny betydning og at de derefter kan henvise til noget som de ellers ikke kunne bruges som betegnelse på. Det er vel dette som er grundlaget for en specialbehandling af dem i svensk (og dansk) grammatik som 'verbalpartikler' og for den kendte sammenhæng mellem dem og verbale derivativer med tilsvarende præfikser. Problemstillingen illustreres af (2):

(2a) Peter har virkelig holdt af Pia i flere år
s v qa iv va o pa-----

hvor en variation over temaet *holde af* medfører fx:

(4) Peter var virkelig afholdt
s v qa sp

(sp for subjektspredikativ) og

(5) Peter afholdt et stort selskab
s v o -----

I alle tilfælde har ordet *holde* mistet en større eller mindre del af sin oprindelige betydning og de semantiske forskydninger kan medføre et fuldstændigt brud som i (5), men jeg ser ingen grund til, således som 'verbalpartikelhypotesen' forudsætter, at sløjfe distinktionen mellem på den ene side et afledt ord (fx *afholde*) der kan fungere som et enkelt led, og på den anden side ordforbindelser der trods deres indbyrdes sammenhæng stadig fungerer som flere led.

Blandt Final-advl'erne (va, ra, pa) kan der med denne analytiske fremgangsmåde opstå et teoretisk problem ved analysen af sætninger som:

(6) Peter drak glasset ud...
s v o ra

(7) Peter slog hunden ihjel
s v o ra

hvis man vil opfatte *ud* og *ihjel* som ra og der ikke er noget pa som relativeres af ra. Den spontane begrundelse for analysen er de karakteristiske træk ved ordene at de ikke kan skilles fra o ved et indskudt pa (man kan således næppe sige *P. slog hunden i dag ihjel*) og at de i svensk i modsvarende sætninger kan stilles foran o (fx *han drack ur glaset*, jf. Laureys 1991), men som bekendt er karakteristika

ikke det samme som kriterier, og kriteriet var at ra skulle relativere pa. Hvis man imidlertid går ud fra det almene pragmatiske princip at ingen sætninger kan ses isolerede, kan man sige, at *drikke ud* underforstår eller forudsætter at noget drikkes af glasset fx mælk, og at det derfor af kontekst eller situation skal fremgå fx at *Peter drak mælken ud af glasset*, så opfyldes kriteriet for den anførte analyse. Det er straks lidt sværere med *ihjel*, men med baggrund i den kendte etymologi til ordet kan man vel sige, at det er en oprindelig 'præpositionsforbindelse' der har fungeret som pa, men så gennem delvis betydningssvækkelse har skiftet syntaktisk kategori til ra og semantisk 'indeholder sit eget pa'.

Hvis vi ser på Central-advl'erne finder vi den typiske forskel mellem frie advl'er, som alternativt kan placeres i Centralfeltet og Finalfeltet, og faste Central-advl'er som kun kan stå her. Efter den her anvendte teori er det kun (en bestemt type) pa som kan 'flyttes' og det vil i så fald komme til at stå først af Central-advl'erne som fx i:

(2b) Peter har i flere år virkelig holdt af Pia
s v pa----- qa iv va o

Efter et evt. 'opflyttet' pa kommer så qa der har den mest drastiske funktion af de 'normale' advl'er og som i en vis udstrækning falder sammen med hvad JEA kalder "refleksions-adverbialer". I en vis forstand mener jeg at han har ret når han kalder dem "operatorer", men jeg vil inden for denne teori beskrive det på den måde, at mens de andre advl'er specificerer verbalet så forholder det sig for qa således at det er verbet der specificerer adverbialet. Qa har altså et større logisk omfang end verbalet, og det er måske derfor at et qa kan fungere som sætningsfragment i en samtale. *Virkelig* i (2b) kan normalt kun være spørgende, men vi kan jo godt som samtalemærker med forskellig funktion stå og sige *jo, nemlig, gerne, heldigvis, sikkert, forhåbentlig* osv. imellem vor talende modparts replikker uden at det virker underligt, mens det er lidt vanskeligere med andre advl'er. Det er muligvis også derfor at qa'er ikke kan negeres, ikke som JEA mener pga. at det 'pragmatiske-semantiske' indhold af disse advl'er, men fordi qa'er og negationer har vidt forskellige funktioner. Det er således muligt at sige:

(8) Peter har ikke holdt af Pia længe
s v na iv va o pa

(9) Peter har formodentlig ikke holdt af Pia længe
s v qa na iv va o pa

men ikke:

(10) *Peter har ikke formodentlig holdt af Pia længe
s v qa----- iv va o pa

fordi negations-adverbier i almindelighed kun kan specificere verbaler, og kun i kunstsprog som symbolsk logik og matematik kan specificere andre konstituenten i form af tekniske termer, mens det er verbalet der specificerer qa. I (9) er forholdet altså ifølge denne teori det at *formodentlig* mht. omfangslogisk status er mere omfattende end verbalet selv, verbet *holdt (af)* specificerer *formodentlig*, og at negationen *ikke* derefter specificerer (ikke qa, men) verbalet, dvs. at den specificerer hele verbalfrasen inklusive dens yderste bestemmelse som er qa. Når (10) ikke kan lade sig gøre er det fordi qa kun kan blive specificeret af verbalet mens na kun kan specificere verbalet, og qa altså kun kan negeres via verbalet og ikke isoleret som led. Det sidste advl na har så den funktion at negere verbalet hvilket uformelt formuleret vil sige at det har til opgave at udtrykke hvad der netop ikke kan siges om subjektet med alle de detaljer som sætningen kan rumme. Negationer har således ikke i naturligt sprog nogen 'operator-funktion' der angiver hele komplementærmængden af sætningens information. Hvis dette var tilfældet ville de fleste af vore nægtende sætninger være fuldstændigt intetsigende idet mængden af information i komplementærmængden af en bestemt sætning som (1) er (næsten) uendelig. Derimod angiver en nægtende sætning det komplementære af hvad der kunne have været sagt, men under de givne vilkår inden for de givne rammer alligevel ikke kan siges, hvilket er noget helt andet.

En formal formulering af adverbialers funktioner

Man kan have forskellige former for motivation for at ville formalisere teoretiske

modeller: præcision, maskinvenlighed eller æstetiske ønsker, og i almindelighed er jeg skeptisk over for formalismers anvendelighed til beskrivelse af naturlige sprog. Men bl.a. konstituentsemantik mener jeg med fordel kan underlægges en formal analyse, idet jeg tror at der ganske vist er næsten konsekvent uklarhed i den måde vi bruger vores ord og begreber på når vi henviser til noget, det er en dynamisk faktor i sproget, men at der på den anden side er stor klarhed over efter hvilke 'regler' vi sætter leddene sammen i sætninger.

Hvis man således går ud fra en opfattelse af at konstituenten er manifestationer af begreber, og altså omvendt at konstituentens semantik er 'indholdet' i deres begreber, så kan man sige at betydningen af et begreb er den mængde (ell. klasse) der etableres ved den (evt. gentagne) referentielle applikation af begrebet (jf. Götzsche 1991c p.79; mængder opfattes her som mentale entiteter, ikke som 'samlinger' ell.lign.). Man kan på denne måde betragte betydningen af konstituenten z som 'indholdet' af begrebet Z, hvilket videre angives som mængden der opstår gennem anvendelsen af Z dvs. $\{Z1...Zn\}$. Hvis man derefter går ud fra at det syntaktisk teoretiske begreb specificering, som er brugt ovenfor til at forklare sammenhængen mellem forskellige advl'er, kan præciseres ved en prædikatslogisk notation af typen $p(x)$, dvs. at p gælder for x, med begrebs- og konstituentsymboler så kan man notere de indbyrdes forhold mellem advl'erne. At et begreb Y specificerer et begreb Z kan noteres $Z(Y)$ (en specificering er altså her i begrebslogisk forstand det modsatte af en prædikation; en teoretisk og teknisk argumentation for dette synspunkt vil blive fremlagt i anden sammenhæng), og dette nye specificerede begrebs betydning kan noteres $\{Z(Y)\}$ hvis man ser bort fra pluraliteten af applikationer. I forlængelse heraf kan den af y specificerede konstituent z noteres $z(y)$ og betydningen heraf $\{z(y)\}$.

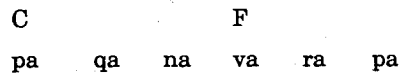
Overføres dette på advl'erne får vi specificeringsrækken: $v(pa)$, $v(pa(ra))$, $v1(va)$, $qa(v)$, $\sim v(v(na))$; hvor formlen $v(pa(ra))$ betyder at ra specificerer relationen mellem pa og v; hvor formlen $v1(va)$ betyder at va specificerer v ved at modificere det; hvor formlen $\sim v(v(na))$ betyder at na specificerer v ved at negere det; og hvorved advl'erne er formalt definerede. Man kan således definere advl'erne lidt mere præcist ved hjælp af omfangskriterierne (dvs. begrebsomfang (hvilke begreber omfatter hvilke andre begreber), de mængder eller klasser som dannes som

begrebernes betydning ved anvendelse af dem (klassifikation), og hvilke størrelser eller begivenheder i den virkelige verden de kan anvendes på) og ud fra en prioritering efter deres omfang som konstituent i sætningen (som manifestation af begreber): 1° na: specificerer v ved at klassificere det som sit komplementære begreb; 2° qa: v specificerer qa og subklassificeres derved under qa-begrebet; 3° va: specificerer v ved at abstrahere det og ændre dets klassifikation; 4° ra: specificerer v ved at subklassificere det relativt til en anden adverbial subklassifikation; 5° pa: specificerer v ved at subklassificere det. Når qa betegnes som kvalificerende (jf. ovenfor) så er meningen med termen at det (så at sige) kvalificerer v ved at subklassificeres under qa, v bliver qa's bestemmelse eller intensionale betydning, og samtidigt udvides v's omfang eller ekstension hvilket her udtrykkes ved at sige at det kvantificeres.

Betydningen af et verbal med næsten fuldt udfyldt advlspecifikation som (1a) vil således blive {v(~v(v(na)) & qa(v) & v(pa(ra)) & v(pa))} og det muligt at dette, de formale definitioner og de mere deskriptive definitioner kan forklare hvorfor adverbial-topologien ser ud som den gør i dansk.

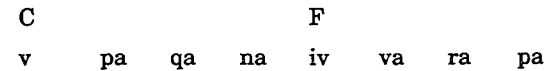
Danske adverbialers topologi

I almindelighed mener jeg, at topologiske positioner i bøjningsmorfemsvage sprog som dansk fungerer som 'markører' af syntaktiske funktioner, både af konstituenterne i sætninger og inden for fraser i selve konstituenterne. Hvis man går ud fra, at advl'erne som verbalbestemmelser ikke blot er spredt ud over sætningen og evt. tilpasser placeringen efter 'vægt'- og trykprincipper, men at de er forskellige syntaktiske subkategorier under kategorien adverbial, så kan man se deres indbyrdes placering som udtryk for hvilke specifikations-funktioner de har i forhold til verbalet. Deres topologi kommer altså til at se således ud:

og der kan siges at være tre positionelle faktorer der har indflydelse på denne distribution. For det første udgør advl'erne en enhed for sig selv og det er da de

mest marginale advl'er (pa) som ligger yderst, derefter kommer bagfra ra som normalt forudsætter et relativt pa bagefter, så kommer va der i stor udstrækning har komplementær distribution med ra men har større omfangsmæssig indflydelse på verbalet, og endelig de to mest indflydelsesrige advl'er qa og na af hvilke det sidste har størst omfang men som har vidt forskellig funktion. Man kan her se at det højest prioriterede (na) ligger næsten i midten med de to specialvarianter (qa og va) på hver sin side, og mønstret følger således omfangsbestemmelsen som beskrevet ovenfor. Hvis man derefter går ud fra at funktionen topologisk afstand har nogen betydning så er det nærliggende at indsætte sætningsverbalernes normale topologi i danske sætninger:

og det viser sig sig så som bekendt at det infinitte verbal befinder sig midt i klyngen af advl'er lige efter negationen. Det er nu muligt at placeringen af iv er en positionel faktor som både bestemmer at na skal ligge dér foran i nær kontakt, da na har det største specifikationsomfang, og at va følger umiddelbart efter, da det jo ændrer verbalets semantik og i sidste ende kan indgå i en fast enhed med verbet som præfiks. At det er infinittets plads som regulerer advl-distributionen skyldes formodentligt at det, hvor det forekommer, bærer de grundlæggende semantiske kriterier for brugen. Tilsyneladende er v holdt lidt uden for det gode selskab, men v's syntaks er jo tæt knyttet til subjektet og desuden vil de fleste afslappet naturlige sætninger, der forsøger ikke at overbelaste C-advl-positionen, have qa tættest ved v, og dette advl's særlige status som specificeret af verbalet bliver så fremhævet af dets stilling nær ved finittet. Det finitte verbals position er så den tredje faktor som regulerer advl'ernes topologi.

Som det gælder de fleste teorier løser også denne nogle problemer mens den skaber andre. Det er således ikke længere nødvendigt med noget 'tungtledsfelt' eller 'ekstra' i Diderichsens skema hvis man er lidt liberal med restriktioner for hvor advl'er kan lægges ind. En sætning som:

(11) I den traditionelle Grammatik har man kun regnet for

pa-----v s qa iv va
Bøjninger de Ændringer af Ordet, der indgik i bestemte
op o---->

Betydningskategorier (som Tal, Kasus, Tempus, Modus osv.)
og fandtes ved alle (eller de fleste) Ord af samme Klasse.
(cit. Diderichsen 1946 p.20f)

vil ved en traditionel analyse få placeret 'præpositions-forbindelsen' for Bøjninger på feltskemaets A-plads, men vil have brug for et supplerende felt for de Ændringer... da denne rest ikke styres af præpositionen. I min analyse opfattes for som et kombinatorisk advl (va) og objektsprædikativet (op) kan da placeres på N-pladsen sammen med objektet. At va i så fald må stå på V-pladsen sammen med evt. infitte verbaler må man leve med, og det kan måske være ganske velmotiveret da advl'er kan defineres som verbale specifikationer, og da man tillige i andre nordiske sprog som fx svensk er nødt til at acceptere omfattende forekomster af advl'er i form af ra'er på denne plads (jf. (3)). Endelig finder jeg det teoretisk mere tilfredsstillende at man fastholder en begrænset topologisk struktur som Diderichsens med kun 8 pladser, og så affinder sig med fleksible udfyldninger, end at man hele tiden tilføjer nye pladser som det bliver stadig sværere at definere kohærent.

Et andet problem udgør den 'ambiguøse' sætning:

(12) Peter står og kigger på det lille bjerg

s v c v pa-----
s v c v va o-----

der vil få to forskellige tolkninger afhængigt af situation og kontekst, og dette er mere rimeligt end en traditionel analyse med 'præpositionsled' eller '-forbindelse' på A-pladsen uden hensyn til sætningens semantik. Hvad der imidlertid er analyseproblemet her er at man kan diskutere om på lever op til kriteriet for at være et va, dvs. om det modificerer verbalet kigger ifølge definitionen ovenfor. Det

kan indlysende nok ikke være et ra, men på den anden side kan man kun vanskeligt hævde at det ændrer verbets semantik særligt dybtgående; det er nærmere hvad der sker i konstruktioner som kigge ind (til, hos) i betydningen besøge. Der er med de forhåndenværende redskaber dog næppe andet at gøre end at opfatte det som et va, og dertil føje at overgangsfænomener og grænsetilfælde ikke er usædvanlige i syntaksen.

Konklusion

Adverbialer er ganske utaknemmelige at analysere og det letteste er at betragte dem som uregerlig garnering på de mere vigtige led i sætningen. Da de imidlertid kan have afgørende indflydelse på hvad sætninger udtrykker er det måske en god ide at adoptere dem for alvor og forsøge at integrere dem i en forklaring på sætningers syntaktiske struktur. Det vil så vise sig, at den stedmoderlige behandling er dybt uretfærdig og at undersøgelser af adverbialer kan medvirke ved belysningen af andre konstituerter. Ovenstående er et forsøg på at bidrage til dette.

Litteratur

Andersen, John E. 1987. Adverbier - sprogvidenskabens stedbørn. *Selskab for Nordisk Filologi, årsberetning 1985-86*. København, s.45-54.
Diderichsen, P. 1946 (3.udg.1966): *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
Göttsche, H. 1991a. "Non-Formal Analyse i dansk og nordisk syntaks", in *3. Møde om udforskningen af dansk sprog*. Århus, s.100-110.
Göttsche, H. 1991b. "Non-Formal Analyse i svensk og nordisk syntaks", in *Svenskans beskrivning 18*. Lund: Lund University Press, s.143-152.
Göttsche, H. 1991c: "On the Logic and Syntax of Numerals in Danish And Swedish", in *Papers from The Twelfth Scandinavian Conference of Linguistics*, Reykjavík 1990. Reykjavík: Linguistics Institute, University of Iceland, s.78-89.
Göttsche, H. udk.a: "Non-Formal Analysis in Danish Syntax", in *The Nordic Languages and Modern Linguistics 7*. Tórshavn.
Göttsche, H. & M. udk.b: EFA(XC). "A Computer Programme for Topological Analysis in Danish and Swedish", in *Papers from The Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*, Roskilde 1992.
Holm, L. 1991: "Satsadverbial eller sättsadverbial?", in *Svenskans beskrivning 18*. Lund: Lund University Press, s.172-180.
Laureys, G. 1991: "Partikelverb. En fallgrup for lexicografer", in *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, Twaalfde jaargang - nr.1 & 2 - 1991. Groningen, s. 215-225.

BEGREBET REKTION

Af Erik Hansen (Københavns Universitet)

Der er i nyere tid tre danske lingvister der ret udførligt har beskæftiget sig med begrebet rektion.

Hjelmslev

Louis Hjelmslevs afhandling "La notion de rection" tager sit udgangspunkt i det klassiske rektionsbegreb, som kritiseres og omtolkes efter glossematiske ideer. De vigtigste resultater:

(1) Grænsen mellem det man traditionelt kalder rektion og det man kalder kongruens, er flydende og strukturelt irrelevant. Hjelmslev bruger termen *reaktion* om det hele.

(2) De enheder der indgår i et rektionsforhold, skal præciseres, dvs. indkredses til de mindst mulige enheder. I en forbindelse som *Brutus cecidit Cæsarem* er det ikke verbet der styrer objektet, men verbalstammen i *cecidit* der styrer akkusativten i *Cæsar*.

(3) Rektionens retning (orientation) bestemmes ud fra de glossematiske relationer, således at det er det forudsatte element der styrer det forudsættende: verbet styrer objektets kasus, substantivets numerus styrer det attributive adjektivs (kongruens). Hvilket må indebære at rektionen ikke har nogen retning i en neksus.

(4) Hjelmslev bruger rektionen til at definere fleksion og fleksionsparadigme: et fleksiv er et element der tilhører en kategori hvoraf mindst ét medlem kan styres, dvs. være regimen i en rektion.

Diderichsen

Paul Diderichsen fører i "Morpheme Categories in Modern Danish" Hjelmslevs rektionsbegreb ud i praksis². Hans formål er at tage Hjelmslev på ordet og definere de danske morfemkategorier på det grundlag Hjelmslev havde skabt.

Som overbegreb bruger Diderichsen *direktion* (direction), som dels kan være *reaktion*, dvs. en dependens mellem forskellige elementer, dels *kongruens* (concord), som er en relation mellem eksemplarer af samme element.

Der skelnes mellem tre arter af direktion. *Junktionel direktion* er en relation mellem leddene i et syntagma. *Homoneks* direktion er en relation mellem elementer i en neksus' immediate constituents, eller måske snarere: mellem leddene i en neksus, svarende til den type rektion Hjelmslev kalder *binding*³. *Heteroneks direktion* er en relation mellem elementer der tilhører hver sin neksus. På den måde får man 6 hovedtyper af direktion:

	reaktion	kongruens
junktionel	1	2
homoneks	3	4
heteroneks	5	6

Eksempler:

- 1: en substantivstamme der styrer genus i et attributivt adjektiv.
- 2: numerusoverensstemmelsen mellem substantiv og attributivt adjektiv.
- 3: en verbalstammes styring af kasus i objektet (forekommer ikke i dansk).
- 4: genusoverensstemmelse mellem subjekt og adjektivisk prædikat.
- 5: oversætningsverbs styring af modus i bisætninger (forekommer ikke i dansk); rektion ud over helsætningsgrænsen forekommer næppe!
- 6: genus- og numerusoverensstemmelse mellem substantiv og koreferent pronomen i en anden sætning.

Når Diderichsen kunne definere mere end 6 morfemkategorier, nemlig 9, ved hjælp af dette apparat, hænger det sammen med at en kategori kan opvise mere end én direktionstype.

Bech

I sin store afhandling om infinitysyntaksen i tysk⁴ lægger Gunnar Bech rektionen til grund for sin syntaktiske teori.

Han opstiller verbets infinitte former i et paradigme ("status"), her eksemplificeret med dansk:

gå
at gå
gået
gående

Man kan nu vise at verbalstammer styrer bestemte af disse infinitte former:

vil gå
nægter at gå
er gået
komme gående

og disse rektionsforhold er de samme hvad enten det styrende verbum er finit eller infinit:

han vil nægte at være kommet gående

Således etableres Bechs "hypotaktiske kæde" ved statusrektion fra verbum til verbum. Rektionsbegrebet er her det traditionelle, nemlig relationen mellem en styrende ordstamme og et fleksiv.

For at kunne gøre rede for de såkaldte koefficient- og orienteringsforhold, foretager Bech en række prøver for at vise at et givet infinit stiller samme krav til den hypotaktiske kædes grammatiske subjekt som det ville stille som finit. Specielt benytter han ægte reflexive verber og baserer prøven på person- og numeruskongruens:

jeg brokkede mig
du brokkede dig
hun brokkede sig
vi brokkede os
I brokkede jer
de brokkede sig

hun må jo have brokket sig
I må jo have brokket jer
osv.

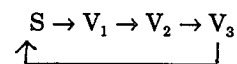
I dansk kan man yderligere benytte prædikativ genus- og numeruskongruens, eller Bechs sondring mellem-neksual- og-inneksual⁵:

forværringen må være indtrådt i sidste uge

*revnen må være indtrådt i sidste uge

Bech opererer, som traditionen, med rektion fra ordstamme til fleksiv, men altså også, forskelligt fra traditionen, med rektionelle relationer mellem ordstammer.

Eksemplerne ovenfor analyseres således:

Grammatik over det Danske Sprog

I projektet "Grammatik over det Danske Sprog" betragter vi rektion som en af de mest fundamentale syntaktiske relationer, den som syntaksen er opbygget på. Ved rektion kan vi foreløbig forstå det fænomen at et element, typisk et ord, muliggør eller nødvendiggør tilstedeværelsen af et andet element et andet sted i samme sætning.

Den grammatiske enhed som indeholder det styrede element, kaldes relationens *regimen*, og det styrende led kaldes *regens*.

Vi skelner mellem tre hovedtyper af rektion, nemlig kategorial rektion, semantisk rektion og fleksivisk rektion, bestemt ud fra rektionens regimina. Kategorial rektion er styring af et led; semantisk rektion er styring af stammen i et ord; fleksivisk rektion er styring af et fleksiv i et ord.

a. Kategorial rektion

Ved kategorial rektion forstår vi det forhold at et element i en sætning nødvendiggør eller muliggør tilstedeværelsen af en bestemt grammatisk kategori (bl.a. sætningsled) et andet sted i sætningen.

En præposition styrer således et nominal:

til havnen, fra Roskilde, med dig

Et substantiv styrer et andet substantiv i genitiv, eller et adjektiv eller begge dele:

ministerens dumheder, talrige dumheder, ministerens talrige dumheder

Nogle verber styrer et objekt:

de læste avisen

nåede de færgen?

Og nogle styrer to objekter:

de undte ikke folkene føden

Mens andre ikke giver mulighed for objekt:

vi sejrede

Regimen i et rektionsforhold kan være en sætning eller en infinitiv. Især, men ikke kun, verber er styrende led i sætningsreaktion. Verbet *finde* kan alternativt styre nominalt objekt og ledsætning:

hun fandt huskesedlen/at vejret var for koldt

mens *begynde* kan styre nominalt objekt eller infinitiv:

han begyndte arbejdet/at arbejde

Nogle verber kan styre "koopererende" nominalt objekt og infinitiv eller ledsætning:

chefen forbød folkene at gå hjem

Ole viste os at han kunne stå på hænder

Når det drejer sig om ledsætninger som regimina, kan det styrende verbum fremkalde en bestemt konjunktion (eller konjunktionstype) i ledsætningen. Nogle verber styrer således *at*-sætninger:

redaktøren hævdede at det var for sent

andre styrer *om*- eller *hv*-sætninger:

redaktøren spurgte om det var for sent/hvem det var

b. Semantisk rektion

Herved vil vi forstå det forhold at et element ikke alene styrer en grammatisk kategori, men også stiller krav til regimen semantik.

Præpositioner som *mellem* og *blandt* stiller således det krav til deres regimen at det skal stå i pluralis, være en sideordningsforbindelse eller et substantiv som betegner en mængde:

mellem kammeraterne/Roskilde og Køge/buskadset

blandt de tilstedeværende/befolkningen

Hos stiller det krav at dets regimen skal betegne noget animat:

hos Mortensens/mine venner/fuglene/*tårnet

Kun bestemte adjektiver kan styre gradsadverbialer som *ret* og *meget*:

ret flink/fattig/dyr/*sekstakket

meget forkølet/god/hurtig/*kvadratisk

Nogle verber stiller næsten samme krav til deres subjekt som *mellem* til sit regimen:

kammeraterne/Per og Poul/flokken/*Jensen skændes

Andre stiller det krav til deres objekt at dette skal være et såkaldt neksual, dvs. et nominal der ligesom en sætning betegner en proces eller en tilstand:

de afsluttede mødet/diskussionen/uenigheden/*motoren

Et verbum som *standse* stiller ikke dette krav, men tillader både neksuale og inneksuale objekter, hvad der naturligvis også er en relation mellem verbum og objektstamme:

de standsede mødet/diskussionen/motoren/vandet

Hjelmslev erklærer uden diskussion at ordstammer ("grundelementer") ikke kan være styrede; han afviser således muligheden semantisk rektion.⁶

c. Fleksivreaktion

Ved fleksivreaktion forstår vi det forhold at et ord eller en ordstamme fremkalder en bestemt bøjningsform, dvs. stiller krav om et bestemt fleksivs tilstedeværelse. Herved kan et ord så at sige fastlåse et andet ord i en bestemt bøjningsform.

Fleksivreaktion er velkendt fra sprog med et righoldigt bøjningssystem. Gode eksempler er verbers og præpositioners kasusreaktion i tysk og latin. Kasusreaktion forekommer ikke i dansk, men vi kan påvise fleksivreaktion på andre områder.

Det er fx fleksivreaktion der i de fleste tilfælde afgør bøjningsformerne af de såkaldte faste stedsadverbier af typen *ud/ude*, *op/oppe*. Nogle verber styrer motorisk form:

de kom ud i haven

han kravlede op i træet

andre styrer statisk form:

de boede ude i Hellerup

han sad oppe i træet

Det er altså stammen af *komme*, *kravle* osv. der fastlåser adverbets form. På

samme måde udvælger en substantivstamme et bestemt genus af artikler, pronominer og adjektiver:

båd- (båd)en...en stor båd...den

hus- (hus)et...et stort hus...det

Og et pronomen styrer et efterfølgende adjektiv mht. bestemthed (e-form):

en stor båd, den store båd

et dyrt forslag, det dyre forslag

Stærk og svag styring

Flere af de tre arter af rektion kan foreligge samtidigt og gør det i reglen.

Verbet *bo* kræver tilstedeværelsen af, styrer altså, et adverbial (kategorial rektion); dette adverbial skal være en stedsbetegnelse (semantisk rektion), og hvis denne er et adverbium som bøjes mht. motorik (ud/ude, hjem/hjemme osv.), skal det være statisk (fleksivreaktion):

han boede hjemme

Verbet *vare* styrer et adverbial (kategorial rektion), og stiller yderligere det krav at adverbialet er en tidsrumsbetegnelse (semantisk rektion); herudover stilles der ikke krav til adverbialets grammatiske form:

mødet varede længe/tre timer/fra 11 til 14

Tilsvarende er objektet for verbet *møde* både kategorialt og semantisk styret, idet det dels skal være ikke-neksualt:

hun mødte Jensen/*at blive syg

- dels skal være en betegnelse for noget levende (animat):

hun mødte Jensen/katten/*murstenen

Derimod synes et verbum som *hade* at være meget ukritisk mht. objektets art:

jeg hader kål/bagtalelse/at cykle/at du smasker

Mellem *hade* og dets objekt synes der kun at foreligge en vis kategorial rektion, idet visse arter af sætninger synes udelukkede:

*jeg hader hvem det er der kommer

Verber som *hade* opviser en svag rektionel forbindelse til deres objekt. Verber som *bo* opviser omvendt en stærk rektionel forbindelse til deres adverbial, idet rektionen så at sige er tredobbelt. Ved stærk rektion udvælger det styrende led

nogle få mulige regimina; ved svag rektion fravælger det styrende led nogle få umulige.

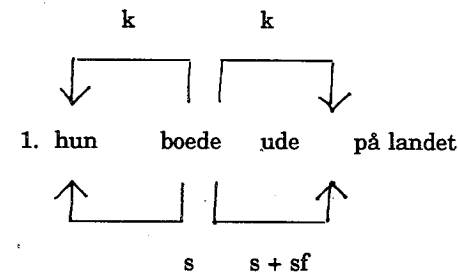
Rektion og valens

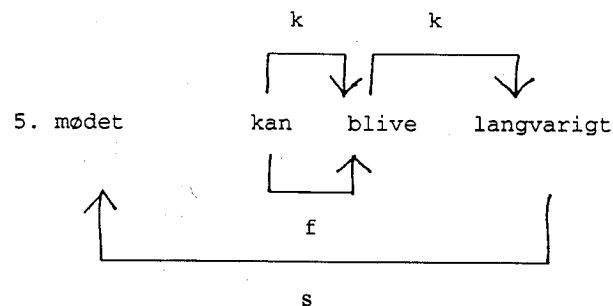
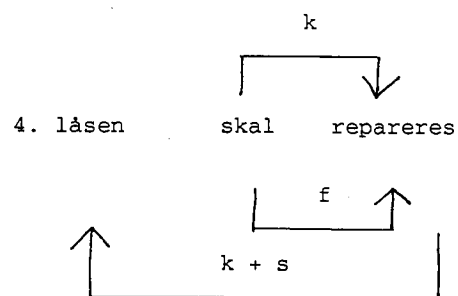
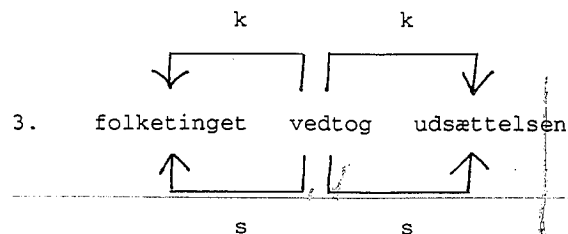
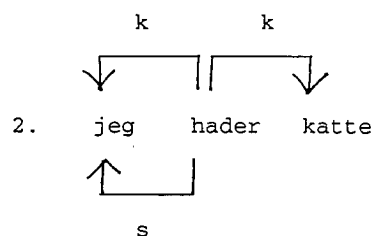
Ved et verbums valens forstår vi dets samlede kombinationspotentiale, eller sagt på en anden måde, dets reaktionsmuligheder. Valensen beskrives altså ved verbets kategoriale, semantiske og fleksiviske rektion. Kategorial rektion foreligger naturligvis altid, semantisk rektion kan mangle, men gør det nok sjældent; i dansk er der ikke megen fleksivisk rektion, specielt på grund af at dansk som nævnt mangler kasusreaktion, som spiller en stor rolle i visse andre sprog.

Men det hører naturligvis med til karakteristikken af et verbum og dets valens, at en eller flere af reaktionsarterne ikke kan konstateres. At *hade* er et rektionelt set meget rummeligt og ukritisk verbum, er lige så karakteristisk for *hade* som det er karakteristisk for *vare* at dette verbum i rektionel henseende er overordentlig restriktivt og kritisk.

Eksempler på rektion

I de følgende grafer står *k* for kategorial, *s* for semantisk og *f* for fleksivisk rektion.

Rektionens retning

Rektion beskrives normalt som en relation med en bestemt retning, og ret-

ningsforestillingen er forudsætningen for at der kan skelnes mellem det styrende led *regens* og det styrede *regimen*. Man udtrykker sig således at et verbum styrer sit objekt eller at en præposition styrer en bestemt kasus.

Mht. denne udtryksmåde er "Grammatik over det Danske Sprog" i overensstemmelse med traditionen og formentlig også de flestes intuition. Men det må understreges at orientering eller direktionalitet i forbindelse med rektion er en metafor. At vi taler om rektionens retning, betyder ikke at vi hermed udtaler os om noget sprogpsykologisk eller noget ved selve tekstproduktionsprocessen: Det er ikke sådan at man først vælger et verbum, derefter finder et objekt osv.

Rektionen beskriver en samtidig obligatorisk tilstedeværelse af to eller flere elementer i en sætning. Beskrivelsen af rektion som en asymmetrisk eller direktional relation er begrundet i noget rent pædagogisk eller beskrivelses-teknisk, en praktisk og økonomisk måde at formulere grammatikkens regler på. Det er formentlig inden for rammerne af de fleste sprogbeskrivelser mere hensigtsmæssigt at sige at *noceo* styrer dativ end at dativ styrer *noceo*!

Høysgaard

Rektionsbegrebet i Grammatik over det Danske Sprog adskiller sig i to væsentlige henseender fra Hjelmlev og Diderichsens.

For det første betragter vi kongruens og rektion som fænomener der er så forskellige at de ikke kan sammenfattes under én term: Kongruensens funktion er først og fremmest at etablere prædikationer (kongruens ml. subjekt og prædikat(iv), mellem substantiv og attribut osv.), hvorved den adskiller sig klart fra rektionen.

For det andet kræver vort rektionsbegreb ikke at regimen kun kan være et fleksiv. Glossematikken definerer ligefrem fleksiv ved hjælp af rektionen, hvad GDS ikke gør: vore redegørelser for fleksivrektion er erfaringsætninger om fleksiver.

Idet vi således også regner med ordstammer som regimina (semantisk rektion), tilslutter vi os Bechs rektionsopfattelse - uden i øvrigt at overtage hans "statuslære".

Ud over Hjelmlev, Diderichsen og Bech har Jens Pedersen Høysgaard beskæftiget sig med begrebet rektion, idet han funderer hele sin syntaks på rektion eller *styrelse*⁷. Han regner således ikke bare med fleksivisk, men også med kategorial rektion, og Høysgaards syntaks bliver på den måde en dependensgrammatik.

"Grammatik over det Danske Sprog" er gennem sit udvidede rektionsbegreb og sin kraftige betoning af semantikken beslægtet med den Høysgaardske syntaks. En hovedbestræbelse i GDS er at vise hvordan sproget dansk former det universelle betydningskontinuum, eller udtrykt glossematisk: hvorledes indholdsmening bliver til indholdsform⁸. Hertil er der brug for et præcist og differentieret rektionsbegreb som kan registrere dependenser i både indhold og udtryk.

Noter

1. Essais linguistiques, Kbh. 1959, skrevet 1939. Se også Louis Hjelmlev: Sproget, Kbh. 1963 p. 104 ff.
2. Recherches structurales, Kbh. 1949.
3. Se Sproget p. 104.
4. Studien über das deutsche verbum infinitum I-II, Kbh. 1955-57.
5. Bidrag til nexusræren. Festskrift til L.L.Hammerich, Kbh. 1952.
6. Se Sproget p. 104.
7. Jens Pedersen Høysgaard: Accentuered og Raisonnered Grammatica 1747. Methodisk Forsøg til en Fuldstændig Dansk Syntax. Høysgaards definition af rektion står i det førstnævnte værks § 364.
Se i øvrigt Erik Vive Larsen: Jens Pedersen Høysgaards beskrivelse af dansk syntaks (The Nordic Languages and Modern Linguistics 5, udg. af Ringgaard og Sørensen, Århus 1984.
8. Se Hjelmlev: Omkring sprogteoriens grundlæggelse (1943) p. 97 ff.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

REVISION AF INDHOLDSFELTET

Af Lars Heltoft (Roskilde Universitetscenter)

Der er to banebrydende bestræbelser i Paul Diderichsens sætningsskema, nemlig dels den teoretiske og metodologiske skelnen mellem topologi og syntaks (topisk og logisk leddeling), dels den (forsøgsvis) tilordning af indholdskategorier til skemaets felter. De topologiske begreber pladser og felter står over for de grundlæggende syntaktiske: nominaler, verbaler, og adverbialer. Felterne er benævnt efter deres indholdstilordning: Fundamentfeltet varetager den tekstuelle funktion, aktualfeltet sætter rammerne for det illokutionære system, og indholdsfeltet organiserer det semantiske indhold, prædikationen. Se i øvrigt Paul Diderichsen 1966 (1943), 1986 (1945), Lars Heltoft 1986a, 1986b, 1990, 1992a, 1992b, og Erik Vive Larsen 1986.

Problemerne med sætningsskemaet skyldes at topologien forudsætter en udarbejdet syntaktisk kombinatorik som Diderichsen ikke har. Sætningsskemaet formuleres i forhold til en upræcis, traditionel ledtypelære. Leddene sættes på plads uden at der er klarhed over hvilke ledtyper der findes og hvordan de teoretisk forholder sig til hinanden.

Grammatik over det Danske Sprog vil indeholde et helt nyt sætningsskema. Man kan - på Diderichsens præmisser - revidere indholdsfeltet så sammenhængen mellem ledtype og position fremstår på en ny måde. Nøglen er en reanalyse af forholdet mellem verbaler, prædikativer og faste adverbialer, både som sætningsled og som semantiske ("indholdssyntaktiske") led.

Forudsætninger

Alle sprog er på semantisk niveau opbygget (mindst) af prædikater og argumenter. Argumenter er de semantiske enheder der bærer referencen, prædikater de enheder der angiver relationer mellem argumenter, egenskaber ved dem eller klassetilørsforhold for dem. Prædikater har valens, dvs. forskellig kombinatorisk styrke. De kan klassificeres efter deres argumenters antal og art.

De enkelte sprog former denne distinktion forskelligt. Formforskellene viser sig i ordklasseforskelle (nogle sprog har fx ikke adjektiver, andre (fx dansk) kan markere om et substantiv er et argument eller et prædikat), eller de viser sig ved sprogspecifikke regler for kompleks prædikatsdannelse.

Et substantiv er fx ikke født som argument. Dansk har morfologiske midler til at markere argumentstatus, nemlig determinationssystemet. Bestemt form angiver at afsenderen opfatter referenten som identificerbar for modtageren, og præsupponerer altså også at der er en referent. Ubestemt form forudsætter ligeledes at der er en referent, men introducerer den i diskursuniverset. Andre sprog har slet ikke denne formgrænse. Blandt prædikaterne er der en tilsvarende mangfoldighed af forskellige formløstæringer. I engelsk må man vælge i forhold til systemet af continuous tenses. Tysk skelner mellem ægte og uægte sammensætning. Dansk har muligheden for at danne komplekse prædikater i såkaldte 'tryktabsforbindelser': *gå tur, spille kort, være i færd med, gå ind for, rejse ud, gå til kanten, gå hen til kanten*. Mest interessant i første omgang: i latin kan prædikater dukke op i verbal rod med nominal morfologi, de såkaldte participier, og på samme måde deler adjektiverne morfologi med substantiverne.

Adjektiver og participier er altså udtrykssyntaktiske nominer i latin, men heraf følger naturligvis ikke at de også er det i dansk. I dansk - viser det sig -er adjektiviske prædikativkonstruktioner både i udtryk og indhold bygget op på samme måde som visse typer faste adverbialer. Det betyder igen at det adjektiviske prædikativ ikke er noget grammatisk komplement (som objekter er), men derimod en del af et komplekst prædikat.

Adjektivkongruenser i moderne germanske sprog

Det er en grundantagelse i den vesteuropæiske grammatik at prædikativer på semantisk niveau er prædikater (omsagn), og at de syntaktisk set er nominale led. Men ingen af de kriterier man på syntaktisk niveau har anvendt (position og morfologi) passer på de adjektiviske prædikativer i nygermansk. I de sprog der har været model for den traditionelle analyse af prædikativer, signalerer kongruensforhold prædikationsforhold, i latin og græsk ved kongruens mellem det adjektiviske prædikatsnomen/participium og argumentet. Med et eksempel fra latin:

(1) *haec (nom.fem.sg.) igitur multitudo (nom.fem.sg.) parum mihi idonea (nom.fem.sg.) uidetur ad capessendam rem publicam (Sallustius: Ad Caesarem senem: 20)*

'Således forekommer denne (form for) folkemængde (...) mig lidet egnet til at styre staten'

Sådanne indoeuropæiske mekanismer findes i gammeldansk, hvor prædikationer kan kongruere i oblikke kasus og hvor det adjektiviske prædikativ stadig kongruerer i både kasus, tal og genus med det argument det prædiceres om:

(2) *at manni udræpnum 'da manden var udræbt'*

(3) *wilia the (nom.masc.pl.) æy bōta ær quarri (nom.masc.pl.) sithia*

'vil de ikke bøde som bliver siddende' (dvs. ikke efterkommer stævningen)

(4) *tha late hin sithia bi (acc.neutr.pl.) quar (acc. neutr.pl.)*

'så skal førstnævnte lade bierne sidde tilbage'

I forhold til dette system er kasusbøjningen væk i moderne dansk: adjektiver og substantiver bøjes ikke længere i kasus, og kongruenserne kan ikke længere vise prædikationens leds funktion i forhold til resten af sætningen. Af de oprindelige nominale kongruensforhold er der i danske prædikativkonstruktioner kun bevaret numerus, og genuskongruens foreligger nu kun i sg., mellem artiklen og adjektivet:

(5) *tabet er stort / tabene er store (numerus)*

(6) *beløbet er stort / bøden er stor (genus)*

og genus er ikke noget godt eksempel på en nominal bøjningskategori i moderne dansk (det er artiklen, ikke substantivet der bøjes i genus, substantivet styrer genus i artiklen).

Begge disse kongruensrelationer er redundante, fordi prædikativets position ligger fast og konstruktionen i øvrigt også er morfologisk identificerbar som kopulaverbum + adjektiv. De vestgermanske hovedsprog har da også afskaffet det adjektiviske prædikativs bøjning helt, mest interessant i tysk hvor det attributive adjektiv jo beholder en omfattende morfologi, mens adjektivisk prædikativ er ubøjeligt, og hvor der er stor forskel på nominalt prædikativ (der kongruerer med subjektet i nominativ, svarende til det gamle system), og det adjektiviske

prædikatív.

(7) er (nom.) ist ein kluger Richter (nom.)

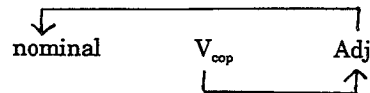
(8) er ist klug (ubøjeligt)

Når nominal kongruens ikke længere konstituerer manifestationen af prædikationen, er der heller ikke længere grund til at anse det adjektiviske prædikatív (og participierne) for nominale led.

Udtrykssyntaks

De adjektiviske prædikativer spiller ud fra en valensbetragtning en afgørende rolle. Det er herfra sætningsleddenes syntaktiske identitet fastlægges. En dependensanalyse af prædikativer vil se således ud (jf. Eisenberg 1989:95-96)

(9)

Styringsforholdene læses således: Kopulaverbet er forudsætningen for at der overhovedet kan stå noget prædikatív, og vigtigst: Adjs subkategori er afgørende for subjektets syntaktiske identitet, dvs. om subjektet er et substantivholdigt nominal ((subj(N)), eller et sætningsnominal (subj(S)). Tilsvarende er det adjektivet der afgør om der kan være et argument.

(subj(N))

(10) han er tyndhåret

(11) * at S er tyndhåret

(subj (S))

(12) * han er indlysende

(13) han er indlysende som formand

(14) det er indlysende at han skal være formand

(subj (N)/(S))

(15) de er tyske

(16) er det typisk tysk at de ikke stikker en finger i jorden?

(17) * det er tysk af dem, at de ikke stikker en finger i jorden

(subj (N)/(S), FA (fast adverbialargument))

(18) hun er sød

(19) det er sødt af hende at hun gider komme

Selektionen af faste led (kerneled) varetages af adjektivet.

Den samme syntaktiske valensstruktur som (9) finder man ved bestemte typer faste adverbialer der også styres af kopulaverber, og som derfor syntaktisk hører til samme overordnede kategori som adjektiviske prædikativer, jf. Erik Hansen 1966.

(subj(N))

(20) hun er med barn

(21) * at S er med barn

(subj (S))

(22) * han er kommet for en dag

(23) det er kommet for en dag at S

(subj (N)/(S))

(24) han blev/kom væk

(25) Er det ikke blevet/kommet væk i bogen at dansk ikke er dagligt * talesprog længere?

(subj (N), FA (fast adverbialargument))

(26) han kommer hjem fra fronten

(27) han skal af sted til fronten

(28) Fra Hades er ingen kommet tilbage

(29) fronten kommer du forhåbentlig aldrig tilbage til

En detaljeret analyse af styringsforholdene må vente til en anden gang, men der er ikke tvivl om at der er vidtgående overensstemmelse med prædikativerne: Denne type lokale adverbialer fungerer også som sætningens valenscentrum.

Denne fælles syntaktiske kategori vil jeg herefter benævne prædikatív, altså i udvidet forstand. De forskellige undertyper benævnes efter deres materiale: nominalt prædikatív, adjektivisk prædikatív, og altså også adverbialprædikatív. I det følgende kommer substantivprædikatív og participialprædikatív til.

Indholdssyntaks

På semantisk niveau svarer denne syntaktiske struktur til et komplekst prædikat med ét eller to argumenter. Der er en semantisk arbejdsdeling mellem de to ordklasser således at de to verbale kategorier tempus og aktionsart manifesteres i kopula (*være/blive/komme*), mens egenskab manifesteres i adjektivet, position eller retning i adverbialet.

(30) A P
han (er tyndhåret)

(31) A P
hun (kommer tilbage)

Divalente adjektiver tilknytter A² ved at udvide prædikatet med en præposition der angiver den semantiske relations art og retning (denne proces behandles i øvrigt ikke nærmere).

(32) A¹ P A²
hun (er glad for) ham

Forholdet mellem udtrykssyntaks og indholdssyntaks er altså det at udtrykssyntaksen deler op på to selvstændige led hvad der i indholdssyntaksen er ét komplekst prædikat.

Denne komplekse prædikatsdannelse har en typisk prosodisk manifestation i rigsdansk. Andetleddet i prædikatet, prædikativet, har hovedtrykket, mens led før prædikativet er trykløse.

(33) hun ₀kommer til ¹bage

(34) han ₀er ¹ude

(35) han ₀er ¹tyndhåret

Kategoriens omfang

Prædikativerne omfatter altså i denne teori adjektiviske prædikativer og faste lokale adverbialer. Hertil kommer en række andre fænomener som ikke tidligere har fundet klare syntaktisk-semantiske forbilleder, men som ved semantisk og syntaktisk analyse viser sig uden videre at høre til prædikativerne.

Blive-passiv

Blive-passiv svarer dependentielt til prædikativerne, og kan opfattes som en konstruktion bygget op i analogi til prædikativerne. Det er infinittet (rod+fleksiv) (*syet, slået*) der styrer subjektet og det agentiviske adverbial; hjælpeverbet og kopulaverbet har ingen indflydelse på argumenterne.

(36) Kassim er blevet syet sammen af en skomager

(37) Kassim var blevet slået ihjel af røverne

På semantisk niveau får vi dobbeltkomplekse prædikater:

(38) A¹ P A²
Kassim (er blevet (syet sammen)) af en skomager
han (var blevet (slået ihjel)) af røverne

Blive/komme + præs. ptc.

Denne konstruktion er aldrig blevet analyseret tilfredsstillende (se Lars Heltoft 1992a), men er i lyset af den reviderede prædikativanalyse relativt uproblematisk. Konstruktionen består af et finit verbum uden indflydelse på subjektvalget, og et prædikativ der styrer subjektet syntaktisk og semantisk. Præsens participiet er et verbaladjektiv, verbets prædikativform, og konstruktionen benævnes følgelig participialprædikativ.

* (39) de kom løbende

(40) de blev siddende

(41) de blev(V) siddende(K)

(42) A P
han (blev siddende)

Bemærk at både denne konstruktion og *blive*-passiven har samme trykmønster som adjektiviske prædikativer og lokaladverbialer.

Nøgent substantiv som prædikativ

Samme syntaks, semantik og prosodi har prædikativkonstruktioner med nøgent substantiv, herefter substantivprædikativer.

(43) hun var blevet student

(44) han har været rektor engang

Prædikativernes topologi

Gennem en maksimaludfyldningsprøve kan man vise at beskriverprædikativer ikke står på nominalpladsen, men sammen med de faste lokaladverbialer. Forudsætningen er en udvidet adverbialtypologi og -topologi, som fremstillet i Erik Hansen 1970, hvor der skelnes mellem faste adverbialer (Adv.) og tre typer frie adverbialer: a¹ (sætningsadverbialer), a² (tids- og stedsadverbialer), a³ (t-adverbialer). Diderichsens A-plads må analyseres op i et antal positioner, stadig efter Erik Hansen:

V	O	a3	Adv	a2
skille uret		forsigtigt	ad	først
betale pengene			tilbage	i morgen
skille uret			ad	meget forsigtigt

Denne analyse skelner rigtigt mellem sætningsadverbialer, tids- og stedsadverbialer og t-adverbialer, men den får ikke ram på de faste adverbialer. Forudsætningen for at få det er at man analyserer prædikativernes topologi.

Pointen i analysen af prædikativernes topologi er at et adjektivisk prædikativ ikke står på O-plads (N-plads), men på pladsen til højre for a3, Erik Hansens Adv. Herefter følger maksimaleksempler for alle de nævnte undertyper. (MA = mådesadverbial, P = plads for prædikativer, A = plads for styrede argumentadverbialer).

.....	V	O	MA	P	A
Ali Baba fik	syet	ham	smukt	sammen	af en skomager
røverne havde	slået	ham	brutalt	ihjel	
hun har	gjort	tæppet	omhyggeligt	færdigt	i hånden
han var	blevet		smukt	syet sammen	af en skomager
han var	blevet		brutalt ihjel	slået	af røverne
de var	kommet		ivrigt	løbende ind til forældrene	
de var	blevet		stædigt	siddende	
hun var	blevet		hurtigt	stakåndet	
hun var	blevet		sent	student	
han er	blevet		tidligt	senil	
du har	været		for længe	rektor	
han har	spillet		for meget	dum	

Alle de viste former for prædikativ står på samme position P, der altså både er forskellig fra O og fra de styrede argumentadverbialers position

(45) hun har syet tæppet (O) omhyggeligt færdigt (P) i hånden (A)

(46) Ali Baba fik syet Kassim (O) smukt sammen (P) af en skomager (A)

Positionen P er det fælles topologiske udtryk for en række i udtrykssyntaksen morfologisk forskellige led med samme semantiske funktion, nemlig at bære det semantiske hovedindhold i et komplekst prædikat. Klassetilørsforhold og tilskrivning af egenskaber behandles på dansk på samme måde i syntaksen og topologien som de lokale prædikater. Stedsprædikater er prototypen for klasser og egenskaber.

Konsekvenser for adverbialteorien

De faste adverbialer deles i kraft af denne teori op i to klasser, der er fundamentalt forskellige: 1) De prototypisk lokale faste adverbialer, der er prædikativer og indgår i prædikatsdannelsen, og 2) de faste argumentadverbialer, som er realisationer af argumenter i den semantiske struktur, og er valensbundne led i udtrykssyntaksen. Denne sidste type - som der er eksempler på i skemaet ovenfor

under FA (fast adverbial) - omfatter traditionens middelbare objekter, agentiver, instrumentalisled og komitative led.

Indlejrede prædikativer

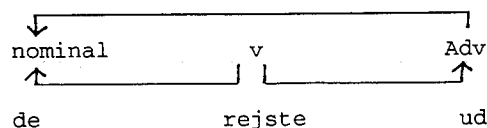
Konstruktioner med prædikativ kan indlejres lige så vel som infinitivkonstruktioner kan, men det sker efter regler for kompleks prædikatsdannelse. Der findes både produktive typer og forskellige grader af leksikalisering. Jeg kommer slet ikke ind på de leksikaliserede typer, men vil kun pointere at jeg mener de alle sammen vil kunne beskrives positionelt i skemaet nedenfor. De grammatiske typer, hvor leddene bevarer deres ledstatus, er (1) prædikativ styret af fuldverbum, og (2) 'tryktabsforbindelse' med substantiv. Den første type er illustreret i

(47) de rejste ud

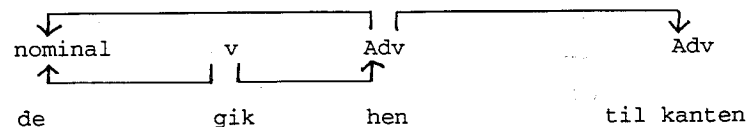
(48) de gik hen til kanten

der analyseres som (49) og (50). Subjektet skal stadig opfylde de samme krav som det ikke-indlejrede prædikativ stiller.

(49)

(50)

Tryktabsforbindelser med substantiv er fx *købe hus, kærne smør, gå tur, spille kort, vaske hænder*. Disse har ikke i sig selv prædikativsyntaks, men følger nøje prædikativernes topologi. Der er her formentlig tale om en generalisation af det topologiske mønster fra prædikativkonstruktionerne til andre dele af den komplekse prædikatsdannelse, jf. de helt morfemisk identiske forbindelser af trykløst hovedverbum og trykstærkt prædikativisk led: *stå vagt, springe soldat,*

spille kong gulerod, ligge på lur.

(51) de var rejst tidligt ud

(52) han må have spillet godt fodbold dengang

(53) vi fik da gået en hel del tur, da vi var indlagt

I lyset af denne analyse giver det ikke mening at tale om tryktabsforbindelser som nøddeskalsformulering af en grammatisk regel. Alle komplekse prædikativer følger nemlig samme trykmønster som man finder i de simple konstruktioner, nemlig trykløst kopula og fuldtryk på prædikativet. De komplekse prædikater, både styrende fuldverber og verber med sk. indholdsobjekt, følger slet og ret de simple prædikativers trykmønster. Der er ikke tale om en proces hvor fuldtryk forsvinder.

Akkusativer + infinit

Disse konstruktioner (akk. + 0-infinitiver, akk. + perf. ptc.) er uproduktive i moderne dansk, og er derfor under ingen omstændigheder noget kors for ledstillingslæren. De følger imidlertid efter al rimelighed samme mønster som prædikativerne. Akk. + ptc. er en passivkonstruktion (objektspassiv) og svarer positionelt til subjektspassiv. Alle prædikater der prædiceres om et objekt på dansk, står på P-pladsen.

(54) lejrchefen lod hegnet nødtørftigt reparere

(55) vi kunne se dem tøvende komme nærmere

(56) de havde fået vognen grundigt efterset

Opsamling

De moderne germanske sprog trækker adjektiviske prædikativer i retning af adverbialer (der er ubøjelige i nominale kategorier). Tysk er interessant nok gået hele vejen hvad det adjektiviske, ubøjelige prædikativ angår, men er blevet stående hvad det kongruerende nominalprædikativ angår. Dansk har **topologisk** undergået den samme proces, men har ikke afskaffet al kongruens. Også ikke-referentielle substantiviske prædikater er fulgt med. En forskel mellem dansk og engelsk ses i (57) og (58) hvor engelsk har referentiel morfologi, dansk prædikatsudtryk.

(57) she is a doctor

(58) hun er læge

Det engelske tegnindhold er givetvis ligesom det danske, men der vælges et andet udtrykssystem.

I moderne dansk har prædikativerne altså overtaget et udtrykssystem der bringer dem tæt på adverbialerne og dermed udtrykssiden af den tegnkategori der ligger tættest semantisk ved verberne. Et sprog som latin sætter derimod et skarpt skel mellem adverbialer (hvis nominale morfologi er styret: *Romam ire*, i det omfang den findes), og nominer (inklusive adjektiver), der kongruerer.

Sætningsskemaet

Det reviderede indholdsfelt kan nu opstilles. Grammatik over det Danske Sprog vil på et pædagogisk anvendeligt fremstillingsniveau foreslå grundskemaer for danske deklarativsætninger og modalsætninger som nedenstående. (Mere specialiserede diskussioner som relationen mellem deklarativ og modalskema og muligheden for opstille et enhedsskema, vil blive ført i særlige paragraffer). De fire hovedpointer i forhold til Diderichsens skema er:

(1) Grundrækkefølgen i alle danske sætninger er SVO. Dansk er et SVO-sprog af verbum på 2. plads - typen ("verb second"), og der er intet aktualfelt, derimod et kernefelt der også omfatter den traditionelle subjeksplads, se Lars Heltoft 1986a, 1986b.

(2) Der tales ikke om hoved- og ledsætningsskema, af den simple grund at ledstillingen i dansk ikke manifesterer en sådan forskel. Derimod manifesterer den forskellen mellem deklarativ og 'modal' ledstilling, hvor den sidste udløses af et leksem (konjunktion eller modalpartikel) der angiver realitetsværdi).

(3) Yderst i skemaet - uden på sætningen - sidder der både til venstre og højre en position for interjektionaler (diskursmarkører) (ikke vist her, men se Lars Heltoft 1990).

(4) Indholdsfeltet i begge skemaer revideres så der oprettes en position for prædikativerne, P. Dermed reserveres O for referentielle nominaler, inklusive referentielle prædikativer, mens beskriverprædikativerne går i P (se Lars Heltoft 1992ab). Diderichsens oprindelige A-plads var naturligvis nærmest stenografi for et antal adverbialtyper og adverbialpositioner, som vist af Erik Hansen og i øvrigt

også af Diderichsen selv. Men også Erik Hansens adverbialpositioner må revideres. Dele af de faste adverbialer er ikke valensbundne led, men har selv valens, og går på P. Andre er valensbundne argumenter og står på positionen FA. Der er ikke i det pædagogiske skema medtaget plads til mådesadverbialerne MA, se ovenfor.

Modalskema

For fuldstændighedens skyld to eksempler i modal ledstilling, men de fleste typer vises i deklarativskemaform.

R K	/kernefelt					/lokaliseringsfelt	
	S	SA	V ₁ V ₁	O	P	FA	/TSA
Mon	du	så	er		fri	for	vrøvl?
Hvis	de	ikke	vil holde		op	med at	klynke

Deklarativskema

(R = realitetsfelt, SA = sætningsadverbialets plads, og TSA = tids- og stedsadverbialer).

F / R /		kernefelt					/lokaliseringsfelt			
X	/ V ₂ /	S	SA	V ₁	O	P	FA	/	TSA	
Ali	fik			syet	ham	sam-	af en			
Baba						men	skomager			
	har	hun		gjort	tæg-	fær-	i hånden?			
				pet	dig					
han	var			blevet		syet	af en		dagen	
						sam-	skomager		efter	
						men				
de	var		jo	kommet		løbende				
hun	var			blevet		student				
hun	er	da		ble-	en god				efterhånden	
				vet	elev					
han	har			spillet		dum			igen	
	vil	de	så	rejse		ud?				
de	ville		bare	gå		tur				
de	ville		bare	gå	en tur					
vi	kunne			se	dem	forsvinde				
de	havde			fået	vognen	vendt				

Dette indholdsfelt er således et bud på en analyse der (1) løser 'alle' udestående positionsproblemer i det Diderichsenske indholdsfelt, og (2) gør det ved at sætte positionsanalysen i forhold til en eksplicit syntaktisk og semantisk analyse af kategorien prædikativ. Resultatet bliver en positionsanalyse der viser en langt højere grad af lighedannethed mellem semantik og ledstilling end man tidligere har kunnet se.

Referencer

(Kun et udvalg er medtaget, se listen i Lars Heltoft 1992a,b)

- Andersen, John E. og Lars Heltoft (udg.) 1986. Sætningsleddene og deres stilling - 50 år efter. *NyS 16-17*. København: Akademisk Forlag.
- Bjerrum et.al. (udg.) 1966. *Paul Diderichsen. Helhed og Struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige Afhandlinger*. København: C.E.G. Gad. Diderichsen, Paul 1943. Logische und topische Gliederung des germanischen Satzes. Bjerrum et.al. (udg.), s. 52-63.
- Diderichsen, Paul 1986 (1945). Dansk Sætningsanalyse, dens Formaal og Metode. Andersen og Heltoft (udg.), s. 7-17.
- Eisenberg, Peter 1989. *Grundriß der deutschen Grammatik. 2., überarbeitete und*

erweiterte Auflage. Stuttgart: Metzler.

- Hansen, Erik 1966. Prædikativ og adverbial. Et eksperiment i traditionel grammatik. Loman og Sigurd (udg.): *Svenskans beskrivning 2*. Lund, s. 70-81.
- Hansen, Erik 1970. Sætningsskema og verbalskemaer. *NyS 2*. København: Akademisk Forlag, s. 116-37.
- Heltoft, Lars 1986a. Topologi og syntaks. Andersen og Heltoft (udg.), s. 105-130.
- Heltoft, Lars 1986b. The V/2-analysis - a Reply from the Diderichsen Tradition. Östen Dahl og Anders Holmberg (udg.): *Scandinavian Syntax*. Institute of Linguistics, University of Stockholm, p. 50-66.
- Heltoft, Lars 1990. En plads til sprogvidenskabens hittebørn. Om talesprog og sætningsskema. *Selskab for nordisk filologi: Årsberetning 1987-1989*. København, s. 26-45.
- Heltoft, Lars 1992a (udk.). Topologiens plads i en sprogteori. Frans Gregersen (udg.): *Lingvistisk Festival*.
- Heltoft, Lars 1992b (udk.). The Topology of Verb Second and SVO Languages - a Study in the Sign Functions of Word Order. *Copenhagen Studies in Language 15*.
- Larsen, Erik Vive 1986. Paul Diderichsens sætningsskema og den nordiske syntaksforskning. I John E. Andersen og Lars Heltoft (udg.)

Kilder:

- Bjerrum, Anders 1966. *Grammatik over skånske lov*. København: Gyldendal.
- Sallustius, C. Ad Caesarem senem de re publica. I Blatt, Franz 1963: *To politiske epistler fra oldtidens Rom*. København: Gyldendal.

DEN ETYMOLOGISKE DIMENSION

Af Lars Henriksen (Aarhus Universitet)

Mennesket har ingen specifik økologisk niche. Det kan derfor ikke i samme grad som dyret have forud programmerede adfærdsstrategier for gængse situationstyper, altså instinkter. Mennesket har forladt instinkternes tryghed og har i stedet en åben norm-parathed. Menneskebarnet fødes med hvad man kan kalde en indbygget, psykobiologisk transformatorinstans der - noget i lighed med visse dyrearters såkaldte prægningsmekanisme - omdanner de påbudte arbitrære adfærdsstrategier til selvoplevede absolutter, altså normer. Som Dostojevski siger om mekanismen: "Mennesket er det dyr der kan vænne sig til alt."

Disse socialnormer har i stor udstrækning samme funktion som instinkterne og må derfor for individet optræde med samme skråriskerhed, absolutthed. Det ligger i normernes væsen at de ikke må opleves som sådanne. Berger & Luckmann taler om

det vigtigste tillidstrick samfundet udsætter individet for - nemlig at få det, der egentlig kun var et sammentræf af tilfældigheder, til at se ud som nødvendighed
(Den samfundsskabte virkelighed. 1972:159)

Kulturen etablerer sådanne normer som har overlevelsesværdi. Det er således karakteristisk at kulturer der eksisterer på eksistensgrænsen frembringer en norm om det tilladelige i at UDSÆTTE uønskede børn, dvs. anbringe handicappede børn i øde landskaber hvor de ikke vil overleve (undertiden blev de reddet af en hyrde som fx Ødipus). Årsagen er at samfundet ville gå under om det skulle brødføde uproduktive munde. Da normerne er dybt indlært har de stor træghed, således at de oftest fungerer længe efter at den virkelige motivation er ophørt. Thi nok er normerne fleksible - således som de må være det, eftersom den menneskelige situation, kulturen er foranderlig - men samtidig er selve internaliseringsprocessen så dybtgående - og forskudt fra bevidstheden - at de kun langsomt bevæger sig.

Sproget er også et sæt normer, en social institution. Det er differentierede regler for at den og den lydtype i en given situation opleves som en given

betydning. Den kulturelle formel er: X tæller som Y i kontekst Z.

I forhold til andre socialnormer adskiller sprognormerne sig ved at være ekstremt "tynde". De har ikke som fx trafiknormerne og selv seksualnormerne et klart ydre korrelat. De så at sige svæver i sig selv - og har derfor brug for legitimering i langt højere grad end klart forankrede normer. Heraf hidsigheden i sprogrigtighedsdiskussionerne. Som Holberg siger det: "Ingen Krige er saa bitre som dem Grammatikerne udkæmper" (Epistel 415).

Det gælder altså for socialnormer at de opstår i og af en given historisk situation. Herefter stivner de og fører deres eget liv selv om den oprindelige motivation bortfalder eller ændrer sig. Det mest karakteristiske for normer er at det valg de udgør fortrænges og ikke opleves. De regnes for naturgivne størrelser der ingenlunde er til debat, som det udtrykkes i termen *etnocentrisme*.

Det helt usædvanlige - og skæbnesvangre - ved sprognormerne er at de på mangfoldige punkter blotter deres tilblivelsesproces, deres konstruktion. Det er en farlig svækkelse for en norm. I militæret argumenteres der aldrig for en ordre. Fremlagde man motivationen kunne der jo blive debat. Det ville være muligt ud fra samme motivation at nå til en anderledes konklusion, hvilket ville være en underminering af magtens skråriskerhed. De bibelske, kanoniske skrifter fremlægges også oftest med en ahistorisk skråriskerhed - og ikke som resultatet af nogle biskoppers diskussioner på et oldkirkemøde. Man har lukket talerlisten og kalder det blot *Biblen*.

Socialnormer må ikke undermineres. Nok er det tilladt på visse felter at komme med argumenter mod disse bastioner, men de må ikke afklædes som historiske vilkårligheder. Derfor sker det overalt hvor socialnormer kan afsløre deres konstruerethed at de omgærdes med en socialpsykologisk beskyttelseshinde: tabu. Tabuets praktiske budskab er: Kig ikke for meget herhen, så er du dødsens/til grin osv.

Der hvor en socialnorm kan risikere at blive afsløret er fx hvor en given grænsedragning er næsten indlysende arbitrær. Man kan illustrere med kalenderens enheder. Året og døgnet er mere naturlige enheder end ugen. Månedens var i arkaiske tidsregninger helt virkelighedstæt fra nymåne til nymåne osv. Men selv om fx døgnet er en naturlig enhed, er dets begyndelse vilkårlig.

Visse kulturer - som den germanske - satte dagens begyndelse til om aftenen, andre til solopgang. Vi har overtaget den romerske skik med midnat som grænse, hvilket er mere vilkårligt end solens op- og nedgang. Den forbudte refleksion, det forbudte spørgsmål er hvorfor det er tirsdag det ene øjeblik - kl. 23.58 - og onsdag et par minutter efter - kl. 00.02. Kulturen afværger dette "angreb" ved at gøre midnat tabu og mystisk; her kommer spøgelse osv. osv.

Sprogets grundlov - FORANDRINGEN, TILPASNINGEN - gør at der i sprogets processer konstant sker blottelser, indblik i normkonstruktionen, i det hemmelige værksted. De fremkommer ved at bevægelsen i ordforrådet bl.a. er styret af to hinanden modsatrettede drivkræfter: 1) tendensen mod den algebraiske enhed og 2) tendensen mod den ikoniske enhed. Disse udgør de to fundamentale ordtyper i sproget - simpleks og kompleks, monosem og polysem. Dynamikken kan skematiseres således:

ALGEBRAISKE ENHEDER

IKONISKE ENHEDER

A er den proces ældre sprogforskere som fx Nyrop kaldte "den etymologiske forglemmelse." Motiverede leksemer mister deres semantiske gennemskuelighed, i stigende grad i rækken: *skrivemaskine, indfødt, middagsmad, franskbrød, frikvarter, bryllup* ← oldn. *brúdhlaup*, dvs. 'brudeløb' og *vindue* ← oldn. *vindauga*, dvs. 'vindøje'. Og lige modsat leksikaliseres der i B hele tiden motiverede, billedlige udtryk, enten i form af nydannelser eller omskrivninger af gængse ord. Det er området for slang og poesi.

Den sproglige kompetence udgøres ikke blot af kendskabet til leksikon og grammatik, men også en viden om POTENTIELLE dannelser. *Blomstersludder, fredagseffekt, frutte-fnatte* er tilladelige danske konstruktioner. De eksisterer ikke på dansk - i den forstand at de ikke er etableret i ordforrådet. De kan sagtens have optrådt utallige gange som øjeblikdannelser, glemt kort tid efter af både afsender og modtager. I det øjeblik en sprogbruger udtaler et sådant ord og oplever

det som en GENTAGELSE, er leksikaliseringen i gang. I denne proces låser sproget sig fast på én af mange betydningsmuligheder i et kompositum. Den semantiske styring er skiftet fra komponenternes plan til det leksemiske plan. Ordet er nu frit i forhold til sine komponenter der ikke mere fastholder deres semantiske værdi som fx i *middagsmad*. Da komponenterne således ikke skal opretholdes som GENKENDELIGE størrelser, kan næste fase indtræffe: den fonetiske destruktion - *franskbrød, frikvarter*. Dette gælder også når den leksikaliserede enhed er en sætning, altså en talemåde: *Der er ingen ulve i mosen* kan let ændre sig til *Der er ingen ugler i mosen* - uden betydningsændring. Fordi her tilsvarende betydningen ikke mere er styret af komponenterne men af det overordnede leksemiske plan. Schlüter blev engang bebrejdet fortalesen at *man ikke skal sælge bjørnen før skindet er skudt*. Denne sætning er en leksemisk enhed og komponenterne har derfor ikke så afgørende funktion. Havde de samme ord skullet lyde som en kreativ, genereret sætning blandt bjørnejægere var fejlen aldrig sket.

Der ligger altså i sprogets interne, diakrone dynamik en afdækning af "argumentationen", en tilsyneladende forklaring på hvorfor ordene hedder som de gør. Da ordbetydningerne faktisk er arbitrære men fremtræder som absolutte, er sprogbrugerne fristet til at overvinde denne konflikt ved at legitimere på grundlag af komponenterne. Så meget desto mere som sprogets faktiske normkilde er svær at erkende. Hvorfor hedder en hest *hest*, hvad etablerer ordenes rigtighed osv.? er påtrængende spørgsmål, og i ethvert sprogsamfund opstår der mytologiske, ukorrekte svar, hvor der henvises til sproget i Århus som norm eller til Adams paradisiske tungemål. Selv Platon måtte give op overfor problemet og spiste spørgerne af med en henvisning til Den Store Lovgiver.

Sprogets kraft konstitueres dels af det generelle kommunikationsbehov for lydlig differentiering, dels af elitegruppens specifikke valg. M.h.t. det første er det sådan i orddiakronien at HVADSOMHELST KAN KOMME TIL AT BETYDE HVADSOMHELST, der er ingen komponentiel tvang. Ordet *mønt* kommer af latin *monéo* = 'jeg advarer'. Da gudinden Junos gæs engang reddede byen Rom fra erobring ved at skræppe op fik hun tilnavnet *Juno Moneta*. Senere begyndtes møntproduktionen i et tempel indviet til hende. Byen *Nome* i Alaska opstod ved

en læsefejl; kartografen havde skrevet *no name* udfor byen, hvilket senere læstes som *Nome*. På den indiske regerings officielle kort over Tibet viste det sig at et navn på en bjergkæde på lokalsproget betød: 'Det ved jeg ikke.' Sproget er ophøjet ligeglad med hvilket materiale det bruger, bare det opfylder funktionen: at differentiere og identificere ord.

M.h.t. det andet er det elitegruppens usus der konstituerer det sprogrigtige. Det kan illustreres ved følgende formel der per definition er ugyldig argumentation: "Alle kulturens pinger og pampere anser x for korrekt. I virkeligheden er x ukorrekt dansk."

Overfor disse sproglige og socialpsykologiske subtiliteter muliggør de semantiske komponenter er anderledes håndfast argumentation. Og sprogbrugeren har en helt klar oplevelse af at semantiske og fonetiske distinktioner udviskes og forsvinder. Det er nærliggende at opleve dette som et forfald, som bevidsthed og indsigt der forsvinder. Det er forholdsvis ligetil at genoplive komponenterne i ord som *oplysning*, *fremragende* og *målløs*, og hvis ikke kan digtere som Benny Andersen hjælpe til. Eller katakretiske fænomener kan tvinge den nedsunkne semantik op til overfladen: *Mænd med fødderne på jorden hænger ikke på træerne*. Fransk semiotik ynder pseudoargumentationer som i stavemåder som *af-sløre*. Og utallige af dagliglivets vittigheder har samme funktion:

- To knappenåle spadserede på gaden i Budapest.
- Sssh! siger den ene pludselig.
- Hvad er der i vejen? spørger den anden.
- Der går en sikkerhedsnål lige bag ved os.

Diakroni-processens etymologiske blottelse er en skrøbelighed i sproget. Det er lige netop dette alle andre socialnormer søger at undgå. Sådanne sprækker til værkstedet er tabu. I det følgende vil jeg vise hvordan der overalt hvor den etymologiske dimension dukker op fremkommer forstyrrelser, latter, uklarhed osv. Sprogbevidstheden forvirres.

VITTIGHEDER. Et tabu er en fortrængning. Tabubrud forårsager derfor forargelse eller latter. Vittigheder er bevidst styrede tabubrud. De beskæftiger sig med vilje med det farlige. Leksikaliseringsprocessen har bortmanet alle kompositummets betydningsmuligheder undtagen én. Vittigheden lader de forviste

komme tilbage i bevidstheden:

- Hvad er Deres profession?
- Gadesælger
- Ser man det. Hvad er egentlig prisen på gader i øjeblikket?

Et ordsagn omkring byen Odense fortæller at Frigga, Odins hustru en morgen vågnede og så at byen var skudt op i nattens løb: "Odin, se!" udbrød hun - og heraf fik byen navn. Det tilføjes gerne at det var heldigt at Odin ikke vågnede først! Det er vanskeligt at forklare om etymologien er morsomt eller alvorligt ment. Det er aldeles ikke givet det er en vittighed. Der er sagt større uhyrligheder end denne på det etymologiske område. Nogle Platonforskere er i tvivl om hvorvidt de mange etymologier i skriftet "Kratylos" er oprigtigt ment eller blot er en parodi på samtidige etymologiske fantasier. Nogle af ordhistorierne er - set med nutidens øjne - korrekte, andre vidtløftige. Men det siger intet sikkert om intentionen.

MENTALHYGIEJNE. Eric Partridge skriver om etymologi at den "illuminates history - the history of physical progress or mental improvement, spiritual values" (English - A Course for Human Beings. Book III. 1949:36), og det antages oftest at sprogrubrikkernes etymologiske udredninger (fx min egen daglige i Kristeligt Dagblad) læses af folk med kulturhistorisk interesse. Efter at have skrevet en ordhistorie hver dag i snart 10 år er jeg kommet til at reflektere over læserinteressen, og jeg tror - på trods af læserudtalelser netop om det kulturhistoriske - at årsagen er et andet sted. Det kunne belyses med et eksperiment hvor man på en eller anden måde sammenholdt to tekster med nogenlunde samme kulturhistoriske indhold, således at den ene støtter sig på etymologier, den anden ikke. Jeg tror den sidste ville virke kedelig og mærkeligt tyndbenet, og hvis dét skulle passe er drivkraften altså mere sproglig end kulturhistorisk.

Det er et faktum at folk føler glæde og tilfredsstillelse ved at få at vide at *pastor* oprindeligt betød 'hyrde', at *mandag* oprindeligt var 'Månens dag', og *itu* oprindeligt var 'i to' og at ordet *frelse* tidligst var en sammensætning af ordene *fri* og *hals*. Min antagelse er at denne oplevelse af befrielse og falden på plads skyldes at etymologien bekræfter den satsning, det spring ud i det uvisse man gjorde da man tillagde et arbitrært ord den semantiske skråsikkerhed. Dette valg bliver af etymologien støttet med bagudvirkende kraft - på hvilket bevidsthedsplan dette

nu end måtte foregå. Etymologiske forklaringer lindrer arbitrarietets smerte, den fortrængte og faretruende indsigt at normerne er kulturelle tilfældigheder (som Rousseau udtrykker det: "Kristendommen er et geografisk fænomen"). En dybere forståelse, der dog sjældent udfoldes, afslører imidlertid at trøsten er illusorisk: Paul Diderichsen skriver at etymologien

"har anvendt en fabelagtig skarpsindighed på at føre så mange som muligt af sprogets ord tilbage til deres "oprindelige" og "sande" betydning (...) Men det er ganske pudsigt, hvor denne højt udviklede videnskab stadig bærer spor af den "mytiske tænkning", hvori den har sin rod. Der findes en myte om universet, ifølge hvilken hele verden hviler på ryggen af en elefant. Det er da naturligt at spørge, hvad elefanten står på, og myten har svaret på rede hånd: den står på en skildpadde. Men så vil det også være ufromt at spørge mere. På samme måde er etymologen helt tilfredsstillt ved at vide, at *dreng* oprindeligt betyder knippel. Det er virkelig en god forklaring. Ordet har nu en "sand" betydning; dets "oprindelse" er påvist. Men etymologerne er fromme folk. De spørger ikke om nogen forklaring på, hvorfor så en knippel skal hedde *dreng*. Eet sted må man jo holde op."
(fra artiklen Sprog og livssyn, i Paul Diderichsen m.fl. *Videnskab og livssyn*. 1952:29)

STOISK ETYMOLOGI. Etymologisk nysgerrighed har vel altid eksisteret, men stoikerne rendyrkede og navngav disciplinen, hvis etymologi selv er 'læren om den sande ordbetydning'. Sprogets ovennævnte semantiske destruktionsprocesser gav dem anelsen om en bagvedliggende, hemmelig, ægte betydning, som de gav sig til at oplede. Svarende til nutidige sprogbrugeres oplevelse ved at få at vide at *bonde* er samme ord som *boende*, at *munk* kommer af et ord der betød 'eneboer'. Denne søgen efter sprogets urkraft førte bl.a. hos jøderne videre til det enkelte bogstavs betydning. I senjødisk mystik hævdes det at det hebraiske alfabet eksisterede før Verdens Skabelse. Mindre metafysisk, men ikke mindre ihærdig har bestræbelserne for at opdage den fundamentale lydsymbolik været. Grundargumentationen er tydelig - "der må være en konstans et eller andet sted i det arbitrære virvar, der må være en mening i galskaben." Den kan lokaliseres i urordet eller urbogstavet. I det fønikiske alfabet havde bogstaverne navne der fulgte med som låneord i græsk: *alfa*, *beta*, *gamma*. Hos romerne forsvandt denne dybdetolkning af bogstavet, men i runealfabetet - futharken - er navneskikken bevaret.

Ordets kraft kan fascinere og mystificere, og derfor i endnu højere grad

bogstavet, dette tilsyneladende betydningsløse mærke. Ordet *hieroglyf* er en græsk oversættelse af et ægyptisk ord 'helligtegnene'. Da rabbi Meir kopierede Torah'en blev han advaret:

Min søn, vær omhyggelig med dit arbejde, for det er Guds arbejde. Hvis du udelader et eneste bogstav, eller skriver et bogstav for meget, vil du ødelægge hele verden.
(citeret og oversat efter Maclagan, D. *Creation Myths*. 1979:11)

Uoverensstemmelsen i sproget mellem ordenes faktiske arbitrariet og deres oplevelsesmæssige absolutthed - spændingen mellem vilkårlighed og skråsikkerhed - er en fundamental konflikt, en fortrængning af de socialpsykologiske processers natur. Modenergien mod denne fortrængning kalder jeg DET ETYMOLOGISKE INSTINKT, hvis virke jeg ser i de mange former for forvirring hvor den etymologiske dimension er til stede.

SANSKRITISME. Fejltagelser og forvirring findes også i den videnskabelige, moderne etymologi. Det viser sig at etymologer ofte har en tendens til at kigge for dybt i bægret, dvs. gå for langt tilbage i den etymologiske dimension. Harry Wain skriver om ordet *indigo*:

It was first obtained from plants growing in India and thus obtained its name. The term India comes from the Indus River, which obtained its name from the sanskrit word for river which was "sindhu."
(The Story behind the Word. 1958: s.v.)

Han hidsætter oplysninger der intet har at gøre med ordet *indigos* færd i verden; han skrider i det etymologiske sving. Niels Åge Nielsen gør det samme i sin etymologiske ordbog, tydeligt fx ved ordet *drukkenbolt* (1989: s.v.). Men det må være rimeligt i et værk med titlen "Dansk Etymologisk Ordbog" at der lægges vægt på danskens kontaktflader, fra hvilket sprog et ord er indkommet i dansk. Således er det fx forkert at kalde *bossa nova* et portugisisk lån, det er fra amerikansk. I praksis kan det være uhensigtsmæssigt at udelade et ords tidligere vandring. Men det burde tydeligt markeres - fx med parenteser - hvad der er relevant for forståelsen af dansk. Vi låner således ikke mange ord fra portugisisk, men en del fra amerikansk.

En klar terminologisk misvisning er det at kalde både *fysik* og *gerontologi* for græske ord. Det første er dannet i græsk oldtid, det andet er skabt i det

internationale ordrepertoire, der består af græske og latinske ordstammer. To vidt forskellige orddannelsesprocesser; man går igen for langt tilbage.

Da den engelske dommer William Jones sidst i 1700-tallet opdagede overensstemmelserne mellem græsk, latin og sanskrit troede han - og senere den tyske romantiker Schlegel - at ursproget endelig var fundet. Forventningerne blev ikke indfriet, men længslen lever videre i antagelser om at sprogbrugerne ikke ved hvad ordene i virkeligheden betyder. Ret beset et sært udsagn. Sprog- og litteraturforskeren N.M. Petersen skriver således:

Ordet "*enten*" forstaa alle og ingen fejler lettelig i dets Betydning; men det staaer dog dunkelt for Sjælen, saalænge den kun er sig bevidst, at det har denne Betydning, uden at kunne indsee, hvorfra den er kommen; man forfølger derimod Ordet igjennem dets ældre Former fra gl. Dansk indtil Skaanske Lov: *ænti, æntigh, æntingh, antingja, antiggja, antviggja, annat tviggja*, d.e. "eet af to", og man seer da tydelig, hvad man egentlig har villet sige med dette Bindeord.
(c.e. Madvig, J.N. Om Sprogets Oprindelse. 1857:38)

En anden form for etymologisk ubalance er følgende hyppige type:

På hebraisk betyder det ord, der oversættes "alter" simpelthen slagtested.
(Heaton, E.W. Hverdagsliv i det gamle Israel 1957:179)

Ja det må man da virkelig ikke håbe! For så er det jo forkert oversat. Forfatteren er faldet igennem den leksemiske betydning ned i den komponentielle eller måske blot ældre betydning. På samme måde bruges der i det følgende en diffus terminologi om den synkrone, leksemiske betydning:

Skønt *liturgi* (af græsk leiturgia = offentligt hverv, særlig om den officielle gudsyndelse), i følge sin oprindelse, egentlig omfatter mere end ordene, bruger man det dog ofte som betegnelse netop for de faste samlinger af ord, der hører til i den officielle gudsyndelse.
(Holm-Nielsen, S. Det Gamle Testamente. 1964:96f)

Sanskritismen - trangen til at gå for langt tilbage og evt. identifikationen af den ældre betydning med den nutidige - viser sig også i mange endog professionelle sprogforskeres brug af termen *egentlig* i stedet for det mere klare og præcise: *oprindeligt*: "Ordet "Participium" betyder egentlig..." (EDG: 67), ja selv etymologen Niels Åge Nielsen gør det (op.cit).

FOLKEETYMOLOGI. Ord der tydeligt fremstår som komposita men hvis ene led

er blevet uforståeligt, kan udsættes for en etymologisk restituering. Skoleeksemplet er det oldhøjtyske *sinfluot* hvis førsteled forsvandt som selvstændigt ord og derfor erstattedes af middelhøjtysk *sündenfluot*. Det er samme proces i børnesprogets *chokolade* > *sukkerlade*. Undertiden er det svært at afgøre om der oprindeligt var tale om ubevidste fejlhøringer eller bevidste ordvitser, således fx *reumatisme* > *rygmatisme*.

Det der i bibelforskningen kaldes folkeetymologier er det ikke i sprogvidenskabelig forstand. Der er derimod tale om højbevidste etymologier der fungerede som alvorlige metafysiske udsagn. Når det om navnet *Abel* hedder at grundbetydningen er 'vindpust' er det et udsagn om Jahves forhåndsviden: at Abels liv skulle blive kort. At dette ikke er korrekt efter vor tids sproghistoriske viden har intet med udsagnets datidige status at gøre. Disse sprogligheder i Biblen er på ingen måde gættværk eller underholdning - og termen *ordspil* er misvisende. Det var dybt seriøse tilfældighedsaflysninger, som overalt i det babyloniske kulturfelt (se fx Contenau, G. Dagligt liv i Babylon og Assyrien. 1966: 182ff).

ETYMOLOGISK ARGUMENTATION. Kernen i en etymologisk forklaring er at angive den GRUNDOPLEVELSE der lå bag da et givet fænomen blev navngivet, det der sprang sprogbrugerne i øjnene og som senere forsvinder fra sprogbevidstheden. I den germanske kultur er månen oplevet som 'den der måler', nemlig tiden. Grundbetydning i latin *luna* og græsk *selene* er 'den der lyser'. Hebraisk *laban* betød oprindeligt 'den hvide'. Ordet *bjørn* var oprindeligt 'den brune'. Men sådanne betegnelser giver kun begrænset oplysning om fænomenet - og siger mere om den kommunikationssituation de opstod i. De mennesker der navngav bjørnen den brune var åbenbart ikke omgivet af brune dyr. Så havde de ikke kunnet anvende dette træk til karakteristikken. Alligevel flourer de etymologiske argumentationer. Med et glimt i øjet når det oplyses at *minister* oprindeligt betød 'tjener', men i de følgende eksempler med fuld - men aldeles misvisende - alvor:

Kunst forstået i sin grundbetydning, *det kunnede*, den efter tid og sted "rigtige" løsning af opgaven.
(Broby-Johansen, R. Kunstordbog. 1977:4)

Ordet "eksistens" kommer af *ex-sistere* og betyder egentlig *at stå ud, at komme frem*. Dette viser ganske nøjagtig, hvad disse kulturbærere søgte

i deres kunst, filosofi eller psykologi - nemlig at skildre mennesket, ikke som en samling statiske substanser, mekanismer eller adfærdsmønstre, men mennesket i vorden, som tilblivende og altså eksisterende. (May, R. Eksistentiel psykologi. 1966:29)

Tillige er der noget humoristisk overbærende i at humor betyder fugtighed, eftersom det giver alt det vandede en chance for at være humoristisk i ordets egentlige forstand. (Villy Sørensen. Hverken - eller. 1962:197)

Der er aldeles ingen oplevelse af fugtighed i oldgrækernes syn på humor. Ordet stammer fra den såkaldte humoralpatologi hvor man så menneskets sygdomme og stemninger som forårsaget af væskebalancen i kroppen. Andre termer fra denne teori er velkendte: sangvinikeren der havde for meget blod, melankolikeren for megen sort galde. Væske, fugtighed var således på ingen måde et karakteristikon for noget som helst, det var tværtimod grundlaget. Villy Sørensens påstand er altså sproghistorisk forkert, men om den end var sand, hvad ville den da sige?

Men det etymologiske flimmer frister. Det lyder som om der er hold i noget. En mere solid form for svindel er Søren Krarups svar da han blev spurgt om han ikke var reaktionær: "Jo men reaktionær betyder i virkeligheden blot den der reagerer." Da den etymologiske dimension - her forholdet mellem komponentiel og leksemisk betydning - er en svært forståelig størrelse i den almindelige sprogbevidsthed, er Krarups fup-argument ikke så lige til at afvise.

Et lignende meget udbredt udslag af "etymologisme" er følgende type replikudveksling: *Må jeg låne en tændstik? / Nej, du må få den.* Den kan bruges i sjov, som en åbning af situationen, en sproglig krølle på halen, men undertiden virker den snarere som en tvangsreaktion: *Nå, undskyld, jeg har vist fået forkert nummer / Nej, nummeret er rigtigt, men du har drejet forkert.* Visse mennesker har en sådan bogstaveligheds-kæphest som de uafslægt piner deres medmennesker med - i den tro at de er i deres gode ret og at de blot forsvarer modersmålet. I nogle tilfælde må det forstås som en mild form for sproglig paranoia. Sprogets split mellem leksemisk og komponentiel/bogstavelig betydning kan simpelthen virke provokerende hos nogle mennesker. De ovennævnte vittigheder viser samme mekanisme i mildere udgave. Også i folkeeventyr er forholdet mellem leksemisk og komponentiel betydning ofte tema, fx omkring aftaler med fanden.

Den etymologiske sprække foruroliger og tiltrækker - og sproget har uhyre

svært ved at gardere sig imod bogstavelighedstolkninger. Hele processen og sprogsamfundets energi omkring den er vanskelig at forstå - hvilket jeg ikke desto mindre håber at have gjort i det ovenstående.

FORESTILLINGEN OM "DANSK NORMALNUL" I FORBINDELSE MED ORDFORRÅD

Af Henrik Holmboe (Afdeling for Datalingvistik, HHÅ)

Dansk normalnul er det punkt, hvorudfra man måler, hvad der er højt og lavt i et landskab, hvad der er højvande og hvad der er lavvande ved vore kyster. Også uden dette normalnul som udgangspunkt kunne vi naturligvis have et indtryk af højvande og lavvande, af ebbe og flod, men kun et intuitivt, som ville overlade det til en individuel bedømmelse, om et aktuelt højvande er mere eller mindre højt end det, jeg bevidnede for et år siden, eller det, som samtidig iagttages 100 eller 200 km. væk. Et fastlagt nulpunkt er altså en nødvendig forudsætning for, at vi kan gøre rede for afvigelser fra - og størrelsen af afvigelser fra - det normale.

Tekstcorpora er typisk samlinger af tekster med indhold, der adskiller sig mere eller mindre fra hinanden: - mere, hvis der er tale om corpora, der er sammensat af tekster af forskellig genre eller hidrørende fra helt forskellige typer af publikationer; - mindre, hvis der er tale om corpora, der er sammensat af tekster inden for samme overordnede emne, men repræsenterende forskellige aspekter af dette emne. Hvad enten det ene eller det andet er tilfældet, vil man som læser forholdsvis let kunne gennemskue, at forskellige tekster handler om noget forskelligt, også uden en detaljeret forståelse af de enkelte tekster. Dette beror bl.a. på teksternes ordforråd, eller rettere på dele af ordforrådet, som af en eller anden grund er iøjnefaldende og karakteristisk for teksten. Det er fra netop denne del af ordforrådet man udtager keywords med henblik på indeksering og genfindning af teksterne. Foruden denne del af ordforrådet, den karakteristiske del, den del, der får teksten til at handle om det, den handler om, er der også en anden del af ordforrådet, som omvendt ikke får teksten til at handle om noget. Dette ordforråd vil jeg betegne som et normalnul ud fra en formodning om, at dette nulniveau er ganske generelt, og ud fra en idé om, at dette normalnul er et nødvendigt concept, hvis man vil udtale sig om teksters forskellighed på andet end en intuitiv måde. Normalnul vil utvivlsomt minde om hinanden fra sprog til sprog,

men en nøjere undersøgelse af ligheder og forskelle i så henseende, mangler vi endnu at foretage.

Paradigme-syntagmerelationen må være til stede på simpel og entydig måde, hvis man tager en tekst og over denne tekst laver en ordbog. Lad tekstens løbende ord være x-aksen; denne vil da være lige så lang som teksten, dvs. have lige så mange pladser, som der er løbende ord. Lad y-aksen være tekstens forskellige ord, som forlænger y-aksen efterhånden som de dukker op. x-aksen vil være forløbet, y-aksen systemet. I x-y-coordinatsystemet kan opsamles forskellig information om frekvens og rækkefølge, og ved en eller flere sorteringer af ordene på y-aksen vil man kunne producere et antal ordbøger over teksten på x-aksen. Ved hjælp af en y-akse-ordbog og en grammatik eller syntaks med angivelse af f.eks. frekvensmæssige rækkefølgerelationer må det være muligt at generere teksten på x-aksen, dvs. ud fra paradigmet og et regelsæt at komme frem til syntagmet.

Hvis man har en ordbog, der ikke har en så tæt relation til en bestemt tekst, vil der stadig i en vag forstand være en paradigme-syntagmerelation til stede; men meget vagere af en række grunde: der er ingen frekvensoplysninger med direkte relation til én eller flere bestemte tekster; der er ingen sikkerhed for, at alle ordbogens ord skal være brugt for at teksten kan påstås at være færdig eller korrekt; der vil på den anden side være mulighed for at producere ikke blot én men et antal korrekte tekster på grundlag af ordbogen. Et muligt postulat er, at én og kun én grammatik er tilstrækkelig til at generere de forskellige korrekte "x-akse-tekster" på grundlag af noget, som ikke er en rigtig y-akse-ordbog; altså et ét-til-mange forhold mellem system og forløb.

Hvorledes nu i de situationer, hvor man etablerer en ordbog som en y-akse-ordbog i snæver forstand og så hævder, at den har gyldighed for mere end én x-akse? Dette må vel i det mindste stille skærpede betingelser til grammatikken. Endvidere: vil man kunne tage en del af en række således etablerede y-akse-ordbøger og hævde, at denne del er til stede i alle f.eks. danske tekster? Kan det indgå i en grammatik for dansk, at den rummer forskrifter for rækkefølgen af ordenes frekvensklasser? Vil dansk normalnul kunne være et sådant lille ordforråd, der ikke selv kan producere nogen tekst alene af den grund, at de højere rangklasser/lavere frekvensklasser ikke er til stede?

Når en tekst handler om noget, ligger denne omstændighed som anført ikke i hele tekstens ordforråd. Kan vi isolere den del af en teksts ordforråd, der får teksten til at handle om sit emne? Og kan vi evt. gøre det ved fra tekstens samlede ordforråd at subtrahere det ordforråd, den del af ordforrådet, der *ikke* handler om noget, eller bedre udtrykt, der ikke får teksten til at handle om noget? Man har forsøgt at udvikle algoritmer, der kunne ekstrahere keywords fra en tekst. Disse algoritmer udgår bl.a. fra den tankegang, at keywords, der er specifikke for en tekst, må have nogle egenskaber hvad angår frekvens og dispersion, som gør det muligt at fange dem uden en egentlig indholdsmæssig analyse og forståelse af teksten. I overensstemmelse hermed må vi som generelt udgangspunkt antage, at den omtalte ordmængde, der ikke får sin tekst til at handle om noget, ikke rummer kandidater til keywords.

En tekst har et ordforråd. Ligeledes en forfatter, en journalist eller for den sags skyld enhver af os. Et sprog har et ordforråd. Ligeledes en genre, et fag og en profession. Og hermed mener man også, at et bestemt ordforråd er det forråd, hvorudaf pågældende person eller profession bygger sine tekster. Ordforrådet leverer så at sige teksten. Når vi taler om ordforråd i forbindelse med normalnul, bruger vi ordet ordforråd lidt anderledes. Vi har her et ordforråd, om hvilket man ikke på samme måde kan sige, at en tekst eller en person har det, eller at det leverer bestemte tekster. Det specielle ved dette ordforråd - dette sprogets vandbærere - vil være, at formentlig alt og alle har det som en delmængde, at det er medleverandør ved alle tekster, at ingen kan klare sig uden det, men ej heller kan nogen nøjes med det.

Hvis man vil finde frem til dette ordforråd, kunne man gøre det ved at finde fællesmængden af de ordforråd, som en række tekster består af. Derved vil man ganske vist finde frem til en ordmængde, men det forekommer mig, at der ville mangle en række oplysninger om disse ord, f.eks. frekvensoplysninger, som det kunne være interessant at få med. Endnu et moment: uddrager man ordforrådet af en tekst, har dette ordforråd naturligvis altid afhængigt af tekstens omfang en ganske bestemt størrelse, og dets enkelte elementer kan beskrives absolut og i relation til hele mængden. Tager man blot fællesmængden af ord fra en række tekster, kommer man bl. a. til at mangle oplysninger om den vægt, hvormed de

enkelte elementer indgår i helheden. Jeg har derfor valgt en anden fremgangsmåde, der skulle sikre, at jeg får også disse oplysninger med mig:

Til undersøgelsen har jeg valgt 5 tekster på hver ca. 10.000 løbende ord fra teksttyperne (genrene) litteratur, avis, samfundsfag, jura og sagprosa. Dette valg er foretaget ud fra en lidt løs fornemmelse af, at jeg hermed havde tekster med rimeligt forskelligt ordforråd, og også ud fra det praktiske hensyn, at det var tekster, som jeg havde i elektronisk manipulerbar form i forvejen. Jeg har derefter taget to af teksterne, målt deres omfang i løbende ord og set på fællesmængden i deres ordforråd. Ordene i fællesmængden optræder med en absolutfrekvens, der er summen af forekomsterne i den ene tekst og i den anden tekst. Disse forekomsttal har jeg normaliseret på følgende måde: lad os kalde de to tekster A og B; det normaliserede forekomsttal = (absolutfrekvensen af de enkelte ord i A) * (antallet af løbende ord i B) / (antallet af løbende ord i A + antallet af løbende ord i B) adderet til (absolutfrekvensen af de enkelte ord i B) * (antallet af løbende ord i A) / (antallet af løbende ord i A + antallet af løbende ord i B). Altså:

$$\begin{aligned} \text{Norm. forek.} = & \frac{(\text{abs. frq. af de enkelte ord i A}) * (\text{antal løb. ord i B})}{(\text{antal løb. ord i A}) + (\text{antal løb. ord i B})} \\ & + \frac{(\text{abs. frq. af de enkelte ord i B}) * (\text{antal løb. ord i A})}{(\text{antal løb. ord i A}) + (\text{antal løb. ord i B})} \end{aligned}$$

Herved får fællesmængdeordene en fiktiv absolutfrekvens; alle disse fiktive absolutfrekvenser kan vi addere og få et fiktivt omfang i absolutte tal, fiktivt, fordi der faktisk ikke umiddelbart ligger en skinbarlig tekst til grund for dette ordforråd. Dette ordforråd med de fiktive frekvensoplysninger sammenligner jeg nu - som før - med en reel tekst og itererer nu hele processen, indtil der ikke er flere tekster tilbage. Resultatet af denne proces udført på de fem tekster er et ordforråd, der ganske vist er fiktivt, men som har en række egenskaber, som om det var virkeligt: ordforrådet er på 4846 løbende ord, dvs. så stor er den fiktive eller kunstige, i alle fald non-eksistente tekst, der ville have resulteret i samme analyseresultater; i vor fiktive tekst er disse 4846 løbende ord fordelt på 206 forskellige ord, der altså har en gennemsnitsfrekvens på 23,52, de 14 hyppigste

ord dækker ca. 50% af ordforrådet, de 125 hyppigste ca. 95%, og på dette niveau er vi nede på en absolutfrekvens på 5, dvs. vi nærmer os grænsen for, hvad der er signifikant og hvad ikke. De sidste ca. 80 ord dækker kun ca. 5% af ordforrådet.

Til sammenligning anføres her nogle måleresultater fra en roman på 40.659 løbende ord; vi finder her 6.450 forskellige ord, der altså har en gennemsnitsfrekvens på 6,3. De hyppigste ca. 50 ord dækker ca. 50% af ordforrådet, de 815 hyppigste ca. 80%, hvilket bringer os til grænsen for det signifikante, hvilket igen betyder, at kun ca. 13% af de forskellige ord ligger over denne grænse.

Til slut en liste over de ord, der har udkrystalliseret sig som normalnul på grundlag af de fem valgte tekster på i alt ca. 50.000 løbende ord efter at de har været behandlet som ovenfor anført. Listen er rangordnet og omfatter de 136 hyppigste ord, hvilket er til og med absolutfrekvens 5. Listens seks kolonner rummer:

løbenr-ord-rangtal-abs.frekvens-relativfrekvens-accumuleret relativfrekvens.

De relative frekvenser er med henblik på sammenlignelighed med andre tilsvarende lister angivet i prodekamille. Der er ikke foretaget homografseparering.

i	1	301	621.1	621
og	2	287	592.2	1213
at	3	250	515.9	1729
af	4	224	462.2	2191
5 det	5	174	359.1	2551
en	6	169	348.7	2899
er	7	164	338.4	3238
til	7	164	338.4	3576
for	9	142	293.0	3869
10 på	10	128	264.1	4133
med	11	124	255.9	4389
den	12	122	251.8	4641
der	12	122	251.8	4893
de	14	119	245.6	5138
15 som	15	106	218.7	5357
ikke	16	96	198.1	5555
et	17	89	183.7	5739
har	18	88	181.6	5920

var	19	75	154.8	6075
20 om	20	74	152.7	6228
ved	21	60	123.8	6352
han	22	56	115.6	6467
fra	23	52	107.3	6574
kan	24	49	101.1	6676
25 men	25	47	97.0	6773
sig	26	46	94.9	6868
så	27	39	80.5	6948
blev	28	37	76.4	7024
eller	28	37	76.4	7101
30 man	30	31	64.0	7165
over	31	30	61.9	7227
havde	32	29	59.8	7286
kunne	33	24	49.5	7336
også	33	24	49.5	7385
35 efter	35	23	47.5	7433
under	36	22	45.4	7478
være	36	22	45.4	7524
da	38	21	43.3	7567
andre	39	20	41.3	7608
40 mod	40	19	39.2	7648
skal	40	19	39.2	7687
vil	42	18	37.1	7724
end	43	17	35.1	7759
kun	43	17	35.1	7794
45 år	43	17	35.1	7829
alle	46	16	33.0	7862
denne	46	16	33.0	7895
fik	46	16	33.0	7928
hvor	46	16	33.0	7961
50 noget	46	16	33.0	7994
s	46	16	33.0	8027
sin	46	16	33.0	8060
skulle	46	16	33.0	8093
ud	46	16	33.0	8126
55 meget	55	15	31.0	8157
når	55	15	31.0	8188
op	55	15	31.0	8219
vi	55	15	31.0	8250
været	55	15	31.0	8281
60 hvad	60	14	28.9	8310
hvis	60	14	28.9	8339
mere	60	14	28.9	8368
selv	60	14	28.9	8397

ville	60	14	28.9	8426
65 gennem	65	13	26.8	8452
mellem	65	13	26.8	8479
dem	67	12	24.8	8504
første	67	12	24.8	8529
få	67	12	24.8	8553
70 må	67	12	24.8	8578
to	67	12	24.8	8603
andet	72	11	22.7	8626
deres	72	11	22.7	8648
have	72	11	22.7	8671
75 helt	72	11	22.7	8694
nu	72	11	22.7	8716
blevet	77	10	20.6	8737
derfor	77	10	20.6	8758
findes	77	10	20.6	8778
80 fordi	77	10	20.6	8799
her	77	10	20.6	8820
siden	77	10	20.6	8840
anden	83	9	18.6	8859
samme	83	9	18.6	8877
85 sit	83	9	18.6	8896
store	83	9	18.6	8915
uden	83	9	18.6	8933
allerede	88	8	16.5	8950
dag	88	8	16.5	8966
90 flere	88	8	16.5	8983
forhold	88	8	16.5	8999
først	88	8	16.5	9016
gjort	88	8	16.5	9032
godt	88	8	16.5	9049
95 grund	88	8	16.5	9065
hans	88	8	16.5	9082
hver	88	8	16.5	9098
mens	88	8	16.5	9115
nogle	88	8	16.5	9131
100 nye	88	8	16.5	9148
række	88	8	16.5	9164
sammen	88	8	16.5	9181
samtidig	88	8	16.5	9197
senere	88	8	16.5	9214
105 blive	105	7	14.4	9228
del	105	7	14.4	9243
før	105	7	14.4	9257
gang	105	7	14.4	9272

hvert	105	7	14.4	9286
110 lige	105	7	14.4	9300
mindre	105	7	14.4	9315
nok	105	7	14.4	9329
sine	105	7	14.4	9344
stor	105	7	14.4	9358
115 tid	105	7	14.4	9373
arbejde	116	6	12.4	9385
både	116	6	12.4	9397
endnu	116	6	12.4	9410
finde	116	6	12.4	9422
120 hele	116	6	12.4	9435
hvilket	116	6	12.4	9447
ingen	116	6	12.4	9459
kom	116	6	12.4	9472
ny	116	6	12.4	9484
125 bedre	125	5	10.3	9494
fået	125	5	10.3	9505
give	125	5	10.3	9515
går	125	5	10.3	9525
hos	125	5	10.3	9536
130 især	125	5	10.3	9546
kommer	125	5	10.3	9556
lade	125	5	10.3	9567
se	125	5	10.3	9577
sådan	125	5	10.3	9587
135 taget	125	5	10.3	9598
tale	125	5	10.3	9608

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

VÆRSGO, ÅRHUS!

Om brugen af *værsgo* i moderne dansk¹

Af Henrik Galberg Jacobsen (Dansk Sprognævn)

Det udtryk der er emnet for denne artikel, er først og fremmest et talesprogsudtryk. Det fremgår bl.a. af de mange måder det skrives på. I DK87-90 (der har 60 forekomster af udtrykket) finder man disse ortografiske varianter: *vær så god*, *værsgo*, *værsgo*, *værsgod*, *værsgo*, *værsgo*, *værsgod*, *værsgod*, *værsgod* og (som navn på en skoforretning) *Værsko*. DANWORD-K-R supplerer med *værsgod*, og Dansk Sprognævns excerptsamling med *værsego*. Inddrages (via ODS, ODS-S og ODS-U) dialektalt og ældre sprog (og ses der bort fra forholdet *aa* / *å* og fra stort/lille begyndelsesbogstav), fås yderligere *værsegod*, *væssego*, *versgod*, *verse god*, *værsego*, *væsgo*, *væsgo*, *væsko*. - Som fællesnævner for de forskellige stavemåder bruger jeg her i artiklen *værsgo*, der siden 1955 har været skrivemåden i RO.

Syntaktisk fungerer *værsgo* dels som neksusadverbial (sætningsadverbial), dels som interjektional. Funktionen som interjektional er langt den almindeligste i moderne dansk.

Neksusadverbialet *værsgo* er topologisk set ukompliceret. Det placeres som andre neksusadverbialer på a-pladsen i neksusfeltet i Paul Diderichsens sætningsskema, fx

- 1 Vil du værsgo spise op.² (Jf. eks. 37).
- 2 Han havde værsgod at blive på scenen og synge med. (Jf. eks. 36).

Interjektionalet *værsgo* er topologisk set vanskeligere at beskrive. I en del tilfælde fungerer det tilstrækkelig selvstændigt til at man med Diderichsen kan karakterisere det som totalled i en etfeltshelhed (EDG § 107):

- 3 - Værsgo!
- 4 - Værsgo, her er en lille buket blomster.
- 5 - Værsgo, kom indenfor!
- 6 - Kom indenfor, værsgo!
- 7 - Værsgo, og tak for lån!

Men i andre tilfælde kan *værsgo* ikke opfattes som selvstændigt interjektional på ytringsniveau:

- 8 - Værsgo og sid ned!
- 9 - Værsgo at tage en cigar!

Værsgo slutter sig her så nøje til resten af ytringen³ at det må analyseres sammen med den. Her synes Lars Heltofts diskursskema⁴, med *værsgo* som diskursmarkør (interjektional) placeret på skemaets d1-plads, at levere en mere tilfredsstillende analyse; tilsvarende placeres *værsgo* i et eksempel som (6) på diskursskemaets d2-plads.

Som det er fremgået af eksemplerne, kan *værsgo* - ligesom imperativer som *prøv*, *husk*, *sørg (for)*, *lad vær(e) (med)* - følges enten af "å" (= og) + imperativ, eller af "å" (= at) + infinitiv⁵. Jeg kommer ikke nærmere ind på dette problem her, men nøjes med at henvise til behandlingerne hos Jespersen 1895-96 og i HiN 1991 55-56 (1988 59-60).

INTERJEKTIONALET

Tre forudsætninger

Når *værsgo* bruges som interjektional, er der normalt tre forudsætninger som skal være opfyldt. Den ene (a) hænger nøje sammen med den konkrete *overrækkelses-handling* som *værsgo* kan bruges i. De to andre (b og c) udspringer af de krav der må stilles til den foreliggende variant af *sproghandlingen* 'tilbud' for at den kan siges at være vellykket.

(a) *Afsender og modtager skal være fysisk nær hinanden*. Ved overrækkelser af konkrete ting - gaver, blomster, cigaretter mv. - skal afsender og modtager ligefrem kunne nå hinanden. Og ved mindre håndgribelige overrækkelser - af fx ordet, tilladelser til at sidde ned og lign. - skal parterne være så tæt på hinanden at de kan se og høre hinanden. I særlige situationer kan det være tilstrækkeligt at de kan høre hinanden, fx i telefon, eller at kun modtageren kan høre afsenderen, fx over et højttaleranlæg i et venteværelse. Se i øvrigt nærmere i det følgende under "Ledsageord og tilbudsord".

(b) *Afsenderen skal være den magtfulde i situationen*. Det ligger i ordets funktion som tilbudsord: Den der har noget at tilbyde i en bestemt situation, er

også den der har magten eller overtaget i situationen. Se nærmere i det følgende under "Ledsageord og tilbudsord".

(c) *Afsenderen skal gå ud fra at modtageren vil modtage det der tilbydes.* Det kan illustreres med følgende eksempel:

10 - Værsgo og tag en cigar!

Her skal afsenderen for at bruge *værsgo* situationskorrekt regne med at modtageren vil tage imod cigaren. Hvis afsenderen ved at modtageren ikke ryger, eller hvis han ikke ved om modtageren ryger, er sætningen meningsløs (eller uforskammet).

Den forventning om accept der ligger i ordet *værsgo*, kan ligesom andre præsuppositioner udnyttes til at pådutte andre noget, altså til sprogligt møveri⁶: Måske går det lettere for en forælder der skal lokke en ildesmagende medicin i et barn, hvis han eller hun siger noget i retning af:

11 - Værsgo, her er din medicin!

Og på samme måde kommer uddeleren af reklamer eller valgpropaganda på gaden antagelig lettere af med sine tryksager hvis han eller hun ledsager sine overrækkelsesforsøg med et *værsgo!*.

Ledsageord og tilbudsord

Interjektionalet *værsgo* har to hovedanvendelser, (I) som ledsageord og (II) som tilbudsord (performativ).

(I) Som ledsageord fungerer *værsgo* som en *verbal gestus*. Den udføres samtidig med overrækkelsen af en konkret ting, men er i øvrigt redundant i forhold til selve overrækkeshandlingen. Overrækkelsen finder sted, hvis den finder sted, uanset om den ledsages af fx et *værsgo* (eks. 12-14, 16-17), et *her* (eks. 18-19) - eller af ingenting (eks. 15):

12 - Værsgo!

13 - Værsgo, her er en lille buket blomster!

14 - Værsgo, og tak for lån!

15 - !

16 [- Gider du lige række mig saltet?] - Værsgo!

17 [- Jeg vil gerne have 20 Prince] - Værsgo!

Og som eksemplerne viser, kan *værsgo* både bruges ved overrækkelse af noget modtageren ikke har bedt om (eks. 13), og ved overrækkelse af noget modtageren selv har bedt om (eks. 16-17) og er indstillet på at betale for (eks. 17).

I funktionen som ledsageord har *værsgo* i øvrigt den stilistisk betingede variant/konkurrent *her*:

18 [- Stik mig lige skruetrækkeren!] - Her!

19 [- Mon De lige ville række mig saltet?] - Her!

(II) Som tilbudsord er *værsgo* ikke redundant. Det er tværtimod det handlingskonstituerende *performativ* hvormed afsenderen giver modtageren tilladelse til at udføre en handling. Et *Værsgo!* fra en mødeleder til en mødedeltager ækvivalerer med en eksplicit performativ formulering som fx

20 - Jeg giver dig hermed tilladelse til at tale.

Tilbudsordet *værsgo* bruges som regel til at give tilladelser som modtageren ikke kan undlade at benytte sig af. Eller sagt på en anden måde: *Værsgo* betyder 'Her får du et tilbud du ikke kan sige nej til', fx

21 - Værsgo at sidde ned! (Personalechef til jobansøger).

22 - Værsgo, så må du godt skylle munden. / - Værsgo og skyl!⁷ (Tandlæge til patient).

* 23 - Værsgo!⁸ (Vært til gæsterne ved bordet).

Undertiden bruges *værsgo* ligefrem til at udtrykke ordrelignende påbud:

24 værsgod .. at gå længere frem i vognen. (Erik Hansen 1965 = 1973 55).

25 værsgod at betale ved kassen. (Smst.).

26 værsgo å luk døren. (Jespersen 1895-96 160 ~ 1932 189).

Der er i de tre sidste eksempler nærmest tale om påbud maskeret som tilbud.

En særlig, svækket, brug af *værsgo* som performativ foreligger i tilfælde som disse:

27 Hvis du vil spilde din tid på det, så værsgo!

28 Bliv bare fornærmet. Værsgo, gerne for mig!

Her angiver *værsgo* en resigneret tilladelse. Med *værsgo!* (= *For min skyld ingen alarm!*) giver afsenderen ganske vist sin tilladelse, men markerer samtidig at det sker uden større entusiasme eller forståelse for den aktuelle handling.

NEKSUSADVERBIALET

Neksusadverbialet *værsgo* forekommer normalt i handlingsregulerende⁹ kontekster, hvor det bruges til at markere yderligere eftertryk på kraftige opfordringer eller ordrer¹⁰. Neksusadverbialets hoveddomæne er den indirekte replikgengivelse (indirekte tale og dækning), hvorimod det er relativt sjældent i direkte tale.

Indirekte replikgengivelse

Brugen af neksusadverbialet *værsgo* i indirekte replikgengivelse fremgår bl.a. af følgende eksempler:

- 29 Man havde den følelse, at forsynet værsgod maatte gøre en undtagelse med Johannes Bruun. (Illustreret Tidende, 16.3.1890).
- 30 der [er] ingen Undskyldning for den gode Sine. Hun kunde værsgo passet sit. (Johannes Jørgensen, 1893).
- 31 de [dvs. kryddersildene] skulde værsgod spises op. (Carl Møller, 1894).
- 32 .. da hun saá, at Bjørnson græd, hviskede hun til os, at det gik ikke an, for han taalte ikke at græde, og vi skulde værsgo fortælle ham noget morsomt og bringe ham i godt Humør. (Peter Nansen, 1918).
- 33 [Aaen er] saa bred, at man værsgo' maa benytte den lille Plankebro, hvis man vil over den. (Knud Poulsen, 1922).
- 34 naar jeg havde bestilt Spritten hos ham, havde jeg værsgod at betale ham. (Mogens Lorentzen: Rundetaarn og den vide Verden. II. 1942 11; ODS-S).
- 35 Nu er der .. ikke det Djævelskab paa hele Kloden, som man ikke værsgod skal have rystet sine Nerver med. (Sa.: Familien Gelinde, 1938 90; ODS-S).

Man kan i forbindelse med eksempler som disse overveje om ikke forekomsten af *værsgo* i indirekte tale er et vidnesbyrd om at ordet så også har været brugt i direkte tale i de replikker der ligger bag den indirekte gengivelse. Det mener jeg imidlertid ikke er tilfældet. Se fx på dette eksempel:

- 36 .. efter forestillingen kom kollegerne og sagde, at Hans skulle ikke tro, han var noget. Han havde værsgod at blive på scenen og synge med, til akten var ude (Bent Schönberg: Hans Brenaa, Multimenneske, 1989).

Bag dette ligger ikke nødvendigvis en direkte replik med ordlyden "Du har værsgod at blive på scenen og synge med!". Formaningen eller ordren kan udmærket have været formuleret med helt andre ord (eller uden ord!). Brugen af *værsgo* i den indirekte gengivelse skaber en illusion af objektivitet eller autenticitet, men leverer ikke dokumentation for reel objektivitet eller autenticitet. Med *værsgo* tilkendegives det at der har været eftertryk på den refererede opfordring eller ordre, men det tilkendegives ikke hvilke konkrete eftertryksmarkører der har været brugt.

Direkte tale

Neksusadverbialet *værsgo* er som nævnt relativt sjældent i direkte tale. Af indiskutable eksempler har mit materiale kun følgende tre, hvoraf det ene (Mikkelsens, eks. 38) endda er et "grammatikereksempel":

- 37 Vil du værsgo spise op. (NDO, 15. udg., 1992 = 1. udg., 1953. Samme ordlyd hos Mogens Linck: På vej, 1950 23; ODS-S).
- 38 Du skal værsgo passe dig selv (= Vær så god at passe dig selv!). (Mikkelsen 1911 473).
- 39 Skal det være bier .. I må værsgo selv få dem ud af mit værelse. Jeg vil ikke røre dem .. (Per Vestergaard: Lossepladsen, 1987).

Neksusadverbialets svage placering i direkte tale understreges af at det meget dårligt - eller slet ikke - kan bruges i den mest direkte form for direkte tale, nemlig imperativiske sætninger. Mit materiale indeholder kun to eksempler på neksusadverbialet *værsgo* i sætninger med imperativ som finit verbal, begge fra Erik Hansen 1974:

- 40 - Kom værsgo herhen! (Erik Hansen 1974 9).
- 41 - Sæt værsgo din cykel på plads først! (Smst.).

Erik Hansen anfører dem som eksempler på hvordan man med *værsgo* kan gøre en ordre særlig brysk. De ligger imidlertid uden for hvad jeg kan acceptere som grammatiske. Rundspørger hos familie og venner og ældre og yngre kolleger (og reaktioner efter foredraget i Århus 9.10.1992) har bekræftet mit indtryk af at der ikke (længere?) er tale om en gangbar konstruktion.¹¹

Fra receptiv til donativ

*Værsgo*s vigende stilling i funktionen som neksusadverbial hænger muligvis sammen med den betydningsudvikling som ordet i øvrigt har gennemløbet. Oprindeligt har *værsgo* (*vær(e) så god*) udelukkende **receptiv betydning** ("få-betydning" eller "bede om-betydning"). Det peger her tilbage på den talende og dennes fordel og kan parafraseres som 'gør MIG den tjeneste at ..':

- 42 Vil I være saa god at forklare mig dette? jeg kand nok læse Bogstaverne, men fatter ikke Meeningen. (Holberg: Erasmus Montanus, 1731, 1. akt, 3. scene).
- 43 Vil De ikke være så god at vise mig vejen til havnen? (Mikkelsen 1911 489).
- 44 vær saa god at hilse Herr N.N. (Vilhelm Ludvigsen: Tysk-dansk og dansk-tysk Handelsordbog. II. Dansk-Tysk, 1913; ODS-U).
- 45 værsgo å hils. (Jespersen 1895-96 160 = 1932 189; cit. i ODS bd. 6, 1924, sp. 1171, l. 26).

Det sidste eksempel karakteriseres af Jespersen som en "høflig opfordring" - det har altså den receptive betydning 'Gør mig den tjeneste at hilse'. Sådan kan interjektionalet *værsgo* ikke længere bruges. Den receptive betydning er i dag afløst af en **donativ betydning** ("give-betydning"): Interjektionalet *værsgo* peger i moderne dansk ikke tilbage på afsenderen, men frem mod modtageren og dennes fordel. Betydningen er altså ikke længere 'Gør MIG den tjeneste at ..', men 'Gør DIG SELV den tjeneste at ..'. En sætning som eks. 45 kan i dag kun forstås som noget i retning af 'Jeg regner med at du brænder efter at få lov at hilse (den og den), og det giver jeg dig hermed lov til'. Ønsker man i dag at udtrykke den receptive betydning, må man vælge formuleringer uden *værsgo*/*vær så god*, og i stedet bruge fx ordene *sød* eller *venlig*: "Vær sød at ..", "Du ville vel ikke være så venlig at ..".

Overgangen fra receptiv til donativ betydning kan forstås som en vægtforskydning på baggrund af de høflighedskonventioner der er knyttet til handlingen gaveoverrækkelse. For at undgå at en gavemodtager skal føle en for høj grad af taknemmelighedsgæld, kan giveren ved sin overrækkelse markere (fingere/illudere) at gavemodtageren i virkeligheden ikke gør sig selv, men giveren en tjeneste ved

at modtage gaven. Forskydningen kan måske anskueliggøres sådan her:

- 46 - **GØR MIG DEN TJENESTE** at gøre dig selv den tjeneste at modtage
... →
- 47 - Gør mig den tjeneste at **GØRE DIG SELV DEN TJENESTE** at modtage ... →
- 48 - **GØR DIG SELV DEN TJENESTE** at modtage ...

En tilsvarende udvikling har *vær* så *artig*/*værst artig* gennemgået. Følgende eksempler fra ODS (bd. 1, 1919, sp. 860) kan antyde udviklingen:

- 49 Vil du inte være saa artig og vise mig den Villighed og gjøre mig den Tjeneste at holde din Kjæft! (Hostrup, 1852).
- 50 Vær saa artig, træd indenfor! (Edvard Brandes, 1882).

Allerede i 1919 oplyser ODS at *vær saa artig* ikke er så almindeligt som *vær saa god*. I dag er *værst artig* (som det skrives i RO 1986) næppe brugbart uden for spøgende eller karikerende sprogbrug der skal efterligne butiks- eller opvartersprog.

*Værsgo*s dominerende funktion er som nævnt funktionen som interjektional. Og ydermere har *værsgo* i denne funktion udelukkende donativ betydning. Kun i funktionen som neksusadverbial har *værsgo* stadig receptiv betydning: "Vil du værsgo passe dig selv" betyder 'Gør MIG den tjeneste at passe dig selv'. Brugen af *værsgo* som neksusadverbial kan således opfattes som et relict af den oprindelige receptive funktion. Og måske kan man også se den vigende brug af neksusadverbialet i rent imperativiske sætninger i direkte tale som et udtryk for at *værsgo* er i bevægelse i retning af en rent donativ brug, og at neksusadverbialet *værsgo* dermed vil blive yderligere trængt tilbage.¹²

Noter

1. Artiklen er en bearbejdet version af "VÆRSGO. Om brugen af *værsgo* i moderne dansk" (*IDUN X. Dedicated to Professor Reiko Okada on the Occasion of Her Retirement. Osaka Gaikokugo Daigaku* (= Osaka Fremmedsproguniversitet), The Department of Danish & Swedish. Osaka, 1992 121-138). Artiklen i *IDUN* består af to hoveddele: en kort vejledning for udlændinge der studerer dansk, og en længere beskrivelse af brugen af *værsgo* i de seneste ca. 100 år. I den foreliggende version er hovedtitlen "VÆRSGO" ændret til "VÆRSGO, ÅRHUS!", vejledningsdelen er udeladt, og beskrivelsesdelen er omdisponeret og forkortet. - Min interesse for brugen af *værsgo* går tilbage til ca. 1982. Jeg var på det tidspunkt lærer i dansk ved

- Osaka Gaikokugo Daigaku og havde noteret mig en fejlagtig brug af *værsgo* svarende til engelsk *please* (og japansk *kudasai*) hos en japansk danskstuderende: "Værsgo at låne mig nøglen til biblioteket!".
2. Eksempler uden proveniensangivelse er konstrueret af mig. Foruden disse eksempler udgøres mit materiale især af excerpter fra DK87-90 (60 eks.), ODS-S (56 eks.), ODS-U (21 eks.), og Dansk Sprognævns excerptsamling (8 eks.). Jeg takker *Ole Norling-Christensen*, Den Danske Ordbog, som har lavet søgninger for mig i DK87-90, og *Anne Duekilde*, Supplement til Ordbog over det danske Sprog, som har gjort det muligt for mig at udnytte det relevante materiale i ODS-S og ODS-U. Min kollega i Sprognævnet *Jørgen Schack*, der ved mere om sproghandlinger og sproghandlingsteori end jeg, takker jeg for tålmodig og velvillig deltagelse i samtaler med mig under arbejdet med første version af artiklen.
 3. Jf. Mikkelsen 1911 485 og Heltoft 1990 36-37.
 4. Se Heltoft 1990 36 ff.
 5. Det kan ikke undre at også kombinationen *at* + imperativ forekommer. Dansk Sprognævn har noteret eksemplet "Værsgo at spil" (Berlingske Tidende 8.11.1963, s. 19, sp. 7). Kombinationen afvises af *HiN* 1991 56 (1988 60).
 6. Jf. Harder 1980.
 7. Udtrykket *Værsgo og skyl* bruges også i overført betydning som en "ledsagekommentar til en overraskende og ubehagelig meddelelse", og så har han taget de bedste feriedage - *værsgo og skyl!*" (PSO 1989 (= 1982)).
 8. Det er almindeligt at nøjes med ordet *Værsgo!* som tilladelse til at begynde at spise (jf. også den substantiviske brug i fx "Er der sagt værsgo?", "Hov, hov, der er ikke sagt værsgo endnu!"). Udtrykket *Værsgo og spis!* bruges ofte (oftest?) til at udtrykke (mild) chokering eller forargelse over et forhold, kombineret med en opfordring til modtageren om at dele ens opfattelse. ODS (bd. 21, 1943, sp. 371) anfører bl.a. dette eksempel: "Citatet er ordret. Værsgo og spis!" (Soya, 1939).
 9. Der er i mit materiale tre eksempler på en rent forstærkende brug af sætningsadverbialt *værsgo* i kontekster der ikke kan opfattes som handlingsregulerende. De to er klart dialektale (og gamle), idet de stammer fra J.H. Smidths (død 1847) samling af "Provincialismer især fra Falster samt nogle andre mærkelige Ord": "Det er Væsko den nye Mølle, der ligger" og "Du er Væsko en Tyveknægt" (ODS-S). Det tredje stammer fra Martin Andersen Nexø: "Du har alt for fin Hud; Tante Lassen siger, at de smaa Prinser værsgod ikke har nær saa fin Hud som du" (Et lille Kræ, 1933 28; ODS-S). Måske er der også her tale om dialektal sprogbrug. I moderne rigsmål er en sådan rent forstærkende brug af *værsgo* i hvert fald ikke mulig.
 10. Adverbialt *værsgo* passer ikke rigtig ind i nogen af de fire adverbialkategorier (markørtyper) som fremlægges af Edelsgaard Andersen (1986 og 1987), heller ikke med den udvidelse der foreslås af Heltoft 1990 39. Det samme gælder fx "protoneksusadverbialt" *sgu*, som *værsgo* formentlig skulle i kategori med. Edelsgaard Andersen oplyser i en personlig samtale at *værsgo* snarest må opfattes som en (optionende) engagementsmarkør.

11. En smule bedre går det formentlig hvis det implicitte 2.-persons-subjekt expliciteres: "Kom du værsgo herhen!", "Sæt du værsgo din cykel på plads først".
12. At det er den donative betydning der har fremtiden for sig, antydes også af at den vistnok nyeste brug af *værsgo* netop har en overvejende donativ betydning. Det drejer sig om brugen af ordet *værsgo* som kvittering for en tak (fx "Tak for oplysningen! - Værsgo!") på bekostning af bl.a. *selv tak, tak i lige måde, det var så lidt*. Denne brug af *værsgo* som "kvitteringsord" blev i 1956 i et brev fra Dansk Sprognævn karakteriseret som afgjort usædvanlig og af nyere dato. I dag er dette *værsgo* - konkurrerende med nyskabelser som *velbekomme* og *du / De er velkommen* - utvivlsomt almindeligere; forleden greb jeg mig selv i at bruge det til at besvare en tak for at have holdt døren for en.

Litteratur og forkortelser

- DANWORD-K-R = Maegaard, Bente; Ruus, Hanne: *Konkordans - Danske Romaner* (edb-udskrift 29.11.1983).
- DK87-90 = Henning Bergenholtz' korpus med dansk almensprog fra romaner, noveller, aviser og ugeblade fra årene 1987-1990; korpusset indeholder 4 mio. løbende ord (1 mio. pr. år). Disketter, Handelshøjskolen i Århus, 1988-1991.
- Edelsgaard Andersen, John 1986: "Adverbier - sprogvidenskabens stedbørn". *Festschrift Oskar Bandle*, Frankfurt a. M. (Beiträge zur nordischen Philologie 15) 77-88.
- 1987: "Sætningsadverbier - stedbørn, eller små ord med stor betydning?". SNF-Å 1985-1986 [1987] 45-54.
- EDG = Diderichsen, Paul: *Elementær Dansk Grammatik*, 3. udg., 1962.
- Hansen, Erik 1965: "Vær venlig". *Information* 24.9.1965. Optr. i sa.: *Magister Stygotii betænkninger over det danske sprog*, 1973 53-55.
- 1974: "Imperativ". *Mål & Mæle*, 1. årg., nr. 3 7-12.
- Harder, Peter 1980: "Møveri. Om at pådutte andre sine egne forudsætninger". Harder, Peter; Poulsen, Arne (red.): *Hvad går vi ud fra? Om forudsætninger i sprog og handling*, 1980 13-26.
- Heltoft, Lars 1990: "En plads til sprogvidenskabens hittebørn. Om talesprog og sætningsskema". SNF-Å 1987-1989, 1990 26-45.
- HiN = Galberg Jacobsen, Henrik; Stray Jørgensen, Peter: *Håndbog i Nudansk*, 2. udg., 1991 (1. udg. 1988).
- Jespersen, Otto 1895-96: "En sproglig værdiforskydning. Og = at". *Dania*, bd. 3 145-182. Optr. med ændringer i sa.: *Tanker og Studier*, 1932 175-211 under titlen "Sammenfaldet: ord = at".
- Mikkelsen, Kr. 1911: *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg. Håndbog for viderekomne og lærere*. (Fotografisk optr. med indeks, 1975).

NDO = *Nudansk Ordbog*, bd. 1-2, 15. udg., 1992 (1. udg. 1953).
ODS = *Ordbog over det danske Sprog*, bd. 1-28, 1919-1956.
ODS-S = *Samlingerne til Supplement til Ordbog over det danske Sprog* (hos supplementsredaktionen på Københavns Universitet Amager).
ODS-U = Udskudte sedler fra redaktionen af ODS (smst. som ODS-S).
PSO = Anker-Møller, Søren; Jensen, Hanne; Stray Jørgensen, Peter: *Politikens Slangordbog*, 3. udg., 1989 (1. udg. 1982).
RO = *Retskrivningsordbog(en)*.
SNF-Å = Selskab for Nordisk Filologi, København: *Årsberetning*.

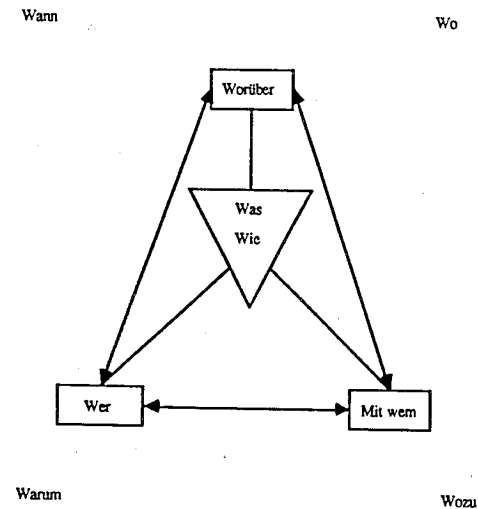
Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

ADVERBIALER SOM NØGLEORD TIL MODERNE INDIVIDUEL KOMMUNIKATION I NATURLIGT SPROG - ADVERBIALER OG VERBALASPEKT

Af Bjarne le Fevre Jakobsen (Odense Universitet)

1. Indledning og formål

Adverbialernes funktioner i sproghandlinger henligger i halvmørke, hvis man tager udgangspunkt i de traditionelle teorier i almen og anvendt lingvistik. Man finder enten meget vage definitioner (Aa. Hansen, 1967; Diderichsen, 1946; Kr. Mikkelsen 1911), mange statistiske muligheder (Laureys, 1979) eller meget matematiske tiltag (Bartsch, 1971), men herved bliver kategoriens enhed utydelig. Modeller for kommunikationsprocesser tager derimod helt anderledes højde for adverbialernes centrale rolle, således fx i følgende:

(Langenmayr, 1979)

I modellen indgår 9 forskellige spørgsmål, og af disse må ikke mindre end 6 (jf. "wann, wo, worüber, wie, warum, wozu") besvares ved hjælp af adverbelle oplysninger. Adverbialerne efterlyser bestemte indholdsmæssige kerner og funktioner og fastlægger kommunikativt de betingelser, som subjektet og

objektet/prædikativet er underlagt via verbalbetydningen - fx i:

I morgen besøger den kunstinteresserede igen Louisiana for at se Bonnardudstillingen, fordi han/hun studerer fransk impressionisme.

Subjektet (den kunstinteresserede) og objektet (Louisiana) placeres indholdsmæssigt i eksemplet i forhold til tid (i morgen), til sted (Louisiana), til hensigt (for at se Bonnardudstillingen), til årsag (fordi han/hun studerer fransk impressionisme) og til "hyppighed" (igen), men de teoretiske, kommunikative potentialer for adverbialerne er langt større (Laureys, 1979, opererer således med 13 hovedgrupper og en antal undergrupper), hvilket markerer adverbialernes faktiske rækkevidde. I dansk finder man ligeledes adverbialtyper, der influerer på verbalet, således i:

Målmanden sparker **ud**

Angriberen kaster **ind**

Adverbialet angiver retning for sparket og kastet, og samtidig afslutter det verbalhandlingen. Desuden er såvel "ud" som "ind" betonedede.

Den funktionelle (Dik, 1989; Givón, 1984) og den kognitive grammatik (Langacker, 1987) opererer med adverbialer på en lang række niveauer med forskellig vægtning, men ingen af dem behandler adverbialer som potentielle sætningskonstituerende elementer eller som dele af et samlet prædikat, og kun Dik (379ff) omtaler prosodiens betydning. I det følgende vil jeg derfor argumentere for, at i dansk findes en kombination mellem verbalbetydning og adverbialer, der får indflydelse på følgende:

- Verbets semantiske indhold
- Verbets temporalitet
- Verbets aspekt
- Sætningens prædikat
- Verbets aktionsart

Desuden har adverbialet betydning for:

- Sætningens prosodi
- Sætningens ordstilling

Af omfangsmæssige årsager vil jeg koncentrere mig om adverbialtypen med kun ét ord.

2. Nogle adverbielle partiklers særstatus i forhold til verbalbetydning

Tests med ordstilling, enhedstryk, sætningsspaltning

I indholdssyntaksen finder man adverbialer, der er valensbundne argumenter for et verbum (Dik, 1989: 69ff), fx:

a. Hans bor **her**

Stedsadverbialet har samme indholdssyntaktiske nødvendighed som verbalbetydning og subjekt (jf. *Hans bor) i modsætning til de typer, som vi fx har i følgende standardeksempler:

b. Motionisten løber **nu**

c. Motionisten løber **til**

Valensgrammatikken bestemmer "til" og "nu" som frie led (jf. motionisten løber) og den funktionelle grammatik kategoriserer begge ord som "satellites" (Dik, 1989: 72 ff), men på trods af denne - syntaktisk set - frie status gør en række andre faktorer sig gældende. I eksempel b. kan "nu" således både stå med samme tryk som de øvrige ord (jf. Motio¹nisten ¹løber ¹nu), med ekstra betoning (jf. Motionisten løber ¹nu) eller stå tryksvagt (jf. Motio¹nisten ¹løber _{nu}), hvor de to trykstærke udtrykker tid, medens det tryksvage forklarer motionens karakter. De prosodiske virkemidler, der individualiserer kommunikationen gennem den sproghandlendes fortolkninger, har konsekvenser for ordstillingen, idet de trykstærke varianter i b. kan stå i forfelt eller slutfelt, medens det tryksvage kun har centralfeltet som mulighed:

d. ¹Nu løber motionisten (forfelt)

e. ¹Nu ¹løber motio¹nisten (forfelt)

f. Motionisten løber ¹nu (slutfelt)

g. Motio¹nisten ¹løber ¹nu (slutfelt)

h. Motio¹nisten ¹løber _{nu} ikke (centralfelt)

(jf. Hansen/Lund, 1983: 38 ff mht. forholdet mellem adverbier, tryk og ordstilling).

"Til" i c. står derimod obligatorisk trykstærkt (jf. motionisten løber ¹til) og kan derfor kun stå i slutfeltet (Hansen/Lund, 1983: 39), hvor betoningen semantisk set fungerer som en afslutning på verbalhandlingen. Trykforholdene mellem "løber" og "til" definerer Diderichsen som en tryktabsforbindelse (Diderichsen, 1946: 144), hvor "løber", der normalt har fuldtryk, i denne forbindelse har mistet sit tryk "for

sammen med et Fuldryksord at udgøre en snævrere Enhed" (Diderichsen, 1946: 144). Adleddet "til" bærer hovedtrykket, hvorfor det udtrykker "det væsentlige og distinktive" (Diderichsen, 1946: 236), men forholdene er mere komplekse end som så. Denne ledtype har således en anden form for særstatus på grund den tætte forbindelse mellem verballed og adverbiale, idet leddet i modsætning til "her" (eks. a.) og "nu" (eks. b., trykstærk variant) ikke kan indgå i en sætningsspaltning:

- Det er **her**, Hans bor
- Det er **nu**, motionisten løber
- *Det er **til**, motionisten løber

Diderichsen refererer til tryktabsforbindelser som "stå vagt", hvor "stå" næsten er tomt for betydning, hvorimod kombinationen af "løber" og "til" resulterer i et andet verbalindhold, idet "til" intensiverer handlingsforløbet. Ordet "til" indvirker på den indholdsmæssige modifikation af "løber" (jf. motionisten løber) og indgår derved i et samlet problemkompleks bestående af aspekt, aktionsart og temporalitet.

I de fleste ikke-sammensatte, enkle verber som fx "arbejder, kører, maler, ligger" udtrykkes en uidentificerbar handling, som vanskeligt lader sig afgrænse med hensyn til tid og forløb. Begyndelse, afslutning eller resultat af en handling udtrykkes lige så lidt som en intensitet. I fremstillinger om verbalaspekt bliver russisk anset for at være "sproget par excellence" (Bache, 1985; Platzack, 1979) i kraft af verbalinventaret, men lignende forhold gør sig selvfølgelig gældende i dansk. Man kan definere aspekt ud fra W. Porzig:

"Gesichtspunkt, unter dem ein Vorgang betrachtet wird".

(Porzig, 1927: 152; Bache, 1985: 5)

De fleste lingvistiske skoler skelner mellem det perfekte og det imperfektive, hvor det perfekte angiver at fuldende en verbalhandling og skal ses udefra, medens det imperfektive beskriver noget uafsluttet - set indefra (Comrie, 1976: 4). Som foregangsmand for en definition af aktionsart nævnes K. Brugmann hyppigt:

"Die Art und Weise, wie die Handlung des Verbuns vor sich geht".

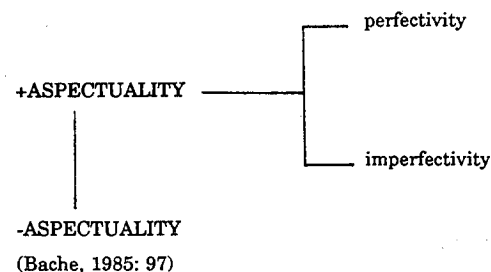
(Brugmann, 1904: 493; Bache, 1985: 9)

Herved forstås altså måden, hvorunder en handling eller en situation udvikler sig under bestemte vilkår (jf. også Forsyth, 1970: 19), idet såvel aspekt som aktionsart

hænger sammen med tid og tempus i de forskellige verbaltider og -former.

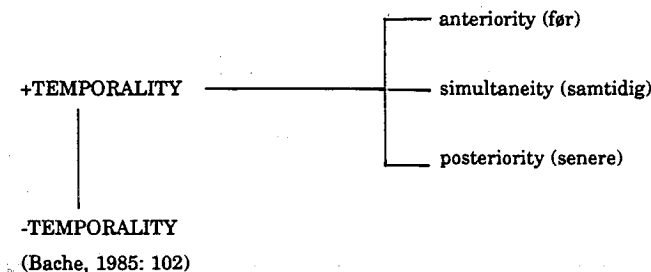
3. Aspekt, temporalitet, aktionsart

For forbindelserne mellem de tre begreber opstiller Carl Bache i "Verbal Aspect" (Bache, 1985) en metalinguistisk model, som lader sig overføre til danske problemstillinger. For aspekt gælder følgende generelle figur:

Ordet "ASPECTUALITY" - forsynet med et "+" eller et "-" skal forstås som absolutte modsætninger i verbalernes evne til strukturere et forløb i forhold til et bestemt punkt eller tilstand. "Perfectivity" og "imperfectivity" refererer derimod til verbalernes semantiske kerne - "the situational focus" (Bache, 1985: 145), hvor de perfekte i selve betydningen har evnen til at overskride en grænse (jf. åbne, dø) - fx overgå fra én tilstand til en anden, medens de imperfektive ikke har denne evne (jf. leve, elske). De imperfektive kan i princippet fortsætte i det uendelige, hvorimod de perfekte samler i et punkt - semantisk set.

Tilsvarende opstiller Carl Bache en struktur for temporalitet som metalingvistisk kategori:

En temporal konstruktion er en konstruktion, der indordner den situation, som den refererer til, som værende "før", "samtidig" eller "senere" i forhold til

kommunikationsøjeblikket. Her sker altså en præcisering af "the temporal location" (Bache, 1985: 145), hvorimod en ikke-temporal konstruktion ikke besidder disse funktioner. Langt mere kompliceret er forholdene derimod ved aktionsarten med følgende relevante faser:

- a) the beginning of a situation
- b) the middle of a situation
- c) the end of a situation"

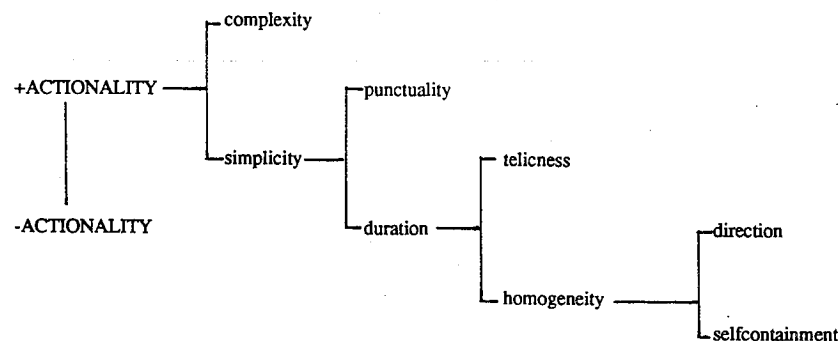
(Bache, 1985: 109)

Desuden må faserne kombineres med de binære oppositioner i aktionsarterne, nemlig:

- "1) complexity versus simplicity
- 2) punctuality versus duration
- 3) telicness versus homogeneity
- 4) direction versus self-containment"

(Bache, 1985: 109-110)

Dette resulterer i følgende basisstruktur for aktionsarter:

(Bache, 1985: 110)

I modsætningen mellem "+ACTIONALITY" OG "-ACTIONALITY" udtrykker modellen en inddeling af verbalerne i to grupper, hvor et minus angiver, at et verbale i verbalstammen ikke selv besidder evnen til at udtrykke nogen af de fire oppositioner. Et plus derimod indikerer verbaler, der kan kombinere en begyndelse, en midte og en afslutning med de fire oppositioner (jf. vokse, blomstre, visne), hvor situationen er til at tage og føle på og foregår på et bestemt tidspunkt

på et bestemt sted. "ACTIONALITY" behandler "the procedural characteristics" (Bache, 1985: 145). Ellers falder verbalkonstruktionen helt udenfor.

4. Anvendelse af Baches tre modeller på dansk eksempelmateriale

4.1. Konkrete verbaler

En lang række danske verbaler kan kombineres med de nævnte typer af verbalpartikler, og konsekvensen af adverbialets indflydelse på verbalets aspekt, temporalitet og aktionsart lader sig beskrive ved hjælp af Carl Baches modeller. Gruppen af disse verbaler kan inddeles i to hovedgrupper:

A. Konkrete verbaler.

B. Oprindeligt konkrete verbaler, men nu med abstrakt betydning.

Gruppen med konkrete verbaler, der indgår i et samlet kompleks med en partikel, er meget produktiv, fx i følgende eksempler:

1. Barnet spiser sin mad op	4. Eleverne snakker af
2. Barnet rydder op på sit værelse	5. Han trækker uret op
3. Hun drikker op, inden hun går	

I forhold til "ASPECTUALITY" beskriver de semantiske kerner i "spiser, rydder, drikker, snakker, trækker" et konkret handlingsforløb fx i forhold til kommunikationsøjeblikket "her og nu". De har altså betegnelsen "+ASPECTUALITY", og da afslutningen på verbalhandlingen ikke kan forudsiges præcist (kan i princippet fortsætte i det uendelige), udtrykker verbalerne "imperfectivity".

Men når verbalerne kombineres med deres verbalpartikler "op, af", kommer afslutningen på handlingen ind i billedet. Partiklerne fjerner betydningen fra den rene "imperfectivity", og i stedet bevæger verbalet og partiklen sig i retning mod "perfectivity", som kan beskrives som det fiktive øjeblik, hvor der ikke er mere at "spise, rydde, drikke" af, eller hvor "samtalen stopper/ uret er trukket i bund". Verbalpartiklerne ændrer altså verbalets aspekt på afgørende måde.

I evnen til at markere "TEMPORALITY" sker der ligeledes en ændring, når verbalpartiklen vedføjtes. De fem verbaler i eksemplerne har alle "+TEMPORALITY" i kraft af deres præsens, og de udtrykker noget samtidigt ("simultaneity"), når kommunikationsøjeblikket stadig er her og nu. Verbalpartiklernes perfekte

indflydelse betyder imidlertid også, at "+TEMPORALITY" er orienteret fremefter på vej fra "simultaneity" til "posteriority". Interferensen fra verbalpartikel til verbalbed påvirker temporaliteten.

De fem verbalers kernebetødning befinder sig alle midt i en situation, og de er derfor under punkt b) ("the middle of a situation") i Carl Baches inddeling i relevante faser. De opfylder derved første betingelse for at rumme "+ACTIONALITY", og desuden kan de indordnes i de to første af de binære oppositioner ("complexity versus simplicity"/"punctuality versus duration"), hvor "spiser, rydder, drikker, snakker, trækker" markerer "simplicity" og "duration". Betingelsen for at følge de følgende forgreninger i modellen er imidlertid, at verbalpartiklerne er til stede. I typeeksemplerne her betoner partiklerne bevægelsen imod den afsluttende fase, hvorved der udtrykkes "telicness". Om dette begreb i forhold til aktionsarten siger Carl Bache:

"A verbal construction is marked as telic if the terminal phase of the activity or process expressed is conceived of as more important than the other phases of the situation. Usually the terminal phase of a telic situation marks a natural or logical completion of the situation and as such represents a transition or leap into a new situation ... and/or a result of the activity or process" (Bache, 1985: 112).

Verbalpartiklerne i dansk - af den her gennemgåede type - udfylder således en aktionsartsfunktion, som fx på russisk udfyldes ved hjælp af verbalformer/-tider. De udvalgte eksempler åbner ikke mulighed for at nå til sidste forgrening, men senere analyser vil undersøge, om dette er muligt. Ved siden af "op" og "af" kan andre verbalpartikler naturligvis indgå i lignende kombinationer med konkrete verbaler, således fx i:

6. Målmanden sparker igennem	15. Han falder om
7. Motionisten løber til	16. Skibet tager vand ind
8. Han sætter vand over	17. Hun træder ind i værelset
9. Rengøringskone lufter ud	18. Læreren skælder ud
10. Ægteparret køber/handler ind	19. Elskerinden lister af
11. Han slår til af alle kræfter	20. De river huset ned
12. Blomsterne falder af	21. Tjeneren trækker en flaske vin op
13. Du tager af (kortspil)	22. Flyet lægger an til landing
14. Endelig giver døren efter	

Nogle af eksemplerne giver andre analyseresultater end 1. - 5. (jf. fx skibet tager

vand ind), men udgangspunktet er det samme, nemlig at verbalpartikler influerer på konkrete verbalers "ASPECTUALITY", "TEMPORALITY" og "ACTIONALITY".

4.2. Abstrakte verbaler.

Ved siden af de konkrete verbaler har vi dansk nogle typer, der har været konkrete, men som anvendes i overført betydning til at karakterisere et abstrakt forløb. Også disse kan indgå i et samlet kompleks med verbalpartikler, således fx i:

23. Han står skilsmissen igennem	26. Uvejret tager af
24. Databasen går ned	27. Løbet er drøjt, men jeg holder ud
25. Pengene slår lige til	

De leksikalske kerner af "står, går, slår, tager, holder" er oprindeligt konkrete verber, men i kombinationen med de øvrige sætningsled og verbalpartikel (fx "han", skilsmisse" og "igennem" i 23.) anvendes de abstrakt i idiomatiske udtryk, hvor man dog stadig kan ane den konkrete baggrund (fx "går" + "ned" i 24., hvor man kan følge databasens fiktive bevægelse). De fem verbalers "situational focus" er "+ASPECTUALITY", og på samme måde som gruppen med de konkrete udtrykker de en undefinerbar afslutning, indeholder en "imperfectivity".

Ved at tilføje partiklerne "igennem, ned, til, af, ud" hæver aspektet i kommunikationsøjeblikket fra en ren "imperfectivity" imod en afslutning og dermed imod "perfectivity". På et tidspunkt når handlingsforløbet til et finalt punkt (jf. fx at databasen er totalt død i 24.) Den totale proces kan i dansk imidlertid ikke forklares alene ved termen "ASPECTUALITY", men må inddrage såvel "TEMPORALITY" som "ACTIONALITY" i den samlede tolkning.

De fem verbalers "+TEMPORALITY" (præsens) markerer i kommunikationsøjeblikket, at handlingsforløbet er i gang - er udtryk for "simultaneity". Verbalpartiklerne indvirker på den nøjagtige temporale angivelse, og de indstiller det verbale, temporale perspektiv på noget, der foregår fra kommunikationsøjeblikket og fremefter på vej imod "posteriority". Denne orientering skal samtidig forstås som en fiktiv temporal bevægelse. Med hensyn til aktionsart rummer verbalerne en "+ACTIONALITY", fordi de udtrykker en "in medias res-situation", og i de binære oppositioner ("complexity versus simplicity"/"punctuality versus duration")

udfylder "står, går, slår, tager, holder" "simplicity"- og "duration"-pladserne.

I de videre forgreninger falder typeeksemplerne i to afdelinger. I den ene afdeling (jf. 23. "står igennem" og 27. "holder ud") sættes der fokus på selve situationen, og verbalet samt verbalpartiklen danner derfor en "duration", der indeholder "homogeneity", der kan defineres således:

"A verbal construction is marked as **homogeneous** if the process or the activity itself is highlighted" (Bache, 1985, p. 112).

"Står igennem" og "holder ud" styrer ikke imod et veldefineret punktuelt mål, selv om afslutningen selvfølgelig kan anes. De udfylder derfor pladsen for "self-contained", som hos Bache står for følgende:

"**Self-contained** situations are situations conceived of as situationally 'harmonious', their phases being weighted according to extension on the time axis rather than according to their change-producing effect (as in the case of **punctual** and **telic** situations) or their relation to an external point (as in the case of **directed** situations)" (Bache, 1985, p. 113).

Set som del af den totale proces sker der i denne gruppe (eks. 23. og 27.) en højere grad af tidsmæssig ekspansion og en intensivering af det verbale indhold af "står" og "holder" end i den anden gruppe. I eksemplerne 24., 25. og 26. er slutpunkterne gennem verbalpartiklerne (jf. "ned, til, af") ikke så markerede og veldefinerede som hos de konkrete verbaler. Verbalet + verbalpartiklen udgør et mere abstrakt, men stadig "homogeneous" hele, der peger frem imod det tænkte slutpunkt - "direction":

"A verbal construction is marked as **directed** if it expresses a **homogeneous** activity or process performed as an attempt to reach, or as a gradual approach to, a critical point or goal outside the referential scope of the construction" (Bache, 1985: 113).

De fem partikler "igennem, ned, til, af, ud" kan suppleres af andre i forbindelser med normalt konkrete, men i bestemte forbindelser abstrakte verbaler, fx i følgende:

28. Han falder af på den	36. Røde Kors samler vintertøj ind til det
29. Ingen giver efter	tidligere Jugoslavien
30. Skibet/riget går under	37. Hun river hårene ud på grund af
31. Vejret slår om	kæresten
32. Blæsten tager til/af	38. Han lægger sig skæg til
33. Lyset går ud	39. Firmaet går ind

34. De unge mennesker
skejer ud	40. De ansatte råber op på grund af forslaget
om lønnedgang (kan også forstås konkret)
35. Universiteterne tager
mange studerende ind	

Ved hjælp af verbalpartiklerne kan vi altså i dansk - også ved abstrakte verbaler - semantisk skabe de funktioner som andre sprog har i kraft af mere rummelige verbalsystemer.

5. Sammenfatning

"ASPECTUALITY", "TEMPORALITY" og "ACTIONALITY" udgør i dansk tre sider af samme sag for at beskrive et samlet hændelsesforløb, som det fremtræder i en konkret sproghandling. Jeg har her undersøgt nogle kombinationsmuligheder mellem en bestemt type verbalpartikler og verbaler i præsens. Verbalpartiklerne bevæger aspektet fra det rent imperfektive imod det perfektive, medens de samtidig perspektiverer temporaliteten mod det futuriske. Ved aktionsarterne kan verbalerne vise, at det karakteristiske ved processen er præget af "simplicity" og "duration", og når verbalpartiklerne tilføjes kan det durative også præciseres til at omfatte "telicness" eller "homogeneity", "direction" eller "self-containment". Sammenhængen mellem adverbialet og verballedet har ud fra de opstillede præmisser og de opnåede analyseresultater vist sig at være så tæt, at det bestemmer sproghandlingernes prosodi, syntaks, semantik og pragmatik samt de involverede aspekter, temporaliteter og aktionsarter.

Simon Dik nævner, at i hvert fald adjektiver og nominaler kan fungere som prædikater på lige fod med verbaler (Dik, 1989: 69). Ole Nedergaard Thomsen har allerede påpeget uopdyrkede områder i den funktionelle grammatiks behandling af dansk (Nedergaard Thomsen, 1991 og 1992), og kombinationen mellem de ovenfor nævnte verbalpartikler og verbaler i dansk må ligeledes betragtes som et samlet prædikat, der kan knytte argumenter og satellitter til sig, fx i:

41. I børnehaven spiser barnet hver dag sin mad op.
- Prædikatet "spise op" står med de to argumenter "barnet" (Subj, Ag) og "sin mad" (Obj, Go) samt de adverbelle satellitter "i børnehaven" (Adv, Loc) og "hver dag" (Adv, Temp)(jf. Diks notationer, 1989: 103). Herved betoner man i højere grad de

underliggende betydningsmæssige sammenhænge i danske sproghandlinger i forhold til overfladeregistreringer som subjekt, objekt mv.

6. Referencer

- Bache, C. (1985): Verbal Aspect, Odense: Odense University Press.
- Bartsch, R. (1971): Adverbialsemantik, Frankfurt am Main: Athenäum Verlag.
- Brugmann, K. (1904): Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, Straßburg.
- Comrie, B. (1976): Aspect, London/New York/Melbourne: Cambridge University Press.
- Diderichsen, P. (1946): Elementær Dansk Grammatik, København: Gyldendal.
- Dik, S. (1989): The Theory of Functional Grammar, Dordrecht: Foris Publications.
- Forsyth, J. (1970): A Grammar of Aspect, Cambridge: Cambridge University Press.
- Givón, T. (1984): Syntax, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hansen, E./Lund, J. (1983): Sæt tryk på, København: Lærerforeningernes Materialeudvalg.
- Hansen, Aa. (1967-69): Moderne Dansk, København: Grafisk Forlag.
- Langacker, R. (1987): Foundations of Cognitive Grammar, Stanford: Stanford University Press.
- Langenmayr, M. (1979): Sprachliche Kommunikation, München: Bardtenschlager Verlag.
- Laureys, G. (1979): De adverbiale bepaling in het Zweeds, Gent: Gent University Print.
- Mikkelsen, Kr. (1911): Dansk Ordføjningslære, København: Lehman & Stages Forlag.
- Nedergaard Thomsen, O. (1991): Unit Accentuation as an Expression Device for Predicate Formation in Danish?, In: Acta Linguistica Hafniensia, Vol. 23: p.145 - 196.
- Nedergaard Thomsen, O. (1992): Unit Accentuation as an Expression Device for Predicate Formation. The Case of Syntactic Noun Incorporation in Danish, publiceres In: Fortescue, M. et al.: Layered Structure and Reference in a Functional Perspective, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.
- Platzack, Chr. (1979): The Semantic Interpretation of Aspect and Aktionsarten, Dordrecht: Foris Publications.
- Porzig, W. (1927): Zur Aktionsart indogermanischer Präsensbildungen, In: Indo-germanische Forschungen 45: p. 152-167.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

SPROGHOLDNINGER OG SPROGLIG ADFÆRD HOS SKOLEELEVER PÅ FYN

Af Hans Jørgen Ladegaard (Odense Universitet)

Traditionelt set har sociolingvistikken udmærket sig ved i overvejende grad at være en deskriptiv videnskab, der har konstateret og udforsket interrelaterede sproglige og sociologiske fænomener, men kun i forholdsvis ringe grad søgt at forklare disse forhold. Sådan fremstilles problematikken i hvert fald hos Giles (1979), der beklager, at så forholdsvis få sociolingvister har gjort forsøg på at give uddybende forklaringer på de sproglige forhold, de har beskrevet. Giles (1979:2) udtrykker det således:

One begins to feel a little uneasy when few attempts have been made to move us from the what, when and where to the why of sociolinguistics. Hence, if we are going to understand why individuals acquire, use and react to language and its varieties in the way they do, we require a greater understanding of the dynamics of attitudes, motivations, identities and intentions, that is, social psychological phenomena.

Meget er imidlertid sket indenfor området, siden denne udtalelse blev fremsat. Specielt i den engelsktalende verden har en lang række undersøgelser og eksperimenter været med til at forkortet afstanden mellem sociolingvistik og socialpsykologi og på denne måde understreget, at der synes at være en sammenhæng mellem f.eks. identitet og sprogbrug og mellem sprogholdninger og sprogforandringer. I Danmark er brugen af det socialpsykologiske begrebsapparat i analysen af sproglige forhold dog fortsat ret beskedent, og nærværende undersøgelse skal derfor ses som et supplement til de forholdsvis få eksperimenter, der har været med til at udbrede kendskabet til disciplinen i den hjemlige kontekst (se f.eks. Pedersen, 1986 og Kristiansen, 1991).

Indenfor socialpsykologien betragtes attituden som et af disciplinens grundpiller og er derfor også et af de vigtigste forskningsobjekter. Traditionelt defineres attituden som en tredimensionel størrelse bestående af en kognitiv dimension (d.v.s. den viden og erfaring individet har i forhold til et givet objekt),

en affektiv dimension (d.v.s. de følelser, som viden og erfaring fremkalder) og endelig en konativ dimension (d.v.s. den handling eller respons, som viden, erfaring og følelser fremkalder hos individet). I den sproglige kontekst har langt de fleste eksperimenter koncentreret sig om at undersøge de følelser (og til dels også den viden), som sproget fremkalder hos individet, hvorimod det handlingsmæssige aspekt kun i meget ringe omfang har været behandlet. En undtagelse er Bourhis & Giles (1976) og Kristiansen & Giles (1992), der fandt frem til, at de overordnede tendenser fra diverse teoretiske sprogholdningseksperimenter blev bekræftet i deres adfærdseksperiment. Her blev h.h.v. et teater- og biografpublikum anmodet om at udfylde et spørgeskema; opfordringen blev givet på såvel standardvarianten som forskellige regionale og sociale ikke-standard varianter¹, og resultaterne viste, at brug af standardvarianten resulterede i den mest positive adfærd. I disse eksperimenter er der imidlertid ikke gjort forsøg på at teste sammenhængen mellem sprogholdninger og sproglig viden og adfærd hos den samme informantgruppe, og derfor er det ikke muligt på baggrund af disse resultater at udtale sig om, hvorvidt den sproglige adfærd kan forudsiges v.h.a. kendskab til holdninger og viden. En undersøgelse af denne type efterlyses da også hos flere socialpsykologiske lingvister (f.eks. Giles & Coupland, 1991). Det primære formål med sådanne eksperimenter er ifølge forfatterne at få en øget forståelse af sproget i funktion samt i højere grad at kunne definere, hvad sprogholdninger gør - og ikke kun hvad de er. Opgaven bliver derfor at konstruere et eksperiment, der gør det muligt at registrere og analysere sproglig viden, følelse og adfærd hos den samme informantgruppe med henblik på at finde frem til en eventuel korrelation mellem disse tre komponenter.

Når det drejer sig om en registrering og analyse af den sproglige attitudes affektive dimension kan fremgangsmåden fra de traditionelle "matched-guise" (MG) eksperimenter danne udgangspunkt. Ideen bag MG-teknikken er, at informanterne lytter til optagelser med den samme speaker, som optræder flere gange i forskellige sproglige 'forklædninger' - og bliver bedt om at karakterisere personerne bag stemmerne på båndet v.h.a. et spørgeskema, hvor de bl.a. vurderer speakernes formodede intelligens, uddannelse, sociale status, venlighed, pålidelighed etc. Formålet med denne indirekte eliciteringsmetode er at finde frem

til de private, uensurerede holdninger, som et traditionelt interview normalt ikke ville afsløre. I den forbindelse er det vigtigt, at informanterne ikke er bevidste om eksperimentets formål, og at sprogrøverne bliver så kontrollerede, men samtidig autentiske, som muligt, så man med rimelig sikkerhed kan sige, at de sproglige varianter er bestemmende for, om den samme speaker vurderes forskelligt afhængig af den sproglige 'forklædning'.

Hvad angår attitudeens kognitive dimension, indgår dette element også hyppigt i de traditionelle sprogholdningseksperimenter. Her testes informanternes sproglige viden f.eks. v.h.a. et spørgeskema, hvor der kan fokuseres på informanternes evne til at genkende sprogrøvere og placere dem regionalt og socialt samt kendskab til egen sprogbrug. Det adfærdsmæssige element er imidlertid meget vanskeligere at teste. Dette hænger for det første sammen med, at observering og analyse af såkaldt 'naturligt sprog' er problematisk. Dernæst er det ifølge Ajzen & Fishbein (1977) af afgørende betydning, at der er den størst mulige grad af overensstemmelse mellem de holdnings- og adfærdsmæssige entiteter, som individet h.h.v. forholder sig til og handler ud fra. Omsat til en sproglig kontekst betyder det størst mulig overensstemmelse mellem *handlingen* (den sproglige ytring/sprogrøveren), *målet for handlingen* (samtalepartneren/speakeren) samt *konteksten*, hvori handlingerne udføres og *tidspunktet* for disses udførelse i de metoder, der benyttes til h.h.v. den holdnings- og den adfærdsmæssige registrering. Ifølge Ajzen & Fishbein (op. cit.) er eksperimentets validitet afhængig af, at disse forhold i videst muligt omfang bliver kontrolleret under hele undersøgelsen.

Det primære formål med den undersøgelse, der skal fremlægges i det følgende, bliver således at: (1) Undersøge en evt. sammenhæng mellem sprogholdninger og sproglig adfærd hos den samme informantgruppe. På baggrund af et traditionelt sprogholdningseksperiment (MG) suppleret med en registrering af sproget i en social sammenhæng ønskes belyst, om man ud fra et kendskab til individets sproglige attituder kan forudsige noget om den sproglige adfærd. Dernæst bliver de sekundære formål at: (2) Registrere lokalpræget hos informantgrupper (skoleelever) med forskellig socialklassebaggrund og i forskellige undervisningsmæssige sammenhænge (folkeskole/privatskole) - og at: (3)

Registrere variationsgraden i den sproglige ytring afhængig af samtalepartner, kontekst og emne, og herunder om der kan findes belæg for anvendelse af lingvistisk akkommodation² (se Beebe & Giles, 1984).

Metode

Informanter

I undersøgelsen medvirker der informanter fra fire forskellige 8. og 9. klasser fordelt på tre forskellige skoler, én folkeskole (FS) og to privatskoler (PS1 & PS2). Klasserne er tilfældigt udvalgt, mens de enkelte skoler er valgt med henblik på at opnå stor bredde i elevernes socialklassebaggrund. En stor del af eleverne i FS kommer ifølge skolens egne oplysninger fra socialt-forholdsvis dårligt stillede miljøer. PS1 er derimod en forholdsvis prestigebetonet privatskole, der fortrinsvis tiltrækker elever fra socialt bedrestillede miljøer, mens PS2 har et langt mere blandet elevklientel. Forklaringen på at søge en forskel i elevernes socialklassebaggrund er en interesse for at undersøge, hvorvidt denne variabel spiller afgørende ind på elevernes sprogbrug (standard/ikke-standard), på deres sprogholdninger og sproglige bevidsthed.

I de fire omtalte skoleklasser er der ialt 81 elever, men 5 af disse har af forskellige årsager måttet udelades, således at undersøgelsen omfatter 76 informanter fordelt på 41 piger (53,9%) og 35 drenge (46,1%). Deres gennemsnitsalder er 15,1. Informanternes bopæl, fødested, samlede socialklassefordeling³ samt deres selvrapporterede sproglige baggrund og navnet på den ikke-standard variant, de mener at tale, fremgår af følgende opstillinger.

Bopæl:	Fødested:	Socialgruppefordeling:
Odense 69 (90,8%)	43 (56,6%)	SG 1 23 (30,3%)
Omegn 7 (9,2%)	8 (10,5%)	SG 2 34 (44,7%)
Jylland -	7 (9,2%)	SG 3 18 (23,7%)
Sjælland -	8 (10,5%)	Ikke oplyst 1 (1,4%)
Udlandet -	9 (11,8%)	
Ikke oplyst -	1 (1,4%)	

Med hensyn til den sproglige baggrund har informanterne placeret sig selv på en skala fra 1 (dialekttalende) til 5 (rigsmålstalende) i overensstemmelse med,

hvordan de opfatter deres egen sprogbrug og derefter søgt at kategorisere sproget ved hjælp af dialektnavn.

Selvrapporteret sproglig baggrund:		Selvrapporteret dialektnavn:	
1 (dialekttalende)	4 (5,3%)	Fynsk	36 (47,4%)
2	7 (9,2%)	Sjællandsk	6 (7,9%)
3	31 (40,8%)	Jysk	3 (3,9%)
4	20 (26,3%)	Andet	1 (1,4%)
5 (rigsmålstalende)	5 (6,6%)	Ved ikke	2 (2,6%)
Ikke oplyst	9 (11,8%)	Ikke oplyst	28 (36,8%)

Sprogprøver

De sprogprøver, der danner baggrund for eksperimentets kognitive og affektive del, består af fem korte, indholdskontrollerede fremstillinger. Sprogprøverne er konstrueret således, at de på den ene side søger at imødekomme det krav om større autenticitet, som bl.a. har været fremført i en del af den nyere MG-kritik (se f.eks. Bradac, 1990), og på den anden side søger at kontrollere de sproglige og indholdsmæssige variabler i så høj grad som muligt. Teksterne, der danner baggrund for de enkelte sprogprøver, er udformet, så de både sprogligt og indholdsmæssigt virker så neutrale som muligt. Der er ingen fremmedord og forholdsvis ringe grad af sproglig variation, længden er stort set ens, og indholdet er konstrueret således, at det ikke på nogen måde afslører noget om speakerens egenskaber. Formålet med disse bestræbelser er naturligvis at få sproget til at fremstå som den eneste variabel.

De sproglige varianter, der benyttes i eksperimentet, er henholdsvis fynsk, vestjysk, høj- og lavkøbenhavnsk (h-kbh. & l-kbh.) samt rigsmål (RM). Med h-kbh. menes den variant af københavnsk talesprog, der forbindes med høj socio-økonomisk status, og som primært lokaliseres til den nordlige del af København, mens der med l-kbh. refereres til den variant, der associeres med lav socio-økonomisk status, og som lokaliseres til (dele af) det indre København. M.h.t. en nærmere bestemmelse af RM henvises der til Brink & Lund (1975:763), der definerer dette som "dansk sprog, der ikke er lokalt bundet". For en mere detaljeret beskrivelse af ikke-standard varianternes afvigelser fra RM henvises der til Nielsen (1978;

1980), og Normann Jørgensen (1980).

Speakere

Undersøgelsens speakere er alle kvinder, imellem 26 og 32 år, akademikere eller studerende på videregående uddannelser. Desuden er de valgt således, at de alle har nogenlunde 'neutrale' og 'behagelige' stemmer med henblik på, at forskel i stemmekvaliteten ikke skal påvirke evalueringen. Sidst, men ikke mindst, er speakerne fortrolige med den sproglige variant, de taler. Med undtagelse af MG-repræsentanten er de alle opvokset med den pågældende sprogbrug. Om de enkelte speakeres regionale tilhørsforhold og sproglige baggrund kan der siges følgende: *Speaker A* er undersøgelsens MG-repræsentant. Hun er født i Charlottenlund og har talt h-kbh. under opvæksten. Senere har hun arbejdet og boet i det indre København, hvor ændringen i det sociale miljø også nødvendiggjorde et konsekvent sprogskifte til l-kbh. *Speaker B* er født og opvokset i Odense. Hun har talt fynsk under hele opvæksten og uddannelsesforløbet og forsøger stadig at bevare sit oprindelige sprog, selvom hun nu i arbejdsmæssige sammenhænge føler forventninger i retning af mere standardiseret udtale. *Speaker C* kommer fra Sønder Felding i Vestjylland. Hun har under opvæksten talt vestjysk i skolen såvel som hjemmet og har først i de senere år tillært sig rigsdansk til brug i arbejdsmæssige sammenhænge. *Speaker D* er født og opvokset i Ringe på Midtfn, men har aldrig talt udpræget fynsk. Hun har desuden boet udenfor Fyn i længere perioder og taler derfor nu et rimelig neutralt RM, der vanskeligt lader sig knytte til noget bestemt område i landet.

Procedure

Planlægningen af de individuelle forløb skete i samarbejde med klassens lærere i dansk/samtidsorientering. Klasserne blev fulgt i fra ca. fire til ca. otte timer, hvoraf der blev foretaget optagelser i ca. 2/3 af tiden. Optagelserne fandt sted i såvel timer som frikvarterer m.h.p. at se, hvorvidt konteksten spiller afgørende ind på den sproglige adfærd. Informanterne blev ikke gjort bekendt med eksperimentets formål eller feltarbejderens identitet. Under optagelserne blev undervisningen styret af læreren, der forsøgte at gøre forløbet så autentisk som

muligt og i videst muligt omfang få eleverne til at snakke, mens feltarbejderen søgte at være så usynlig og passiv som muligt. Det overordnede formål var at skabe en atmosfære, hvor informanterne i mindst mulig grad var påvirkede af feltarbejderens tilstedeværelse. Lærerne stillede spørgsmål af såvel akademisk som mere almen karakter og forsøgte så vidt muligt også at holde sig tilbage og lade eleverne diskutere på egen hånd. Under disse mere private diskussioner samt i frikvarterer blev eleverne ikke informeret om, at der fandt optagelse sted. Det blev tilstræbt at råde bod på denne etisk diskutabile procedure ved efter forløbets afslutning at forklare hele sagens sammenhæng for informanterne og give dem mulighed for høre de pågældende sekvenser og gøre indsigelser.

Efter at optagelserne var afsluttet, blev informanterne præsenteret for holdningstesten. De blev bedt om at lytte til stemmerne på båndet og videregive deres umiddelbare førstehåndsindtryk af personerne bag m.h.t. dels deres status og kompetence og dels en række medmenneskelige og sociale egenskaber. Sprogprøverne blev afspillet to gange med en kort pause efter anden afspilning. Dernæst blev eleverne præsenteret for spørgeskemaets anden del, der fokuserede på en vurdering af en række sproglige egenskaber, og til slut blev de anmodet om at videregive en række personlige oplysninger. Forbindelsen mellem den enkelte informants sproglige ytringer og holdningstilkendegivelser blev rent praktisk sikret ved at give informanterne et nummer, som blev påtegnet såvel de sproglige bidrag som spørgeskemaerne.

Resultater

Den sproglige registrering

Undersøgelsens sproglige data blev først skrevet ud, fordelt på de enkelte informanter og derefter analyseret m.h.p. en belysning af den sproglige variation. Der blev fokuseret på den regionale variants udtalemæssige afvigelser fra RM, og der var tale om en analyse af følgende fem variabler: (1) *Stød* (former der på RM har stød vs. den hyppigt forekomne stødløshed på fynsk, [Ø] + vokalforlængelse). (2) *Blødt d* (RMs-formen [ð] vs. fynsk [Ø] + vokalforlængelse eller [d] uden vokalforlængelse). (3) *Nasalisering* af vokalen og udeladelse af nasalen ved pron. 'han/hun*' (RMs-formen [høn]/[hun] vs. fynsk [ha_ɨ]/[hu_ɨ]) (4) */a/-udtale* i visse

konstellationer (ofte foran labialer & velærer; RMs-formen [ɑ] vs. fynsk [a]). (5) *Det pers. pron.* i 1. per. sg., 'jeg' (RMs-formen [jæ]/[jə] vs. fynsk [jœ]/[je]).

(1) og (2) forekommer med langt den største hyppighed i almindeligt talesprog, og derfor er det muligt at udtale sig om realiseringen af disse variabler på baggrund af et forholdsvis begrænset datamateriale⁵. (3), (4) og (5) forekommer derimod sjældnere, og som oftest er det derfor kun hos de informanter, der har leveret et forholdsvis stort datamateriale, at der kan formuleres mere generelle udtalelser om realiseringen. M.h.t. udregningen af resultatet for de enkelte variabler henvises der til standardmetoden indenfor kvantitative undersøgelser, hvor man tæller antal forekomster ialt hos hver enkelt informant og dernæst antal ikke-standard-varianter af samme forekomst og omregner til procent. Tallet, der fremkommer for den enkelte variabel, er således et udtryk for, hvor stor en procentdel af det samlede antal forekomster, der udgøres af ikke-standard varianter. For at give et overblik over den enkelte informants sprogbrug som helhed er disse procentsatser derefter samlet, og informanten har fået tildelt en talværdi fra 1-5. Denne inddeling er valgt m.h.p. en sammenligning af den faktiske og den selvrappede sprogbrug, idet informanterne som nævnt selv har placeret deres sprog på et kontinuum fra 1-5. Inddelingen i de fem grupper er sket efter følgende mønster:

- 1) Meget kraftigt lokalpræg; langt overvejende ikke-standard former (80-100% ikke-standard forekomster af de omtalte variabler).
- 2) Kraftigt lokalpræg; overvejende ikke-standard former (60-80% ikke-standard forekomster af de omtalte variabler).
- 3) Midtergruppe; omtrent ligelig fordeling af standard og ikke-standard former (40-60% ikke-standard forekomster af de omtalte variabler).
- 4) Svagt lokalpræg; overvejende standardformer (20-40% ikke-standard forekomster af de omtalte variabler).
- 5) Meget svagt eller intet lokalpræg; langt overvejende standardformer (0-20% ikke-standard forekomster af de omtalte variabler).

I løbet af den sproglige analysefase blev en forholdsvis stor del af de ialt 76 medvirkende informanter sorteret fra. Det skyldes for de flestes vedkommende, at de ikke har ytret sig tilstrækkeligt til, at der på baggrund af de eksisterende data kan siges noget bestemt om deres sproglige mønstre. Hos andre informanter er de sproglige data udeladt, fordi disse elever af forskellige årsager ikke har deltaget i hele forløbet. Ifølge Labov (1966) er det desuden legitimt og ofte en

praktisk nødvendighed, at der sker en reduktion i antallet af informanter, når det drejer sig om en analyse af den sproglige variation indenfor et givet sprogsamfund. Dette sker ud fra den udbredte opfattelse blandt sociolingvister, at strukturen i den sproglige adfærd er forholdsvis ensartet, hvis der er tale om homogene informantgrupper m.h.t. alder, køn, social klasse, fødested og bopæl. Følgende tabel giver en oversigt over de 24 informanter, hvis sprog har været genstand for en tilbundsående analyse, deres skoletilhørsforhold, socialklasse, køn samt selvrapporateret og faktisk sprogbrug.

Tabel 1

Informantnr. & skolebaggrund	Køn	Socialkl.	Selvrap. sprogbrug	Faktisk sprogbrug
1 (FS, 8. kl.)	K	III	?	3
4 (FS, 8. kl.)	K	III	3	2
5 (FS, 8. kl.)	K	II	?	1
6 (FS, 8. kl.)	M	III	?	2
7 (FS, 8. kl.)	M	III	1	2
8 (FS, 8. kl.)	M	II	3	2
12 (FS, 8. kl.)	K	II	2	2
13 (FS, 8. kl.)	K	II	2	3
1 (FS, 9. kl.)	K	II	3	4
9 (FS, 9. kl.)	K	III	5	2
10 (FS, 9. kl.)	M	III	1	1
14 (FS, 9. kl.)	M	I	3	4
15 (FS, 9. kl.)	K	III	3	3
18 (FS, 9. kl.)	M	III	4	2
3 (PS1, 8. kl.)	M	I	3	5
5 (PS1, 8. kl.)	M	I	4	4
11 (PS1, 8. kl.)	M	I	1	5
14 (PS1, 8. kl.)	K	I	4	5
2 (PS2, 9. kl.)	M	II	4	2
4 (PS2, 9. kl.)	K	II	4	5
6 (PS2, 9. kl.)	K	II	3	5
7 (PS2, 9. kl.)	M	II	4	2
9 (PS2, 9. kl.)	M	II	?	4
11 (PS2, 9. kl.)	K	I	5	5

Som det fremgår af tabel 1 er der tilsyneladende ikke noget fast mønster i forholdet mellem den selvrappede og den faktiske sprogbrug. Hos 20,8% af informanterne svarer tallene fra selvrapporateringen til resultatet fra den faktiske

analyse. Hos andre 20,8% er der derimod tale om overrapportering, det vil sige, at det faktiske sprog er mindre standardiseret, end informanten har rapporteret. Underrapportering, det vil sige, at sprogbrugen er mere standardiseret, end eleven har oplyst, sker imidlertid hyppigere, nemlig hos 41,7%. Endelig har det hos 16,7% ikke været muligt at lave en sammenligning, idet disse informanter ikke har kunnet karakterisere deres eget sprog.

Hvad angår de ekstralingvistiske variabler er der foretaget en variansanalyse ($p < 0,05$) af forholdet mellem den faktiske sprogbrug og henholdsvis køn og social klasse. På grund af det forholdsvis begrænsede antal informanter, der ligger under den værdi, man indenfor statistikken betegner som grænsen mellem små og store datasæt ($N=30$), skal resultaterne imidlertid tages med et vist forbehold. Med hensyn til køn er den gennemsnitlige værdi for drengenes sprogbrug 2,9 ($N=12$), mens det tilsvarende tal for pigerne er 3,3 ($N=12$). Dette betyder, at pigernes sprog generelt er en smule mere standardiseret end drengenes, men forskellen i sprogbrugen mellem de to køn er imidlertid ikke signifikant ($F\text{-ratio}=0,526$; $p=0,476$). Hvad angår sprogbrugen i forhold til socialklassebaggrund er gennemsnitstallet for socialgruppe 1 ($N=6$) 4,7; det tilsvarende tal for socialgruppe 2 ($N=10$) er 3, mens det for gruppe 3 ($N=8$) er 2,1. I sammenligningen mellem de tre socialgrupper er der en signifikant forskel i sprogbrugen imellem gruppe 1 og gruppe 2 og imellem 1 og 3 ($F\text{-ratio}=10,598$; $p=0,007$), men derimod ikke imellem socialgruppe 2 og 3. Det betyder, at sprogbrugen hos henholdsvis gruppe 2 og gruppe 3 informanter kan karakteriseres som signifikant mere ikke-standardiseret end hos elever fra socialgruppe 1 - et resultat, der underbygger tendenserne fra andre sociolingvistiske undersøgelser.

Som nævnt tidligere er den sproglige adfærd i en vilkårlig social sammenhæng normalt ikke konstant, men har en vis grad af kontekstrelateret variation. Dette gælder for de fleste sprogbrugere, men er i særdeleshed aktuelt for dem, der behersker mere end én lingvistisk kode. I den såkaldte akkommodationsteori argumenteres der for, at man ved hjælp af en analyse af den kommunikative adfærd kan udtale sig om individets opfattelse af det omkringliggende, sociale miljø. Optagelserne fra nærværende undersøgelse er blevet analyseret med baggrund i denne teori, og her har der vist sig, at der i samtalsituationen

konstant sker små sproglige ændringer afhængig af den sociale situation. Rent praktisk er akkommodationsteorien blevet dokumenteret⁶ gennem en påvisning af, at antallet af ikke-standard forekomster af de før omtalte variabler varierer afhængig af samtalepartneren. Desuden har det vist sig, at også emnet for samtalen og konteksten, hvori samtalen finder sted, spiller ind på antallet af standard/ikke-standard manifestationer i sproget. M.h.t. samtalepartneren foregår interaktionen enten lærer-elev eller elev-elev, og her viser det sig, at der generelt er flere ikke-standard forekomster, når eleverne kommunikerer indbyrdes. Variationen er tydeligst at iagttage hos de informanter, som i lærer-elev kommunikationen⁷ i overvejende grad bruger standardvarianter, idet der her sker en markant stigning i antallet af ikke-standard varianter, når der f.eks. diskuteres med en klassekammerat. Hvad angår emnet for samtalen, er der flere eksempler på, at et emneskift reducerer eller forøger antallet af ikke-standard varianter. Det typiske mønster er, at der i forbindelse med mere akademisk orienterede emner bruges flere standardvarianter, mens antallet af ikke-standard forekomster stiger markant, når emnet bliver af mere almen, hverdagsagtig karakter. Dette hænger muligvis også sammen med, at samtaler og diskussioner af sidstnævnte type normalt har en mere afslappet karakter og desuden ofte er præget af et forøget engagement hos de implicerede informanter. Eksempelvis kan nævnes, at informanter fra de to FS-klasser typisk bliver markant mere ikke-standardiseret, når de fortæller vitser. Ofte indgår vitserne i en dialog med læreren, men de sproglige ændring indicerer, at formålet med disse indslag i højere grad er at få referencegruppens anerkendelse. Desuden skal det nævnes, at også konteksten spiller ind på antallet af ikke-standard manifestationer i sproget. Generelt viser det sig, at de samme informanter bruger flere ikke-standard varianter i pauser end i timer. Det er imidlertid umuligt at afgøre, om det er konteksten eller emnet for samtalen, der har mest betydning, idet samtalemener i frikvarterer normalt har en mere hverdagsagtig karakter.

Holdningstesten

Resultaterne af holdningstesten, hvor informanterne som bekendt har karakteriseret en række personer og deres sprog på baggrund af sprogprøver, fremgår af

tabel 2.

Tabel 2.

Gennemsnitlige scoringer for stemme 1-5 med hensyn til spørgsmål 1-16.

(Understregning angiver minimumscoring pr. spørgsmål; fed type angiver maksimum).

	St. 1 (L-kbh.)	St. 2 (Vestjysk)	St. 3 (Fynsk)	St. 4 (RM)	St. 5 (H-kbh.)
1. Intelligens	<u>2,083</u>	2,580	2,855	3,986	2,701
2. Uddannelse	<u>1,687</u>	2,269	2,838	3,776	2,739
3. Lederevner	<u>1,765</u>	2,231	2,857	3,769	2,246
4. Selvsikkerhed	3,379	<u>2,964</u>	3,543	3,671	3,045
5. Social status	<u>1,696</u>	2,588	2,855	3,687	4,071
6. Pålidelighed	2,344	3,419	3,066	3,524	<u>2,323</u>
7. Venlighed	<u>2,828</u>	3,955	3,529	3,712	3,179
8. Hjælpsomhed	2,781	3,708	3,545	3,420	<u>2,672</u>
9. Betænksomhed & forståelse	2,426	3,523	3,312	3,580	<u>2,266</u>
10. Social & underholdende	<u>2,492</u>	2,576	2,846	2,852	2,641
11. Formuleringsevne	<u>1,694</u>	2,254	2,904	4,458	3,097
12. Kommunikativ effektivitet	2,216	<u>1,932</u>	3,123	4,575	3,162
13. Æstetisk kvalitet	<u>1,486</u>	1,740	2,419	4,589	2,811
14. Korrekthedsniveau	<u>1,792</u>	1,836	2,653	4,500	3,151
15. Standardisering (RM)	<u>1,397</u>	1,443	2,130	4,371	2,559
16. Dialekt?	1,600	<u>1,246</u>	2,265	4,274	2,220

Blandt de mest påfaldende resultater af tabel 2 er formentlig den næsten suveræne position, som den RM-talende speaker indtager i forhold til de øvrige speakere i langt størsteparten af de 16 spørgsmål. En statistisk variansanalyse

viser, at RM-speakeren bliver signifikant mere positivt evalueret end samtlige af de øvrige speakere m.h.t. intelligens, uddannelse og lederevner samt alle de sprogligt relaterede spørgsmål (11-16). Derudover har RM opnået en signifikant mere positiv vurdering end to eller tre af de øvrige sprogprøver m.h.t. social status, pålidelighed, venlighed og hjælpsomhed. Tilsvarende tegner MG-speakeren i sin lavkøbenhavnske 'forklædning' sig for den generelt mest negative evaluering; kun m.h.t. selvsikkerhed scorer denne stemme forholdsvis højt. L-kbh. bliver signifikant mere negativt evalueret end de øvrige stemmer, når det drejer sig om intelligens, uddannelse, social status samt formuleringsevne. Endelig skal det bemærkes, at den vestjyske speaker har forholdsvis stor variation i evalueringens mønstret, idet der scores generelt lavt m.h.t. de fleste sproglige spørgsmål, men til gengæld højt hvad angår flere solidaritetsmarkører. Den fynske speaker holder sig generelt i midterpositionen m.h.t. de fleste spørgsmål.

M.h.t. de ekstralingvistiske variabler, nemlig informanternes køn, social klasse og selvrapporateret sproglig baggrund, er der igen foretaget statistiske variansanalyser for at se, hvorvidt disse forhold har en signifikant indflydelse på evalueringerne. Der er foretaget en statistisk analyse for de enkelte spørgsmål m.h.t. scoringer for hver enkelt speaker i forhold til h.h.v. køn, social klasse og sproglig baggrund. Med ganske få undtagelser er der intet signifikant i forholdet mellem pointscoringer og de nævnte variabler, og der er således ikke statistisk belæg for at tillægge disse forhold nogen betydning.

Endelig skal det nævnes, at informanternes sproglige viden også er blevet testet, idet de i spørgsmål 17 på spørgeskemaet bliver anmodet om at placere de fem sprogprøver geografisk. Resultaterne viser, at 44,5% har været i stand til at identificere sprogprøverne korrekt; 19,2% har givet et delvis rigtigt svar (d.v.s. informanter, der blot har angivet Jylland eller Sjælland ved h.h.v. vestjysk og l- og h-kbh.), mens 20,3% har angivet 'ved ikke'. De resterende 16% udgøres af h.h.v. forkerte svar (7,9%) og ikke oplyste (8,1%). Bortset fra RM, der i sin egenskab af geografisk neutralitet naturligvis har været vanskelig at stedfæste, er det placeringen af vestjysk, der har voldt flest problemer. Identificeringen af sprogprøverne er desuden blevet relateret til informanternes socialklassebaggrund, og her viser det sig (1) at antallet af forkerte svar er stort set det

samme i alle tre SG; (2) at antallet af rigtige svar er markant højere i SG1 end i SG3, og (3) at antallet af 'ved ikke'-svar er markant højere i SG3 end i SG1. På baggrund af disse tal kan det altså ikke afvises, at der måske er en sammenhæng mellem socialklasse-baggrund og denne specifikke form for sproglige bevidsthed.

Forholdet mellem sprog og holdninger

Et andet vigtigt og for denne undersøgelse helt essentielt resultat er en analyse af forholdet mellem sprogholdninger og sproglig adfærd. Til en belysning af dette aspekt er der foretaget en korrelationstest, hvor den faktiske sprogbrug hos de i tabel 1 omtalte informanter er blevet korreleret med de samme informanternes evaluering af stemme-3 (den fynsktalende speaker). Formålet er at se, hvorvidt der eksisterer en signifikant sammenhæng imellem en forholdsvis positiv evaluering af den fynsktalende speaker og en høj forekomst af fynske ikke-standard varianter eller en forholdsvis negativ vurdering af stemme 3 og en tilsvarende lav forekomst af fynske ikke-standard varianter. Resultaterne af korrelationstesten viser, at der i alle spørgsmål er tale om meget lave korrelationsværdier, hvilket betyder, at der rent statistisk ikke er nogen sammenhæng mellem de to størrelser. På baggrund af tallene fra denne undersøgelse⁶, er der således ikke baggrund for at slutte, at sprogholdningerne har nogen afgørende betydning for den sproglige adfærd - eller omvendt.

Diskussion

Hvad angår undersøgelsens primære formål, nemlig forholdet mellem sprogholdninger og sproglig adfærd, er der som bekendt intet signifikant i forholdet mellem de to størrelser, hvilket tyder på, at den sproglige adfærd ikke er betinget af en positiv holdning til egen sproggruppe. Det skal dog understreges, at der i denne sammenhæng kun er tale om at påpege tendenser. Dels er datamaterialet som bekendt forholdsvis begrænset, og dels opstår der en skævhed hos nogle af informanterne, fordi den sproglige registrering er sket på baggrund af dialoger med en RMs-talende lærer. Ifølge Ajzen & Fishbein (1977) er en direkte sammenligning mellem attitudeens affektive og konative elementer nemlig betinget af den størst mulige grad af overensstemmelse mellem de to elementers entiteter,

d.v.s. handlingen (den sproglige adfærd/ evalueringen), målet for handlingen (samtalepartneren/den fynske speaker) samt konteksten, hvori handlingen udføres (skolen) og tidspunktet for handlingens udførelse (skoletiden). Kun hos én informantgruppe, nemlig FS, 8. kl., er der overensstemmelse mellem samtalepartnerens og speakerens sprog, og her er det således muligt at foretage en direkte sammenligning. Heller ikke her er der imidlertid basis for at tillægge holdningerne nogen afgørende betydning for adfærden. Den tilsyneladende mangel på overensstemmelse mellem attitudeens tre dimensioner betyder ifølge Ehrlich (1973), at der kan stilles spørgsmålstejn ved attitudeens kvalitet. En manglende korrelation mellem handling og adfærd betyder nemlig ifølge forfatteren, at der er tale om en ustabil holdning, som i højere grad er mulig at påvirke og evt. ændre, end tilfældet er med en såkaldt stabil holdning. Denne omstændighed kan måske støttes af det synspunkt, der kommer til udtryk hos Kristiansen (1990), der argumenterer for, at modstanden med sproglig konformitet har været forholdsvis ringe i Danmark, og at det derfor har været let for skolen at praktisere en ensrettet sprogpolitik med RM som eneste norm og dermed føre an i en tilsyneladende effektiv standardiseringsproces.

Med hensyn til resultaterne fra holdningstesten er det først og fremmest værd at bemærke de åbenlyse lighedspunkter i forhold til tendenserne fra et tidligere eksperiment (Ladegaard, 1992). Her blev testen udført i fire forskellige lokaliteter (Vest- og Østjylland, Fyn og Sjælland) og med et langt større antal informanter, som både aldersmæssigt, geografisk og socialt må anses som mere repræsentative, end tilfældet er med informantgrupperne fra nærværende undersøgelse. Alligevel er der som nævnt påfaldende lighedspunkter mellem resultaterne fra de to undersøgelser, og disse tendenser bliver desuden i vid udtrækning bekræftet i en lang række britiske og nordamerikanske studier. Det overordnede mønster i de mange eksperimenter går ud på, at standardvarianter generelt associeres med høj status og kompetence, mens regionale ikke-standard varianter i højere grad vurderes positivt m.h.t. en række medmenneskelige egenskaber. Den mest negative evaluering tilskrives generelt de socialt betingede ikke-standard varianter, der ofte associeres med industrialiserede storbyer.

Hvad angår RM og den næsten suveræne evaluering, der er tilfaldet denne

variant, er dette måske i nogen grad et forventeligt resultat, idet undersøgelsen finder sted i en skolemæssig kontekst. Her har RM nemlig manifesteret sig som i hvert fald det officielle kommunikationsredskab i undervisningen, mens ikke-standard varianterne i højere grad bliver betragtet som uhensigtsmæssige og mindre funktionsdygtige toleranceobjekter (jf. CUR-Afsluttende redegørelse, 1982). Selvom denne opfattelse ikke nødvendigvis har manifesteret sig i den konkrete undervisningssituation, så tyder vurderingen af de rent sproglige spørgsmål, hvor RM som bekendt er blevet evalueret signifikant mere positivt end de øvrige varianter, alligevel på, at RM trods alt betragtes som det absolut bedste kommunikationsredskab. Baggrunden for standardvariantens næsten suveræne overlegenhed i forhold til de øvrige kan måske igen føres tilbage til den allerede anførte påstand om, at modstanden mod sproglig konformitet har været forholdsvis lille i Danmark, fordi skolen igennem årtier mere eller mindre åbenlyst har praktiseret sproglig normering (Kristiansen, 1990). Denne normering er måske sket ud fra den antagelse, at rigsdansk er den geografisk og socialt neutrale kode, der betragtes som "et middel til frigørelse, til sproglig kontakt med alle danske" (CUR-Afsluttende redegørelse, 1982: 169), og derfor passer godt ind i et skolesystem, der i bekendtgørelser såvel som undervisningspraksis har sat lighedsidealet meget højt (se Højlund, 1987).

Placeringen af den fynske speaker og sprogprøve i en relativ midterposition er naturligvis interessant i denne sammenhæng, idet der jo for langt de fleste informanter her er tale om en vurdering af egen sproggruppe. Hvis man antager, at der finder en identificering sted imellem informanterne og den fynske speaker, så indicerer resultaterne fra holdningstesten altså, at informanterne generelt har en forholdsvis negativ selvopfattelse, hvor de føler sig underlagt den rigsdanske speaker og til en vis grad også den højkøbenhavnske, men til gengæld er forholdsvis overlegne i forhold til den lavkøbenhavnske og til dels også den vestjyske speaker. Den forholdsvis negative selvopfattelse skal måske ses som et udtryk for, hvad der ofte (se f. eks. Lindgren, 1985) er blevet betegnet som essensen af dansk folkekaraktter og identitet, nemlig den såkaldte Jantelov. Hvis Janteloven virkelig er et udpræget dansk fænomen, er det muligt, at 'Du-skal-ikke-tro-du-er-noget'-ideologien også har manifesteret sig på det sproglige

område og konkret givet sig udslag i, at regionale minoriteter tilsyneladende ikke kan karakteriseres v.h.a. en stærkt manifesteret regional stolthed.

M.h.t. informanternes sproglige adfærd eksisterer der tilsyneladende et modsætningsforhold, når der sammenlignes med deres holdningstilkendegivelser, idet den positive evaluering af RM ikke som forventet medfører, at eleverne udelukkende bruger RM i skolen. I tidligere sociolingvistiske undersøgelser, der har analyseret skolesproget i en dansk kontekst, er der ellers enighed om, at dialekten er forsvundet som sprog i skolen og blevet erstattet af et mere ensartet regionalsprog eller RM (se f.eks. Hansen & Lund, 1983). Formålet med denne undersøgelse er ikke at tilbagevise denne konklusion, men det skal alligevel bemærkes, at den relativt høje forekomst af visse fynske ikke-standard varianter i en FS-kontekst i hvert fald ikke støtter teorien om, at RM efterhånden bliver enerådende kommunikationsredskab i skolen. Hvad angår de markante forskelle i antallet af ikke-standard manifestationer i sproget i FS i forhold til PS, er der flere forhold, der måske gør sig gældende. Først og fremmest er det informanternes socialklasse baggrund, der ser ud til at have afgørende betydning for deres sprogbrug og sproglige bevidsthed. Som nævnt er der signifikant flere standard forekomster hos elever fra socialgruppe 1 end fra h.h.v. gruppe 2 og 3, og samtidig er informanterne fra den højeste socialgruppe i vid udstrækning koncentreret i PS. Ud over at en korrelation mellem standardiseret sprogbrug og højere social klasse underbygges af konklusionerne fra en række tidligere sociolingvistiske undersøgelser, skal det desuden nævnes, at der hos gruppe 1 informanterne findes en langt større grad af mobilitet. Informanterne fra socialgruppe 3 er typisk født, opvokset og bosiddende i det sociale miljø, der omgiver skolen, mens eleverne fra gruppe 1 langt oftere er født andre steder i Danmark eller i udlandet og har boet flere steder under opvæksten. Disse omstændigheder kan meget vel være medvirkende årsag til den generelt meget forskellige sprogbrug og bevidsthed i forhold til såvel socialklasse som skolebaggrund.

Hvis man sammenligner de to yderpunkter hvad angår sproglig standardisering, nemlig PS1, 8. kl. og FS, 8. kl., er der desuden et andet forhold, som gør sig gældende. Det drejer sig om lærerens sprog og holdninger. I FS, 8. kl. er den medvirkende lærer ikke RM-talende i dialogen med eleverne; en analyse af

lærerens sprog viste 49,4% ikke-standard forekomster af de omtalte variable, hvilket betyder en placering i midtergruppen (gruppe 3) m.h.t. den faktiske sprogbrug. Hvis vi igen betragter akkommodationsteorien, er der basis for at konkludere, at lærerens sprog meget vel kan være en bestemmende faktor i antallet af ikke-standard manifestationer hos informanterne - lige så vel som påvirkningen kan gå i den modsatte retning. I de øvrige tre klasser taler de medvirkende lærere RM, hvilket må formodes at kunne influere sproget i klassen i en mere standardiseret retning. I PS1, 8. kl. er der desuden tale om en lærer, der fører en konsekvent RMs-orienteret sprogpolitik i sin undervisning og korrigerer ikke-standardiseret udtale hos eleverne. Denne korrektionspraksis kan måske være med til at forklare såvel den meget RM-nære udtale hos informanterne som helhed som den ret udprægede tendens i klassen til hyperkorrektion⁸ i forbindelse med udtalen af /ð/ i konstellationer, hvor man normalt udelader den på RM.

M.h.t. den kontekstafhængige variation i den sproglige adfærd giver undersøgelsens data som bekendt god støtte til den såkaldte akkommodationsteori. Lingvistisk konvergens eller divergens er ofte et fænomen, der foregår på det ubevidste plan, og om de psykologiske mekanismer, der betinger disse ændringer i den sproglige adfærd siger Beebe & Giles (1984:8):

People will attempt to converge linguistically toward the speech patterns believed to be characteristic of their recipients when they (a) desire their social approval and the perceived costs of so acting are proportionally lower than the rewards anticipated; and/or (b) desire a high level of communicational efficiency, and (c) social norms are not perceived to dictate alternative speech strategies. ... People will attempt to maintain their speech patterns or even diverge linguistically away from those believed to be characteristic of their recipients when they (a) define the encounter in intergroup terms and desire a positive ingroup identity ...

Når disse principper overføres til nærværende undersøgelse, bliver det måske muligt i højere grad at forklare nogle af de ubevidste reaktionsmønstre. Når fynsktalende elever generelt har flere standardmanifestationer i sproget, når dialogen foregår med en RMs-talende lærer, end når de konverserer indbyrdes, er forklaringen måske den, at eleverne søger at opnå lærerens anerkendelse i en kommunikationssituation, hvor de er den socialt underlegne part. At emner af mere akademisk karakter såvel som diskussioner og samtaler i undervisningstiden ligeledes medfører flere standardvarianter i sproget kan måske tilskrives behovet

for større kommunikativ effektivitet. Under alle omstændigheder er eleven i den sociale og kommunikative interaktion med læreren i en situation, der intensiverer behovet for såvel social anerkendelse som kommunikativ effektivitet, idet eleven bliver vurderet af læreren og stemplet v.h.a. karakterer.

Hvad angår de samtalsituationer, hvor antallet af fynske ikke-standard varianter forøges, er forklaringen måske den, at informanterne her søger anerkendelse hos referencegruppen og i stedet søger at opnå en positiv egen gruppe identitet, selvom læreren i de fleste tilfælde stadigvæk synes at være en del af kommunikationssituationen. Eleven er jo nemlig ligeledes afhængig af referencegruppens accept, og den kan f.eks. søges tilvejebragt gennem vittigheder og provokerende udtalelser eller historier om fester og spiritusforbrug, hvor sproget bliver mere ikke-standardiseret i de fleste tilfælde. Den sproglige divergens i forhold til læreren vil blive opfattet positivt af referencegruppen (og bekræftet gennem latter og samtykkende kommentarer), fordi der eksisterer et gruppefællesskab i forhold til den talende.

Noter

(1) De neutrale betegnelser *standardvariant* og *ikke-standard variant* er valgt for at undgå de mere værdiladede betegnelser som dialekt og regionalsprog, der desuden også mangler præcise og éntydige definitioner.

(2) Lingvistisk akkommodation defineres som den situation, hvor en sprogbruger enten konvergerer (d.v.s. reducerer evt. udtaleforskelle) i forhold til sin samtalepartner i et forsøg på at opnå dennes sociale anerkendelse, eller divergerer (d.v.s. bibeholder eller forøger udtaleforskelle) i forhold til samtalepartneren for at distancere sig fra denne.

(3) Den anvendte socialklasseinddeling er hentet fra Hansen & Lund (1983:50), hvor der er tale om følgende tredelte gruppering: *Socialgruppe 1*: Selvstændige med større virksomheder, funktionærer i topstillinger, akademikere, selvstændige med mellemstore virksomheder, overordnede funktionærer. *Socialgruppe 2*: Selvstændige med mindre virksomheder, funktionærer, faglærte arbejdere og håndværkere. *Socialgruppe 3*: Ufaglærte arbejdere.

(4) Ifølge den klassiske dialektbeskrivelse er det kun maskulinumsformen, der har opløst nasal på fynsk. Grunden til at også femininumsformen er medtaget i denne sammenhæng er, at de informanter, der har opløst nasal i deres udtale, efter alt at dømme også har det i forbindelse med 'hun'.

(5) Labov (1966) er fortaler for, at man på baggrund af et forholdsvis begrænset antal forekomster af en given variabel, nemlig 10-20, alligevel kan sige noget om informanternes sproglige adfærd. Han bygger sit synspunkt på den antagelse, at strukturen i sproget er forholdsvis homogen indenfor de enkelte sprogsamfund. Andre forskere argumenterer for, at omkring 30 forekomster pr. variabel er et mere rimeligt antal.

(6) Pladsen tillader desværre ikke at gengive det omfattende dokumentationsmateriale i denne sammenhæng.

(7) Lærer-elev kommunikationen i FS, 8. kl. er forskellig fra de øvrige, idet læreren her ikke gør brug af RM i dialogen med eleverne (en analyse af lærerens sprog viste et gennemsnit på 49,4% ikke-standard varianter). Denne omstændighed må formodes at spille ind på kommunikationen og øge antallet af ikke-standard varianter hos eleverne.

(8) Med hyperkorrektion menes, at en sprogbruger i sin bestræbelse på at tale korrekt overdriper sin udtale og derved kommer til at tale mere korrekt, end standardsproget foreskriver.

Referencer

- Ajzen, I. & Fishbein, M. (1977): Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological Bulletin* 84, 888-913.
- Beebe, L. M. & Giles, H. (1984): Speech-accommodation theories: a discussion in terms of second-language acquisition. *International Journal of the Sociology of Language* 46, 5-32.
- Bourhis, R. Y. & Giles, H. (1976): The language of cooperation in Wales: A field study. *Language Sciences* 42, 13-16.
- Bradac, J. J. (1990): Language attitudes and impression formation. In Giles, H. & Robinson, W. P. (eds.): *Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester: John Wiley.
- Brink, L. & Lund, J. (1975): *Dansk rigsmål I-II*. København: Gyldendal.
- CUR Afsluttende redegørelse (1982): *Modersmålet i uddannelserne. Hvilke mål? Hvilke vilkår?* København: Stougaard Jensen.
- Ehrlich, H. J. (1973): *The Social Psychology of Prejudice*. New York: John Wiley.
- Giles, H. (1979): Sociolinguistics and Social Psychology: an Introductory Essay. In Giles, H. & St. Clair, R. N. (eds.): *Language and Social Psychology*. Baltimore: University Park Press.
- Giles, H. & Coupland, N. (1991): *Language: Contexts and Consequences*. Milton Keynes: Open University Press.
- Hansen, E. & Lund, J. (eds.) (1983): *Skolen, samfundet og dialekten*. Frederikshavn: Dafolo.
- Højlund, N. (1979): Ligheden som skoleprogram. Nogle overvejelser i anledning af U 90. In Jørgensen, P. A. (ed.): *Lighed. Hvorfor? Hvordan?* Forlaget i Haarby.

- Kristiansen, T. (1990): *Udtalenormering i skolen*. København: Gyldendal.
- Kristiansen, T. (1991): *Sproglige normidealer på Næstvedegnen*. Ikke publiceret ph.d.-afhandling. Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet.
- Kristiansen, T. & Giles, H. (1992): Compliance-gaining as a function of accent: public requests in varieties of Danish. *International Journal of Applied Linguistics* 2, 17-35.
- Labov, W. (1966): *The Social Stratification of English in New York City*. Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Ladegaard, H. J. (1992): Sprogholdninger i Danmark. En socialpsykologisk analyse af stereotype holdninger til sprog og sprogbrugere i fire danske lokaliteter. *Nordisk Psykologi* 44 (3), 173-189.
- Lindgren, M. (1985): Både-og, hverken-eller. In Bistrup, A. & Winge, M. (eds.): *Danskere. Hvem er vi?* København: Gyldendal.
- Nielsen, N. Å. (1978; 1980): *Dansk dialektantologi I-II*. Odense: Hernov.
- Normann Jørgensen, J. (1980): Det flade a vil sejre. En undersøgelse på sociolingvistisk grundlag af visse københavnske sprogforhold. *Skrifter om Anvendt og Matematisk Lingvistik* 7, 64-124.
- Pedersen, I. L. (1986): Bondsk og ligefrem eller moderne og byagtig. En undersøgelse af holdninger til dialekt og dialekttalende på Fyn. *Danske Folkemål* 28, 11-39.

OG SÅ LYDER DER ET BRAG - OM FOREKOMSTEN OG BRUGEN AF HISTORISK PRÆSENS

Af Erik Møller (Københavns Universitet)

John E. Andersen har kaldt adverbierne for sprogvidenskabens stedbørn, jeg kunne passende kalde historisk præsens (hp) for sprogvidenskabens Askepot - skyet og fordømt af alle og dog så scenisk forførende. Hp har fået en stedmoderlig behandling i danske grammatikker og i internationale afhandlinger om tid og tempus da forfatterne hovedsagelig har interesseret sig for en beskrivelse af sprogsystemet, ikke for en beskrivelse af faktisk sprogbrug. Mange sprogbrugere undgår hp af rædsel for at blive stemplet som lavsociale (det danske sprogsamfunds sprogfornemmelse siger at det er arbejderklassen der benytter hp i sine fortællinger), godt hjulpet på vej af dansklærerens advarsler mod brug af hp, ikke alene i skrift men også i tale.

Tre udenlandske forskere har givet en indgående beskrivelse af hp sådan som den optræder i fortællinger, det er Nessa Wolfson (1978, 1979, 1982), Deborah Schiffrin (1981) og Uta Quasthoff (1980). Wolfson og Schiffrin diskuterer hp's funktion og hvilke strukturelle betingelser der skal være opfyldt for at den kan realiseres. Quasthoff indskrænker sig til at undersøge ét verbum brugt i hp i hendes datamateriale, nemlig verbet *sagen*, og hvilke tekstlingvistiske træk der skal være opfyldt for at verbet realiseres i hp.

Mit ærinde er et andet end de tre nævnte forskeres, fordi jeg har et kvalitativt anderledes datamateriale, med mulighed for at gennemføre andre analyser, end de havde. Min interesse er ikke så meget hp's funktion eller dens realisation på sætningsniveau i selve fortællingens narrativstruktur, men en interesse i hvad der i fortællingens kontekst, både den lingvistiske og ikke-lingvistiske, er med til at udløse den. Min analysestrategi er den empirisk kvantitative analyse. Jeg vil fokusere på hvordan en informantgruppe, forskellig i forhold til køn og socialklasse, benytter hp i fortællinger, altså ud fra en sociolingvistisk synsvinkel. Brugen af hp kunne tænkes at hænge sammen med hvilket kommuni-

kativt formål den enkelte informant har med at fortælle, jeg vil derfor undersøge om der findes forskelle i forekomst imellem fortællinger med forskellig kommunikativ funktion, altså ud fra en pragmatisk synsvinkel. Endelig vil jeg undersøge hvorvidt der findes en sammenhæng mellem længden af fortællingens handlingssekvens og verbets leksikalske indhold og brugen af hp, altså ud fra en *tekstlingvistisk* synsvinkel.

1 Hvor i fortællingen forekommer historisk præsens?

Den konversationelle fortælling omhandler en begivenhed i fortiden, således at de handlinger der indgår i fortællingen forstås på den måde at de har fundet sted i en afsluttet fortid. Hp og præteritum henviser således til den samme fortid, som det fremgår af følgende eksempel, hvor en hustru fortæller om sin mands frieri:

- 1) så *sagde* jeg du kan da ikke fri til mig P du har da ikke købt nogenT roser
- 2) så fandeme ikke om idioten *kravler* ned på alle fire ned foran mig
- 3) og jeg *tænker* hvad laver han nede på det gulv
- 4) så *ligger* han foran mig med en ølflaske
- 5) så *sagde* jeg sig mig engang helt ærlig Hans hvad laver du dernede

Sætningerne 1 og 5 indeholder præteritum, og sætningerne 2, 3 og 4 indeholder hp, men samtlige verber refererer til samme fortid, dengang da frieriet fandt sted. Præsens kan referere til fortid fordi der i fortællingen eller i fortællingens umiddelbare kontekst er etableret en forståelsesramme i form af et fortidsunivers. Det er ud fra kendskab til dette univers at man som publikum ved at der er tale om fortid.

Kendskab til fortællingens udsigelsesforhold og narrativstruktur kan hjælpe os til at forstå, hvor i en fortælling hp kan dukke op. En fortælling begynder normalt i samtalerummets nutid med en indledningssekvens, derefter følger orientering om fortidsuniverset og begivenheden udspiller sig i fortid, undervejs evaluerer fortælleren det fortalte for at understrege begivenhedens fortælleverdighed, og til slut vender fortællingen tilbage til samtalerummets nutid. En fortælling kan bestå af følgende fem strukturelle elementer i sin opbygning med reference til enten fortællingens samtalerum (nutid) eller til narrativens univers (fortid), jf. Møller 1993:168:

indleder	nutid
orientering	fortid-nutid
handlingssekvens	fortid
evaluering	nutid-fortid
afslutter	nutid

Det er i handlingssekvensen, dvs. i gengivelsen af selve begivenheden, at vi finder hp. Fortælleren har på det tidspunkt hvor hun skal fortælle selve handlingssekvensen, skabt en reference til den specifikke fortid, og det er muligt at benytte hp uden at publikum misforstår situationen og tror at der med nutid henvises til samtalerummets nutid. Fortælleren benytter hp som et element blandt flere til at skabe en scenisk fornemmelse af at tingene foregår for øjnene af publikum, hp understreger i høj grad fortællingens teatraliske element ved afviklingen af fortællingen (jf. Møller 1992). I handlingssekvensen har hp som syntaktisk regel fri udskiftelighed med præteritum, der er dog grammatiske og pragmatiske indskrænkninger i udskifteligheden (de diskuteres af Schiffrin og Wolfson)¹⁾. Hp kan siges at være en stilistisk markør, der markerer at vi på én gang er dybt nede i narrativ-universet og samtidig har en stærk fornemmelse af scenisk fremførelse og forførelse, og dette i modsætning til brug af den umarkerede form præteritum.

2 Historisk præsens i sociolingvistisk belysning

Mit datamateriale er taget fra Projekt Bysociolingvistik og består af 60 timers optagelse med 20 informanter i en ensartet interviewsituation. Under interviewet fortalte informanterne i alt 100 konversationelle fortællinger, dvs. jeg-fortællinger der med en pointe refererer til en fortidig begivenhed i form af en række narrativsætninger (Møller 1993:113f). Fordelingen af informanter i forhold til køn og klasse og produktion af fortællinger ser således ud:

¹⁾ Jeg har i mit materiale nogle ganske få eksempler på forekomster af præsens i enten orientering eller evaluering, der må fortolkes som indeholdende en reference til fortid.

Tabel 1: De udvalgte informanter og deres produktion af konversationelle fortællinger i interview

ID	AK-Kvinder	FORT.	ID	MK-Kvinder	FORT.
40	Jeanne A	1	60	Jane L	4
41	Alice M	33	61	Ditte H	1
42	Brith J	6	62	Eva P	0
43	Bolette A	0	63	Karna A	3
44	Doris M	4	64	Nina L	1
ID	AK-Mænd		ID	MK-Mænd	
50	Dan O	10	70	Frank C	0
51	Rasmus A	1	71	Søren M	5
52	Thorkild R	5	72	Tobias C	6
53	Morten T	10	73	Bjarne H	1
54	Bent J	3	74	Jes T	6

AK = arbejderklasse, MK = middelklasse

Af de 100 fortællinger har 37 hp og 63 er uden brug af hp. Af de 37 fortællinger med hp er det normale forløb at første finitte verbum i handlingssekvensen er i præteritum, hvorefter der finder et skift sted til præsens, og til slut igen til præteritum. Hvis handlingssekvensen er lang, kan der finde flere skift sted mellem hp og præteritum.

Fire af fortællingerne i materialet indeholder udelukkende hp i handlingssekvensen, dvs. at begivenheden som en fortidig begivenhed bliver etableret andre steder end i selve handlingssekvensen, nemlig i den umiddelbart foregående kontekst (det gælder to fortællinger af informant 41 og to af informant 53). I yderligere seks fortællinger er første finitte verbum i handlingssekvensen i hp. Ingen af stederne giver det publikum (i dette tilfælde feltarbejderen) besvær med at fortolke det fortalte.

Lad os se på hvilke informanter der benytter de 37 fortællinger med hp. Ifølge den almindelige opfattelse skulle det være arbejderklassen der benytter hp, hvorimod middelklassen undgår dette træk i deres fortællinger:

Tabel 2: Informanter med brug og ikke-brug af hp ved fortælling

	MED HP	UDEN HP
AK-Kvinder	40 41 42	44
AK-Mænd	50 52 52	51 54
MK-Kvinder	63	60 61 63
MK-Mænd	72 74	71 73

(inf. 43, 62, 70 producerede ingen fortællinger)

Tabel 2 viser at 9 informanter benyttede fortællinger med hp, og 8 informanter benyttede fortællinger uden brug af hp (3 informanter producerede, som vi så af tabel 1, slet ikke nogen fortællinger). Som det fremgår af tabellen benyttede både arbejder- og middelklassen hp i deres fortællinger: At trækket kun skulle være knyttet til arbejderklassens fortællinger kan således ikke bekræftes i mit materiale, men der er dog flere informanter i arbejderklassen end i middelklassen der benytter trækket. Af selve tabellen kan man ikke se noget system i hvorfor nogle valgte at benytte hp og andre ikke gjorde. Med det kendskab Projekt Bysociolingvistik havde til sine informanter, kan jeg forsøge mig med kvalitativt at forklare hvorfor nogle arbejderklasseinformanter ikke benyttede historisk præsens, og hvorfor nogle middelklasseinformanter benyttede trækket - i begge tilfælde en brug imod sprogsamfundets antagelser. Informanterne 44 og 54 er søskende, og begge er meget tilbageholdende og generte, hvad der kan være grunden til at de ikke vælger at fremføre deres fortællinger med megen 'scenisk forførelse', idet det kræver et vist mod som fortæller. Informant 51 er født og opvokset i en middelklassefamilie, og man kan hævde at han har bevaret familiens tradition for ikke at benytte hp (hans middelklassefar der indgår i en anden undersøgelsesgruppe benyttede ikke hp i sine fortællinger). De tre middelklasseinformanter der benyttede hp, informanterne 63, 72 og 74, forsøgte alle at virke mere uformelle og oprørske end de øvrige middelklasseinformanter, både i deres optræden, sproglige adfærd generelt og i den levnedbeskrivelse de gav af sig selv. Alle tre kan siges at være børn af 68-oprøret, med baggrund i nogle af den tids progressive uddannelsesinstitutioner.

Af tabel 3 kan vi se hvor mange fortællinger med hp ud af det samlede antal fortællinger hver gruppe producerede:

Tabel 3: Fortællinger med og uden hp af det samlede antal fortællinger fordelt på informantpopulation²⁾

	MED HP	UDEN HP
AK-Kvinder	22 / 50.0%	22 / 50.0%
AK-Mænd	11 / 37.9%	18 / 63.1%
MK-Kvinder	1 / 11.1%	8 / 88.9%
MK-Mænd	3 / 16.7%	15 / 83.3%

AK-K - MK-K: $\chi^2 = 4.583$, sign. = 0.05
 AK-K - MK-M: $\chi^2 = 6.009$, sign. = 0.025

Halvdelen af arbejderklassekvindernes fortællinger indeholder hp. Det er en signifikant større procentsats end den for begge middelklassegrupper, hvorimod den ikke er signifikant forskellig fra arbejderklasse mændenes procentsats. Imellem arbejderklasse mænd og de to middelklassegrupper findes ingen signifikante forskelle.

3 Historisk præsens i pragmatisk belysning

Indtil nu har den analytiske synsvinkel været den sociolingvistiske, men det er også muligt at anskue forekomsten af fortællinger og brugen af hp ud fra en pragmatisk synsvinkel. Fortællingen opfylder, i de speech events jeg har undersøgt, tre kommunikative funktioner: den kan være 1) informerende, 2) selv fremstillende og 3) underholdende, jf. Møller 1993:258f.

I tabel 4 kan vi se hvordan fordelingen af fortællinger med og uden hp er i forhold til fortællingens primære kommunikative funktion. Man kunne forvente at fortællinger med den kommunikative funktion underholdning ville have hp i flere af sine realisationer end fortællinger med belæg og selv fremstilling, da underholdningseffekten ofte fremkommer ved en levende skildring af selve begivenheden:

²⁾ Den benyttede statistiske test i denne artikel er en chi-square-test. En Chi-square med en sandsynlighed på 0.05 eller mindre anses for statistisk signifikant.

Tabel 4: Fortællinger med og uden hp af det samlede antal fortællinger fordelt på kommunikative funktioner

	MED HP	UDEN HP
BELÆG	17 / 28.3%	43 / 71.7%
SELVFREM.	5 / 38.5%	8 / 41.5%
UNDERHOLD.	8 / 53.3%	7 / 46.7%
RESTGR.	7 / 58.3%	5 / 41.7%

BE - RE: $X^2 = 4.021$, sign. = 0.05

Den eneste signifikante forskel findes mellem fortællinger med belæg og fortællinger i restgruppen, hvor der i restgruppen findes hp i 58.3% af fortællingerne mod 28.3% af fortællinger med belæg. Den forventede forskel imellem de tre fortællingstyper bliver ikke bekræftet. Hovedresultatet af analysen i tabel 4 er således at forekomsten af hp ikke har nogen sammenhæng med hvilken kommunikativ funktion fortællingen har.

4 Historisk præsens i tekstlingvistisk belysning

Jeg har hidtil set på forekomsten af hp i forhold til fortællingen i sin helhed, men i den følgende analyse vil jeg se på selve forekomsten af hp i forhold til produktionen af præteritum i fortællingens handlingssekvens. Jeg vil koncentrere mig om forholdet mellem hp og præteritum i de fortællinger der indeholder hp.

Tabel 5: Forholdet mellem hp og præteritum i fortællinger med hp fordelt på kommunikative funktioner

	HP	PRÆT
BELÆG	42 / 45.2%	51 / 54.8%
SELVFREM.	11 / 29.7%	26 / 61.3%
UNDERHOLD.	34 / 33.0%	69 / 67.0%
RESTGR.	17 / 25.0%	51 / 75.0%

BE - RE: $X^2 = 6.844$, sign. = 0.025

Imellem fortællinger med belæg og fortællinger i restgruppen er en signifikant forskel, hvorimod der imellem fortællinger med de tre kommunikative funktioner

ikke findes en sådan. Der er således tale om en ensartet hyppighed af hp og præteritum i de fortællinger der alle havde forekomst af hp, uanset disse fortællingers kommunikative funktion.

Hp forekommer ifølge Quasthoff 1980:227 dér hvor man fremstiller handlingssekvensen særlig detaljeret. Det kan være svært at afgrænse hvornår der er tale om detaljeret fremstilling og hvornår der ikke er, Quasthoff forsøger da heller ikke selv på det. Én måde at undersøge det på, er at se på forholdet mellem længden af handlingssekvensen og forekomsten af hp, idet man må formode at større længde af handlingssekvensen giver større sandsynlighed for detaljeret fremstilling. I det følgende vil jeg derfor undersøge om der er positiv korrelation mellem brug af hp og handlingssekvensens længde:

Tabel 6: Handlingssekvensens længde i fortællinger med og uden hp fordelt på kommunikativ funktion³⁾

	MED HP	UDEN HP
BELÆG	131 / 17 / 771	172 / 43 / 400
SELVFREM.	50 / 5 / 1000	63 / 8 / 825
UNDERHOLD.	138 / 8 / 1725	36 / 7 / 514
RESTGR.	98 / 7 / 1400	40 / 5 / 800

BE m. hp - u. hp: $X^2 = 33.190$, sign. = 0.001
 UN m. hp - u. hp: $X^2 = 44.373$, sign. = 0.001
 RE m. hp - u. hp: $X^2 = 9.130$, sign. = 0.005

Tabel 6 viser at fortællinger med funktionerne belæg og underholdning med hp har signifikant flere sætninger i handlingssekvensen end de tilsvarende fortællinger uden brug af hp.

Da alle verber har både en præsens- og en præteritumsform, skulle der morfologisk ikke være noget til hinder for at alle verber i fortællingens handlingssekvens optrådte i hp. Samtlige verber benyttet i fremstillingen af handlingssekvensen

³⁾ Tallene skal læses på følgende måde: antal sætninger / antal fortællinger / antal sætninger pr. 100 fortællinger.

skulle således grammatisk set have lige stor sandsynlighed for at gengives i hp; variationen i forekomst må derfor hænge sammen med bl.a. fortællingens emne og udformningen af det dramatiske plot.

De 104 realisationer med hp fordelte sig på 30 forskellige verber. I tabel 7 har jeg inddelt dem i tre hovedgrupper: verber der angiver gengivelse af tale (inquit-verber), bevægelses- og sanseverber, og en gruppe med øvrige:

Tabel 7: Forekomst af verber i hp fordelt efter leksikon og antal forekomster

Gengivelse af tale - i alt 59 realisationer: sige (55) spørge (2), snakke (1), tænke (1)
Bevægelse - i alt 24 realisationer: komme (12), gå (2), kigge (2), flyve (1), lægge (1), se (1), kravle (1), slippe (1), åbne (1), rulle (1), springe (1)
Øvrige - i alt 21 realisationer: have (3), tage (3), blive (3), skulle (1), kende (1), ringe (1), ligge (1), sidde (1), måtte (1), få (1) kunne (1), prøve (1), garantere (1), live op (1), begynde (1)

Det fremgår klart af tabel 7 at verber der angiver gengivelse af direkte tale og bevægelse og sansning oftest er dem der optræder i hp af de verber der forekommer i hp. For verberne med markering af gengivelse af tale passer det med den ovenstående analyse (jf. tabel 6), nemlig at der er positiv korrelation mellem den detaljerede fremstilling og hp. Netop inquit-verberne er indikation for at sætningen indeholder en detaljeret fremstilling, idet en eller anden form for gengivelse af direkte tale følger. De mange bevægelsesverber der forekommer i hp understreger den almindelige antagelse om hp's funktion, nemlig at fokusere på de dramatiske højdepunkter, dér hvor det uventede sker, og det fremstilles ofte som en fysisk bevægelse som en af aktanterne udfører.

5 Sammenfatning

Lad os samle resultaterne fra de mange delanalyser op, og forsøge at give en karakteristik af hvad der udløser realisationen af hp. Ud fra en sociolingvistisk synsvinkel kan vi sige at der er en større sandsynlighed for brug af historisk

præsens i fortællinger hos personer i arbejderklassen og hos personer der vil efterligne og identificere sig med arbejderklassen, end hos 'klassiske' middelklassepersoner. Blandt de realiserede fortællinger med hp forekommer der signifikant flere hos kvinder i arbejderklassen end hos middelklassepersoner uanset køn. Ud fra en pragmatisk synsvinkel kan vi sige at der ikke er større sandsynlighed for hp ved nogen af hver af de tre kommunikative funktioner fortællingen kan have. I samtlige tre fortællingstyper forekommer der i handlingssekvensen en ensartet realisation af hp i forhold til præteritum. Ud fra en tekstlingvistisk synsvinkel kan vi sige at der er positiv korrelation mellem historisk præsens og længden af handlingssekvensen: jo længere en handlingssekvens, desto større sandsynlighed for hp. Hvad verbets leksikon angår, er sandsynligheden for at inquit-verber og bevægelses- og sanseverber forekommer i hp stor, da netop disse verber er med til at opbygge den detaljerede fremstilling og pege på de dramatiske højdepunkter, og dermed understrege den sceniske fremstilling.

Som vi kan huske fra vores juls Walt Disney show, gik Askepot så frygtelig meget igennem før hun fik sin prins, og uden alle hendes venner, musene og fuglene, var det ikke lykkedes. På samme måde bør vi, hp's venner, fortælle alle, og måske især dansklærerne, om hp's ynder og forcer, og lade hende komme med til ballet, her fortællingen, og blive fortællingens dronning i al sin sceniske forførelse.

Litteratur:

Møller, Erik 1992: De fakultative træk i definitionen af en fortælling og deres betydning for den prototypiske fortælling, upubliceret ph.d.-forelæsning, manuskript

Møller, Erik 1993: Mundtlig fortælling - fortællingens struktur og funktion i uformel tale, Reitzel, København

Quasthoff, Uta 1980: Erzählen in Gesprächen. Linguistische Untersuchungen zu Strukturen und Funktionen am Beispiel einer Kommunikationsform des Alltags, Narr Verlag, Tübingen

Schiffrin, Deborah 1980: Tense variation in narratives, Language 57, p. 45-62

Wolfson, Nessa 1978: A feature of performed narrative: The conversational historical present, Language in Society 7, p. 215-237

Wolfson, Nessa 1979: The conversational historical present alternation, Language 55, p. 168-182

Wolfson, Nessa 1982: The conversational historical present tense in American English narratives, Foris Publications, Dordrecht

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

DET DUALISTISKE FACE. ET FORSLAG TIL EN REVISION AF GOFFMANS FACEWORKTEORI

Af Mie Femø Nielsen (Københavns Universitet)

I forbindelse med pragmatisk analyse af talesprog spiller Erwin Goffmans faceworkteori en fremtrædende rolle, da den giver et spændende bud på, hvordan interaktion foregår. Mit arbejde med denne teori har ført til et forslag om en revision af den, som jeg i det følgende vil forsøge at gøre rede for. Da Goffman er sociolog og ikke sprogforsker i traditionel betydning, vil jeg indlede med kort at gøre rede for hovedtrækkene i teorien.

Goffmans teori

Den centrale term i det goffmanske univers er termen 'face'. Den betegner det positive sociale billede, individet har af sin egen identitet, sit sociale jeg. Dette face projiceres ud i det sociale samvær:

"The term face may be defined as the positive social value a person effectively claims for himself by the line others assume he has taken during a particular context. Face is an image of self." (Goffman 1972:319)

Goffman udlægger en interaktion som et møde mellem den positive sociale selvpræsentation, de involverede parter hver især har. Hvis den bliver angrebet eller afsløret, bliver personen krænket. Fordi individet så at sige projicerer sin selvpfattelse ind i samværet, resulterer det i en følelse af frustration, hvis det sociale spil ender i et nederlag, hvor vedkommende bliver nedgjort eller tilsidesat. Og det sker vel at mærke med konsekvenser ud over den krænkende situation, da et facetab betyder nedskrevet face fremover.

Fra at være et intrapsykisk fænomen til at blive en interpersonel faktor må dette face nødvendigvis formidles, og denne projektion af face ud i det interaktionelle rum foregår gennem en 'line'. 'Line' er det udtryksmønster af verbal og non-verbal adfærd, som personen anvender til at udtrykke sin opfattelse af sin egen sociale værdi, af situationen og af modparten (Goffman 1972:319).

Gennem sin line kan en person udtrykke en forventning om at blive understøttet i et bestemt face. Ved at vise nogle egenskaber, der er passende for situationen, kan individet få andre til at tro, at han/hun besidder flere lignende egenskaber. Den valgte line indgår altså i den interaktionelle betydningsproduktion som et metonym for personligheden. Dette producerede billede af personligheden gælder, indtil individet gennem sin line handler i uoverensstemmelse med billedet, hvorefter et nyt opstår. På den måde bliver et bekendtskab til en stadig korrektionsproces, med mindre processen afbrydes, fordi de andre opfatter den oprindelige line som værende i så stor uoverensstemmelse med det faktiske indhold, at den bliver til et udtryk for uhæderlighed. En given persons line holdes således af de øvrige interagerende op imod de universalpragmatiske vellykkethedsbetingelser.

At give en 'næse'

For at illustrere, hvordan dette facework foregår, vil jeg gerne analysere en lille bid af en optagelse fra et autentisk afdelingsmøde i ØK's informationsafdeling. Situationen er den, at lederen (M1) indirekte giver en kontorchef i afdelingen (M2 = Geert) en næse for ikke at have været belevet nok i telefonen over for nogle personer fra Fondsbørsen. Disse personer har klaget længere oppe i ØK-hierarkiet og fået foranlediget, at M1 og M2 måtte stå skoleret. M2, fordi han havde forsyndet sig, og M1, fordi han er den øverste ansvarlige i M2's afdeling. Der blev de så instrueret om, hvordan forretningsgangen skulle være fremover, når der blev ringet fra Fondsbørsen. Denne sag kommer M1 pludselig i tanker om midt under mødet, fordi man lige inden har talt om noget vedrørende Fondsbørsmeddelelser, og det er nu hans pligt at videregive instruksen, så Fondsbørsen ikke fremover kan få grund til klage. Sekvensen er gengivet i sin fulde udstrækning i bilaget.

'Næsen' fremsættes, mens en helt tredje medarbejder har ordet, hvorfor den fungerer som et bagholdsangreb på M2. Man kan undre sig over, hvorfor lederen ikke tager større hensyn til de andres positive sociale billede, deres face, end han gør. I sekvensen krænkes både M2's face og afdelingens i øvrigt. M2's face alene gennem påtalen af hans fadæse; M1 kunne i stedet have valgt helt at undgå at nævne M2's indblanding, eller han kunne have valgt at inddrage ham i omtalen

af episoden og ladet M2's egen oplevelse af situationen komme frem. Og afdelingens face krænkes, fordi M2's handling bruges som en anledning til at komme med en lodret ordre om måden at behandle henvendelser fra Fondsbørsen på. Medarbejderne får direkte besked på at "sige ja og amen og falde ned" og at "indprente sig", hvad der er deres "forbandede pligt". Med sådanne ytringer stiller M1 afdelingen i en særdeles facekrænkende barnerolle, mens han selv varetager den transaktionsanalytisk tolkede strenge forælderrolle. Dermed sætter han også sit eget face på spil, da M1 i øvrigt gør meget ud af at være en moderne leder, der har en åben og uformel lederstil. Men hvorfor gør han det?

Spørgsmålet om personlighedskernen

Ifølge Michael Husen er identitet "at være den samme som sig selv" gennem tiden (Husen 1984:23). Det er altså Husens opfattelse, at man har en slags personlighedskerne, hvor identitetsdannelsen kan opfattes som det at holde fast i denne kerne. I modsætning hertil står Goffman med sin opfattelse af mennesket som i bund og grund bestående af en række attituder over for omverdenen. I modsatning til ikke blot Husen, men også til Freud, opererer Goffman ikke med et 'jeg', men med sociale roller som manifesteres i det interaktionelle rum. Hvis der derfor ingen interaktion er, har vi ifølge Goffman intet 'jeg'. I interaktionen optræder vi således ikke med unikke personligheder, men blot med billeder af os selv. Rollen har ingen personlighedskerne, hvorfor man med Saussure'ske termer ville kunne sige, at personen ifølge Goffman er ét stort signifiant uden noget tilhørende signifié. Det er bestemt en kontroversiel opfattelse, som man kan stille spørgsmålstegn ved vha. Goffmans egne termer 'frontstage' og 'backstage', der betegner de personlige rum eller territorier, hvor omverdenen henholdsvis får lov eller ikke lov til at se individet optræde:

"One of the most interesting times to observe impression management is the moment when a performer leaves the back region and enters the place where the audience is to be found, or when he returns therefrom, for at these moments one can detect a wonderful putting on and taking off of character." (Goffman 1990:123)

Der rejser sig her to spørgsmål. For det første hvordan en person kan have et behov for at være sig selv, hvis der ingen personlighedskerne er? Og for det andet

hvem der i så fald administrerer denne "putting on and taking off of character"? Endnu et argument kunne være begrebet 'rolledistance', som er Goffmans betegnelse for den "effektivt udtrykte, demonstrative forskel mellem individet og hans formodede rolle" (Ølgaard 1975:52). I termen ligger ikke, at individet fornægter rollen, men derimod "det situationsbundne selv, der er indbefattet i rollen for alle deltagere" (Ølgaard 1975:52, under henvisning til Goffman 1961:108). Atter kan man spørge, hvem der foretager denne distancering til det situationsbundne selv, hvis ikke der er et kontinuerligt selv, en personlighedskerne bag de løbende rollevalg? Disse overvejelser ændrer dog ikke ved, at selve tankegangen og terminologien i faceteorien er interessant og anvendelig. Og set i forhold til et analytisk perspektiv er faceteorien yderst relevant, da fokus gennemgående er på signifiant-siden i det kommunikative samvær. Signifié-siden er det straks sværere at tolke på.

Sammenligner man Goffmans teori om facework med psykologer som Alfred Adler, Abraham Maslow og W. McDougall og deres teorier om menneskelige behov, viser det sociale behov sig ikke nødvendigvis at være det mest påkrævede at få opfyldt. Også egobehovet trænger sig på. Høflighed kan ses som et direkte udtryk for den talendes forsøg på at opfylde sit sociale behov, mens uhøflighed modsat kan tages som udtryk for, at opfyldelsen af egobehovet er højt prioriteret i situationen. Dertil kan nævnes Asa Kashers merkantile synsvinkel, hvor politeness opfattes som en blandt flere faktorer, den talende må tage højde for i sin omkostningsminimering af sine talehandlinger. Kashers argument er, at hvis man skulle kunne tale om sammenstød mellem politenessmaximer og konversationelle maximer, der bygger på rationalitetsprincippet, så skulle politeness være irrationel i sin karakter. I stedet foreslår Kasher at tage rationalitetsforudsætningen på ordet:

"Politeness of speech acts is a matter of their cost, as determined by certain scales of values. An ordinary speech act is presumably rational and as such its justification and reconstruction involve considerations as to which course of action would be of the least cost, from certain points of view. One such point of view, or cluster of points of view, is politeness. Another one is time. Under certain conditions, additional scales of values are used, such as ones involving considerations of commitment or implicature." (Kasher 1986:110)

Ifølge Kasher foretager den talende således en stadig afvejning af de fordele og ulemper, der kunne være forbundet med en given ytring. Fører man den økonomiske tankebane videre, vil man kunne tilføje den hypotese, at de givne strategier har til formål at bringe forholdet mellem udbud og efterspørgsel på det personlige plan til sit optimale niveau.

I eksemplet med M1 og M2 betyder det, at M1's lederego bliver prioriteret højere end hans gode forhold til M2. Først og fremmest er det nødvendigt at justere afdelingens opførsel, for at afdelingens opgaveløsning og omdømme fortsat kan være i top. Dernæst må han positionere sig over for en medarbejder, der ikke i tilstrækkelig grad respekterer hans lederrolle (sidenhen viste det sig nemlig, at M2 nægtede at have optrådt forkært). Samtidig er det imidlertid vigtigt for ham at motivere M2 som medarbejder ved at beskytte hans face, hvorfor han giver ham den pågældende næse under udøvelse af virtuos politeness-akrobatik. En kaserolleanalyse viser, at M2 optræder som en, der passivt oplever elementernes rasen i kommunikationsrummet. Kun Fondsbørsen handler aktivt. Så faktisk lykkes det ham at pakke den værste krænkelse så godt ind, at hændelsen med Fondsbørsen kan ses som noget, M2 blot står som uforstående iagttager af.

Den udvidede faceworkteori

Efter disse overvejelser over spørgsmålet om egomanifestation og konsensusøgning vil jeg forsøge at definere et mere dualistisk face: En persons face udgør efter min opfattelse ikke kun hans eller hendes sociale billede af sit selv, men indeholder også vedkommendes personlige integritet. Det er ikke kun modpartens opfattelse af en, der bestemmer, om man har det godt eller ej. Også ens normer spiller fx ind. Således kunne man forestille sig en racist, der siger til en humanist:

"De sorte er nogle dumme svin, synes du ikke også? Det er ikke lige som os, der har langt større hjernekapacitet og medmenneskelig indsigt, vel?"

En ytring som denne truer ikke humanistens face i den goffmanske betydning. Tværtimod tildeler racisten ham her en del points i både intellektuel, humanitær og relationel henseende. Men i forhold til humanistens menneskesyn udgør ytringen en facetrussel, da han ikke kan sidde en sådan bemærkning overhørig, hvis han ikke vil antages at være enig i dens menneskesyn. Selv om det ville stille

ham mere positivt i racistens øjne, og ingen andre behøvede at få noget at vide om humanistens ændrede menneskesyn, så ville det alligevel genere ham at tænke på, at han ikke modsagde racisten. Derfor handler facework ikke bare om interpsykiske forhold, men også om intrapsykiske hensyn. Derfor vil humanisten sandsynligvis foretrække at stemple sig selv som 'impolite' og sætte sig selv igennem ved at proklamere sin uenighed, fremfor at leve op til konsensusmaximet. Og derfor vælger M1 at justere afdelingens adfærd, selv om konsekvensen er, at M2 krænktes.

Den udvidede definition på face bliver dermed 'den positive sociale og egomanifestive værdi, en person ihærdigt fordrer for sig selv, gennem den line andre antager, at vedkommende har anlagt i en given interaktion'. Denne ændrede definition er en naturlig konsekvens af forestillingen om, at individet har en personlighedskerne. Hele teorien om menneskelig identitet hviler på denne forudsætning, eftersom identitet bl.a. defineres som det at være den samme som sig selv over tid (Husen 1984). Årsagen til at en persons face skulle være så helligt, som Goffman påstår, er måske, at en facenedskrivning delvis truer vedkommendes identitet, eftersom denne netop består af en selvopfattelse og en fremmedforståelse. Hvis en facekrænkelse i virkeligheden består i en indbyrdes forskydning af disse to elementer, forklarer det, hvorfor krænkelsen skulle kunne være traumatisk.

Ifølge den ændrede facedefinition vil en person ikke primært søge konsensus for at få samværet til at fungere ubesværet vha. fx politenessstrategier, men vil vælge en line, der er et resultat af cost-benefit overvejelser over forholdet mellem ønsket om egomanifestation og ønsket om konsensusøgning i den givne situation, hvor face projiceres.

Facework i praksis

Baggrunden for de interagerendes valg af strategier som en konsekvens af motiver kan en analyse sjældent blotlægge. I stedet vil man kunne se såvel magtspil som facework manifestere sig i hårfine signaler om de impliceredes selvopfattelser og deres opfattelse af hinanden. Om disse siger Goffman:

"The human tendency to use signs and symbols means that evidence of social worth and of mutual evaluations will be conveyed by very minor things, and these things will be witnessed, as will the fact that they have been witnessed. An unguarded glance, a momentary change in tone of voice, an ecological position taken or not taken, can drench a talk with judgemental significance." (Goffman 1972:338)

I en analyse af de talendes indbyrdes facework er der altså to forhold, der må påkalde éns umiddelbare interesse: Den talendes face og hans eller hendes opfattelse af den andens face. Hvis der er et misforhold mellem det face, den talende introducerer i samtalen, og modpartens opfattelse af vedkommendes face, så begynder korrektionsfasen. Derfor må brudfladerne findes i forbindelse med den enkeltes fremstilling af sit eget face og modpartens afkodning af det, samt den enkeltes fremstilling af modpartens face og dennes reaktion på fremførelsen. De faktorer, vi må lede efter, er den talendes etos og den lyttendes afkodning af og/eller respons på det, samt den talendes implicite modtager og den lyttendes afkodning af og/eller respons på det. Og det er især disse signaler, jeg vil lede efter i analysen i form af implikaturer, præsuppositioner etc. Det er min påstand, at den implicite modtager er lig med afsenders opfattelse af modtagers face; man kunne også med Husen in mente kalde dette billede fremmedopfattelse. Selve spillet mellem to parter bliver så et spil mellem to afsendere af egne ytringer og faceprojektion og to modtagere af ytringer og faceprojektion, da kommunikationssituationen er dialogisk. Det er derfor parternes veksel mellem at afgive afsendersignaler og modtagersignaler, der former spillet.

Når jeg i det følgende vil søge at blottlægge dette facework, vil jeg koncentrere mig om at påvise egomanifestationen, da det for det første er spørgsmålet om denne, der udgør min udvidelse af faceworkteorien. Og da det for det andet er interessant at se, hvordan M1 alligevel formår at hævde sit ego på M2's bekostning, selv om han gør sig så store anstrengelser for at beskytte ham.

Meget kraftig egomanifestation kan foregå gennem optoningsstrategier som brug af 'jeg', imperativer og impositiver. Mere interessant er derimod den mindre kraftige manifestation af ego'et, der foregår gennem fx turtagningssignaler, deiksismarkører og reflektive adverbialer. I det følgende vil jeg berøre to forskellige former for egomanifestation.

Egomanifestation gennem topic/tema

Gennem en analyse af den implicite modtager i 'næsen' viser det sig, at hele situationen omkring M2's oplevelse med Fondsbørsen fremsættes som ny information. Den forudsættes ikke bekendt, men med en tematisk struktur, hvor M1 først giver en introduktion til sin egen ytring: "det minder mig om (...) som jeg har glemt at sige", dernæst til det, han vil fortælle om: "det har, et spørgsmål om Fondsbørsen".

Efter denne grundige indføring kommer han med sin henstilling: "vi skal være meget meget varsomme". Først efter henstillingen er 'leveret', og hele den penible sag således er blevet gjort til sekvensens topic, berører han i sin begrundelse af henstillingen M2's rolle i sagen. M2's hårde medfart i sagen bruges som et ekstra argument for, at de andre i afdelingen skal tage henstillingen alvorligt:

"Geert og jeg har talt om det og T P vi er blevet helt klar over hvad vi PP vi ikke skal gøre PP budskabet her og nu P er (...) fordi jeg havde det ikke godt P og Geert havde det P bestemt heller ikke godt P med den den situation der PPPP det var lige T PP jeg tror ikke P jeg har nået at lev, orientere alle om T om om det begreb"

Modtageren af henstillingen er altså de personer i afdelingen, der ikke er blevet orienteret om hændelsen. Men hvorfor siger M1 så, at Geert og han har talt om det, og at de nu er helt klar over, hvad de ikke skal gøre? Han har jo allerede gjort proceduren med at tale pænt og henvise til aktionærsekretariatet til topic. Hvorfor så introducere den som tema ved at bruge oplysningen om, at Geert og han nu ved, hvad de skal gøre, som afsæt til en gentagelse af, hvordan forretningsgangen skal være, når Fondsbørsen ringer?

En sådan redundans i fremsættelsen af ytringens tema bryder med Grices kvantitetsmaxime, samtidig med at der ikke er grund til at tro, at både relevansmaximet og det overordnede kooperativitetsprincip ikke er overholdt. Implikaturen retter sig derfor mod ytringens ny information: At Geert og han har talt om sagen, og at konsekvensen af denne samtale har været, at Geert er blevet klogere. I en travl afdeling, hvis kompetence netop har været diskuteret på øverste ledelsesniveau, vil hverken den skyldige Geert eller den ansvarlige leder næppe sætte tid af til en samtale, de ikke begge ville forvente at få et udbytte af. Men M1 nævner

intet om sit eget udbytte. Kombinationen af, at ordet 'vi' i "vi er blevet helt klar over" i virkeligheden kun dækker over Geert, og at Geert introduceres som sætningens tema, giver os den information, at Geert har fået en ny viden i den samtale, som vil regulere hans handlinger fremover. Og at M1's eget udbytte ikke nævnes viser, at kun Geerts udbytte er relevant for modtagerne af denne ytring. Det egentlige formål med ytringen må derfor være at fortælle de øvrige tilstedeværende, at han for nylig har givet Geert en opsang. Passagen udgør derfor også et eksempel på, hvordan en person kan manifestere sit ego kraftigt gennem den blotte tematiske struktur.

Egomanifestation gennem markører

Når man projicerer sit eget face ind i interaktionen, er det i virkeligheden sin etos, man afslører. Og derfor må man lede efter signaler for afsenders påståede udgangspunkt for at kunne finde signaler for faceprojektion. Peter Harder definerer begrebet 'præsupposition' som "De forudsætninger, man markerer, at man går ud fra" (Harder 1980:14), og som man umiddelbart mener, at modtageren deler eller opfatter som kendt og vedtaget.

Ved at afkode de interagerendes ytringers præsuppositionelle indhold skulle man altså kunne afkode deres hidtidige samspil og lade dette udgøre rummet for tolkningen af deres indbyrdes facework. Især fungerer adverbialbrugen som en markering af ytringens præsuppositionelle indhold (Andersen 1986). I en analyse af afsenders selvopfattelse og intentioner vil det derfor være relevant bl.a. at se på dennes brug af refleksive adverbialer, eftersom der kan spores en sammenhæng mellem afsenders selvopfattelse og dermed hans ego og dets sproglige manifestation i form af etosignaler. Hvad angår modtagers signaler, er det ligeledes det præsuppositionelle indhold af vedkommendes ytringer, når han eller hun optræder i afsenderrollen, vi skal se på, eftersom det gennem præsuppositionerne bliver "klart, hvad den talende opfatter som tingenes tilstand" (Harder 1980:15). I afsenders ytringer kan vi altså spore, hvordan han opfattede modpartens ytringer, da han selv optrådte som modtager for disse. Ud fra disse tanker vil jeg i det følgende analysere M1's faceprojektion under fremsættelsen af 'næsen'. Jeg bruger den kategorisering, som John E. Andersen har opstillet (Andersen 1986).

I virkeligheden er det to ego'er, der ramler sammen i denne sekvens. Det viser sig, at både M1 og M2 har mange kompositionsmarkører. M2 vil "lige" sige noget, og det er "ligeT" apropos det her medT billederne", at han "lige" skal nævne noget. Det er således en tredobbelt kompositionsmarkør, han bruger til at få ordet og strukturere sin ytring med. Bagefter siger han atter noget "for at komme tilbage til billederne"; han bruger således ofte sine adverbialer til at markere, hvordan hans ytring skal afkodes. Spørgsmålet er, om ikke denne meget massive kompositionsmarkering i virkeligheden udgør en meta-argumentation for ytringens legitimitet. Han vil simpelthen til orde, og for at være sikker nok på at komme det, gør han særlig meget ud af at markere sin ytrings relevans. At han tilsyneladende finder det nødvendigt med en så kraftig påkaldelse af talerrettigheden kan skyldes, at han enten er meget usikker på sin talerrolle eller har et meget stort behov for egomanifestation i denne situation.

Lidt af det samme billede tegner sig for M1 med ordene "det minder mig om en anden ting P som jeg har glemt at sige P og det er meget vigtigt", "budskabet her og nu", "det var ligeT" og "kort historie var". De fleste af disse har ligeledes til formål at legitimere M1, men i modsætning til M2 er det ikke ytringen i sig selv, der bliver legitimeret, det er mere det ytre som sådan. M1 behøver ikke tålmodighed for at legitimere, at han vil have ordet; faktisk har han den frækhed at indlede med at takke M2 for at have mindet ham om noget, som han i virkeligheden selv er kommet i tanker om. Snarere end at legitimere turtagningen, som M1 ikke behøver at argumentere for, eftersom det er ham selv, der administrerer den, så har M1's kompositionsmarkører den funktion, at de over for de øvrige mødedeltagere legitimerer hans facekrænkelse af dem. Dette bekræftes af hans engagementsmarkører: "det er meget vigtigt", "helt", "helst" og "bestemt heller ikke" samt hans distancemarkør: "undskyld jeg siger det her".

I modsætning hertil står M2's engagementsmarkører: "altså", "jo altså" og "jo godt", som alle fungerer som understregninger af, at han har ret i det, han siger. Sammen med den eneste vurderingsmarkør i sekvensen overhovedet: "bare", der reelt nedtoner indholdet af det, han lige har brugt så mange kræfter på at forklare betydningen af, tegner de et billede af M2 som én, der godt ved, at han er ude på dybt vand, men som alligevel må ytre sig. Meget tydeligere kan kombinationen af

egobehov og sikkerhedsbehov vist ikke forekomme end her hos M2, der hellere løber en risiko ved at sige noget utilbørligt, end han vil sidde tilbage og få sit ego krænket uden at tage til genmæle.

Den eneste kriteriemarkør i sekvensen er "åbenbart", som M1 bruger til at lægge afstand til Fondsbørsen i M2's favør. Nogen udefra er kommet med en anklage, som M1 står en lille smule tvivlende over for, fordi den netop er fremsat af nogen udefra. Dette M1's verdensbillede åbenbarer sig endvidere tydeligt gennem hans deiksismarkeringer (Levinson 1989:79f), således at "informationsafdelingen" står for det nære og sande, mens alt negativt befinder sig i dens omverden, der er fjern og ofte ikke særligt defineret i M1's bevidsthed: Det er "afdelingen her", det drejer sig om, Fondsbørsen ringer "hertil" eller "her til os", og M2 var ude for en situation "her", der gør det uomgængeligt for M1 at komme med et budskab "her og nu", selv om han undskylder, at han "siger det her". Men sagen er, at i "den situation der" var "der" en fejlslagen kommunikation, hvorfor M1 har måttet rykke ud for at ordne "de sager der", og fremover er det derfor vigtigt, at man "der" har i mente, hvordan man skal opføre sig.

Hermed viser M1 sig som den sande leder af sin arbejdsenhed, idet han ikke alene optræder som dens ambassadør over for omverdenen, men også helt ind i de inderste sproglige manifestationer opfatter sin egen afdeling som 'hjemme'; et 'helle' som skal forsvares mod omverdenen, der kan være farlig, uforudsigelig og måske endda løgnagtig. Det er måske gennem denne lille kriteriemarkør, at M1 demonstrerer sin sande loyalitet mod afdelingen og dermed også mod M2, selv om denne eventuelt har forsyndet sig og bragt M1's eget face i fare. De signaler, M1 giver om sin opfattelse af M2, peger i retning af M2 som en menig medarbejder i afdelingen, der er i stand til at påkalde sig M1's irritation såvel som hans beskyttelse over for noget udefrakommende. Og M2's reaktion på M1's projektion af denne opfattelse tyder på, at han opfatter den som en facekrænkelse. Ytringens propositionelle indhold, set isoleret, tyder umiddelbart på, at han ignorerer M1's ytring, selv om den ellers havde tydelig adresse. M1's opfattelse af ham som en menig medarbejder passer ikke til M2's egen opfattelse af sig selv som én, der på linie med M1 har ret til at uddele næser, hvad han reelt forsøger at gøre med omtalen af billedsagen. M2 derimod bruger sine markører til ren egomanifestation

og dermed til et meget offensivt facework, hvor han markerer sit face som det at være en uomgængelig og uafviselig magtfaktor i afdelingen. Uanset risikoen ved at provokere sin chef hævder M2 entydigt sit ego, mens M1's facework ikke kun er styret af hans opfattelse af M2; hans lederansvar for afdelingen og dens omdømme kommer først. Og selv om M2 har bragt afdelingens omdømme i fare, viser M1 alligevel en beskyttende holdning over for ham.

Konklusion

Det interaktionelle facework kan altså opfattes som en fortløbende proces, hvor de interagerende henholdsvis projicerer deres eget face og deres afkodning af modpartens face. Om det er det sociale eller det egomanifestive element af face, der kodes og afkodes, afhænger af hvilke omkostningsberegninger de interagerende foretager i kommunikationssituationen. Konsekvensen af det dualistiske face er, at faceprojektion foregår ad en skala med forskellige grader af ego- og konsensusmanifestation, afhængigt af den enkeltes face.

Referencer

- Andersen, John E.: "Adverbier - sprogvidenskabens stedbørn", i: *Årsberetning for Selskab for Nordisk Filologi 1985-86*, p. 45-53, Københavns Universitet 1986.
- Femø Nielsen, Mie: *Møde med en leder. En eksemplarisk forskningsmetodologisk diskussion med afsæt i empirisk materiale*, (Upubl. speciale, Institut for Nordisk Filologi, KUA 1992).
- Goffmann, Erwin: *Encounters - Two Studies in the Sociology of Interaction*, (New York: The Bobbs-Merrill Company 1961).
- Goffmann, Erwin: "On Face-Work: an Analysis of Ritual Elements in Social Interaction", i: J. Laver (red.): *Communication in Face to Face Interaction*, (Harmondsworth: Penguin Books 1972).
- Goffmann, Erwin: *The Presentation of Self in Everyday Life*, 1. udg. 1959, (Reading, Great Britain: Penguin Books 1990).
- Grice, H. Poul: "Logic and Conversation", i: Peter Cole & Jerry Morgan (red.): *Syntax and Semantics, vol. 3: Speech Acts*, 1. udg. 1967, (New York: Academic Press 1975).
- Harder, Peter: "Møveri", i: Peter Harder & Arne Poulsen (red.): *Hvad går vi ud fra? Om forudsætninger i sprog og handling*, (København: Gyldendals Sprogbibliotek 1980).
- Husen, Michael: *Arbejde og identitet*, (København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1984).
- Kasher, Asa: "Politeness and rationality", i: J. D. Johansen & H. Sonne (red.): *Pragmatics and linguistics: Festschrift for Jakob Mey*, (Odense: Odense University Press 1986).
- Levinson, Stephen: *Pragmatics*, 1. udg. 1983, (Cambridge: Cambridge University Press 1989).
- Nøjgaard, Morten: *Litteraturens univers. Indføring i tekstanalyse*, (Odense: Odense

Universitetsforlag 1979).

Olsen, Michel & Gunver Kelstrup (red.): *Værk og læser*, (København: Borgen/Basis 1980).

Ølgaard, Bent: "Når mennesker mødes", i: Bo Gregersen (red.): *Om Goffmann*, (København: Hans Reitzel 1975).

Bilag: "Næsen"

M2 "jo P menT ligeT T liTge apropos det her medT billederne P jeg skal lige nævnes her P at P i forbindelse med midtermoleprojektet PP der f,T har jeg set T udgiften på P at få lavet billeder P til udsendelsen P med pressemeddelelsen P den var på titusindeottehundrede kroner I skal bare vide det PP at det er altså P en gennemsnitsudgift T fordi denT P den hastede P på halvfems kroner P per billede PPP T

M1 tak P det minder mig om en anden ting P som jeg har glemt at sige P og det er meget vigtigt P det har,et spørgsmålet om Fondsbørsen P TT vi skal være meget meget varsomme med hvis Fondsbørsen ringer P til afdelingen her P vi harT-PP truffet en aftale med aktionærsekretariatet P at hvis Fondsbørsen ringer PP hertil P så er vi ydmyge i stemmen P og siger ja og amen og falder ned PP ogT vi henviser straks til Fondsbørsen PP Geert var ude for en situation P her

K2

aktionær-

K3

tilT aktionærse

til aktionær P ja

M1 sekretariatet P undskyld PP Geert var ude for en situation P hvor Fondsbørsen ringede i forbindelse med midtermoleprojektet PP ogT der var en kommunikation P somTT PP åbenbart er gået skævt P idet FondsbørsenT P reagerede PP og klagede over P den behandling P de havde fået i informationsafdelingen PPP ogT T Geert og jegT P måtteT gå til T Asbjørn PP ogT P tale lidt om de sager der PP og detTT var en dum situation for afdelingen PP Geert og jeg har talt om det ogT P vi er blevet helt klar over hvad vi PP vi ikke skal gøre PP budskabet her og nu P er P at hvis Fondsbørsen ringer til denne afdeling her PP så P ligegyldigt P hvem der tager telefonen PP der skal man have in mente PPP at PP Fondsbørsmeddelelser P er Ib Henry PP og aktionærsekretariatet P hvis Fondsbørsen ringer P her til os P så er det fordi PP der er et eller andet P problem PP ellers ringer de ikke PPP ogT P så skal vi kommunikere P videre straks P til aktionærsekretariatet og hvis aktionærsekretariatet ikke er til stede PP er det vores P forbandede pligt og undskyld jeg siger det her P at orientere direktionen med det samme PP eller formanden helst PP for når det er Fondsbørsen P så er det alvorligt PPP Fondsbørsen ringer kun tilbage P hvis der er et eller andet problem med P #nis# eller andet P og den P alvorlige besked vil jeg godt have at alle P indprenter sig PPP fordi jeg havde det ikke godt P og Geert havde det P bestemt heller ikke godt P med den den situation der PPPP det var ligeT PP jeg tror ikke P jeg har nået at lev,orientere alle omT om om det begreb PPP undskyld Erik PP men den var vigtig

M4

T

M2

nej menTT P for at komme tilbage

tilT billederne P lad os ligeT at prøve på P at arrangere PP billedmateriale noget tid i forvejen P vi vidste jo altså det om midtermolen PP vi kunne jo godt have PP gjort det lidt tidligere P så vi havde sparet alle de mange penge PPPP

M1

det er taget ad

notam P du P var færdig?

M4

ja PP

M3

jeg ved ikke hvad det var der gik skævt der egentlig P

det er nu ærgerligt at Clausen ikke er her P

nej

K3

du må ikke kigge på mig P jeg kender ikke noget

til det

M3

nej

M1

T T kort historie var P atT der var taget P nogen billeder P af en

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

BØRN OG BØRN IMELLEM

FACE-WORK I INTERAKTIONER UDEN VOKSNE

Carsten Mølgaard Rasmussen og Iben Stampe Sletten (Københavns Universitet)

På de næste sider skal vi beskæftige os empirisk med face-work i gruppesamtaler blandt børn for at give en karakteristik af deres pragmatiske kompetence, dvs. deres evne til at tilpasse deres sprogbrug til situationen for at få en samtale til at forløbe hensigtsmæssigt.¹ Lad os begynde med at se lidt på, hvad dét indebærer.

Den helt grundlæggende interesse har vi til fælles med al anden pragmatik og sociolingvistik. Vi ønsker at undersøge sproget som en del af taleres sociale praksis. I stedet for at fokusere på traditionelle makrosociologiske faktorer som køn, alder, klasse osv., lægges der imidlertid her et mikrosociologisk perspektiv: hvilke roller indtager de enkelte deltagere i samtalen, og hvordan bruger de sproget til at tiltage sig disse roller? Hvem har magten i samtalen, og hvordan markerer dette sig i sprogbrugen? Styres den enkelte samtale af specielle interaktionelle regler? Det er den slags spørgsmål, der stilles med det mikrosociologiske perspektivs fokus på konkrete interaktioner – de interaktioner, hvori sproget bruges som social praksis, som middel til undertrykkelse, opdragelse, dannelse af normer osv.

Hermed har vi stillet os overfor såvel Labov-traditionens statistiske undersøgelser af forholdet mellem enkelte sproglige træk og sociale klasser² som den pragmatiske børnesprogsforskning, der tidligere er foretaget. Hos forskere som Camaioni 1979, Ervin-Tripp 1979, Benoit 1983, Snow mfl. 1990 og Ervin-Tripp mfl. 1990 har det været almindeligt at karakterisere børns pragmatiske kompetence ud fra kvantitative undersøgelser af, hvor ofte forskellige aldersgrupper benytter enkelte sproghandlinger og høflighedsformer som tak, undskyldning osv. I modsætning hertil ønsker vi at give en samlet beskrivelse af *alle* de sproglige træk hos børnene, der vidner om face-work og samtidig vurdere sprogtrækkene i lyset af den situation, de formuleres i.³

Med dette projekt har vi stillet os selv en vanskelig opgave. For det første ytrer face-work sig på alle sprogets niveauer, fra det fonologiske (fx en vred prosodi) over det morfologisk-syntaktiske (fx tempusformer og adverbier) til mere overordnede, tekstlingvistiske kohærens niveauer (fx emneskift og fortielse af visse emner). Samtidig er det vanskeligt at opstille entydige kriterier for, om der hersker en ufarlig eller en truende situation i samtalen, hvorvidt der er uenighed om samtalens roller osv. Derfor har vi benyttet os af en kvalitativ analysemetode, som vil blive beskrevet nedenfor.

Det er ikke nogen hemmelighed, at børnesprogsforskningen herhjemme kan ligge på et meget lille sted. Den er også i påfaldende grad baseret på samtaler mellem mødre og deres børn. Hvis man imidlertid interesserer sig for børnenes *egen* sprogbrug, bør man efter vores mening undersøge børn i interaktion med andre børn; det *kunne* jo tænkes, at børn tilhører en særlig, pragmatisk sprog-kultur med egne normer og udtryk for face-work. Lad os derfor straks komme til sagen og se, hvordan vi i den praktiske tilrettelæggelse af undersøgelsen har forsøgt at fremkalde data fra disse interaktioner uden voksne.

Dataindsamling

Vi stillede tre betingelser til datamaterialet:

- interaktionen skulle foregå i rene børnegrupper, fordi børnene i modsat fald måtte formodes at tilpasse sprogbrugen til deres forventning om, hvordan voksne ville have dem til at tale.
- samtalen skulle foregå i en uformel talesprogsstil.
- vore data skulle indeholde konfliktfyldt verbalt samarbejde, fordi netop disse situationer stiller store krav til udøvelsen af face-work.

For at elicitere det ideelle analysemateriale måtte vi derfor skabe en situation, hvor børnene spontant ville tale sammen og af sig selv være interesserede i at løse eventuelle konflikter. Vi fik den ide at opfordre dem til at digte et teaterstykke, som de bagefter skulle fremføre for et publikum.

På forhånd havde vi bestemt os for at undersøge børn i 6-7-årsalderen ud fra en antagelse om, at børnenes leksikalske kompetence på dette alderstrin er stor nok

til, at de bruger ordene i nogenlunde samme betydning som voksne. For at få en tilpas stor børnegruppe til, at vi kunne få optagelser fra 3-4 interaktioner, traf vi aftale om at tilbringe en dag sammen med en 1. klasse.

Klasselæreren havde i forvejen orienteret forældre og børn om, at vi ville komme, og at børnene skulle lave teater og ville blive optaget på video. For yderligere at gøre situationen sjov og tryk, og dermed aflede børnenes opmærksomhed, medbragte vi en mængde udklædningstøj. Samtidig regnede vi med, at tøjet ville give anledning til konflikt.

Gennem drøftelser med klasselæreren havde vi desuden dannet os et billede af den ideelle sammensætning af børn i de enkelte samtaler. Vi ville gerne have tre personer og begge køn repræsenteret i hver gruppe. Eftersom deres samtale nødtigt skulle blive alt for konfliktfri og indforstået, ville vi desuden undgå nære venne-par og de mest tilbageholdende elever. For autenticitetens skyld lagde vi dog først og fremmest vægt på, at børnene meldte sig frivilligt. Resultatet blev derfor lidt anderledes end planlagt: en pige-gruppe og en blandet gruppe med tre i hver, og en gruppe med fire drenge.

Vores interesse var nu at iagttage børnenes samtale i forberedelsesfasen, der foregik i enrum, mens børnene selv sandsynligvis ville være optaget af deres rolle i stykket, hvordan produktet blev modtaget osv.

Til inspiration blev hver gruppe foreslået et emne, men vi understregede overfor børnene at de helt selv måtte bestemme, og opfordrede dem kraftigt til at tale om, hvad de havde lyst til, at skuespillet skulle handle om. Derefter lod vi gruppen være alene til de selv mente de var færdige, hvorefter resten af klassen kom ind for at overvære opførelsen.

Næsten al samtale i klasseværelset den dag blev optaget, men kun den del af samtalen, der foregår mens børnene er alene, indgår i undersøgelsen.

Lidt om de teoretiske forudsætninger

Vores teoretiske grundlag er først og fremmest de antagelser om selvet og de almene regler for interaktion, som den canadiske sociolog Erving Goffman opstiller i sin artikel *On Face-Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction*, der blev trykt for første gang i tidsskriftet *Psychiatry* i 1955. Artiklen skal ses i forlængelse

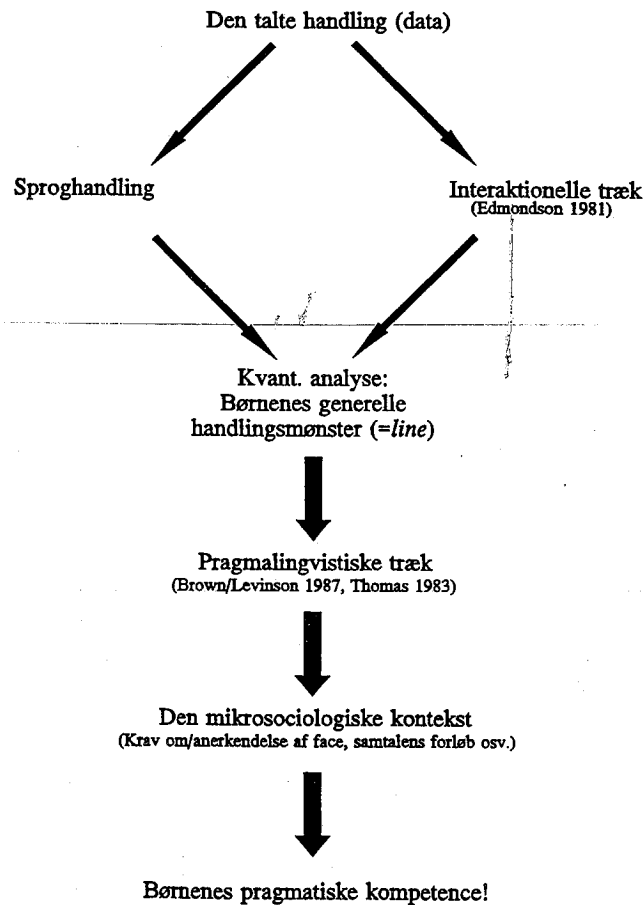
af den symbolske interaktionismes fader G. H. Meads forkastelse af ego-psykologernes⁴ ensidige fokus på individet som styret af en række iboende fysiske og psykiske behov. Mead fremhæver, at selvet ikke alene er et Jeg, et subjekt sammensat af medfødte behov, men også et Mig, dvs. et objekt, individets billede af *sig selv set udefra!* Dette Mig bliver til gennem interaktion med andre; bortset fra de rent biologiske behov for søvn, mad osv. er personligheden en social bestemmelse. Inden for et interaktionistisk perspektiv giver det slet ikke mening at tale om en fast, medfødt personlighedskerne.

I kampen for dette synspunkt konkretiserer Goffman Mig-begrebet med termen *face*.⁵ Så snart man indgår i interaktion med andre, danner man et billede af sig selv via alle de verbale og non-verbale handlinger, man hele tiden foretager sig – via vores *line*, som Goffman kalder det. Ud fra dette komplekse mønster af handlinger udtrykker man direkte eller indirekte sit syn på situationen, sin vurdering af deltagerne og sig selv. Det selvbillede, som i praksis bliver formidlet videre til samtaledeltagerne (uanset hvad man *ønsker* at formidle), er personens face. På den måde skabes Mig'et eller ens face som resultat af mødet mellem de handlinger, man selv foretager sig, og de sociale attributter (personlige egenskaber og rettigheder), som omgivelserne tilskriver én.⁶

Det face, man anerkendes for, er essentielt for ens selvfølelse; man værner om sit face som det mest dyrebare relikvie af alle, bliver såret over at tabe ansigt og tilsvarende lykkelig, hvis man i en interaktion vinder et bedre ansigt end forventet. Face er med Goffmans ord en *hellig ting*, hvorfor man må behandle både sit eget og andres med omhu. Så snart man er i interaktion med andre, må visse (rituelle) trafikregler følges; man må udøve *face-work*, dvs. foretage sig en række konventionelle handlinger for at undgå, afværge eller i det mindste afbøde trusler mod face.

Spørgsmålet er nu, om også børnene i vores undersøgelse har forestilling om face som noget, der bør behandles med anerkendelse og respekt for at få samtalen til at fungere hensigtsmæssigt. Evner de at foretage de konventionelle handlinger, der viser dette, og foretager de i så fald disse ansigtsbevarende handlinger verbalt? Lad os se, hvordan man i praksis kan finde frem til de sproglige træk i en samtale, der vidner om face-work.

Metoden i grundtræk

Om analysemetoden

Den anvendte metode til at beskrive børnenes pragmatiske kompetence er en 'sprogspils-analyse', der søger at afdække de specielle interaktionelle regler, som den enkelte samtale styres af. Det analyseres, hvordan interaktanternes forhandling af mere eller mindre face-truende emner, tilkendegivelse af forskellige krav om face og

anerkendelse af andres behov for face giver samtalen sit specielle forløb gennem harmoniske og konfliktfyldte situationer. Samtalens forløb ses kort sagt i lyset af det face-work, der udføres undervejs.

Første trin i analysen er at give en beskrivelse af børnenes *line*. Gennem en kvantitativ analyse af børnenes sproghandlinger i samtalen som helhed opnås en generel profil af den enkelte taler – hvor ofte hun udsteder ordrer, afbryder andre, giver følelser og holdninger til kende osv., og dermed hvor højt hun vurderer sig selv.

Et fundamentalt problem ved den klassiske sproghandlingsteori er desværre, at den beskriver den ytre handling 'analytisk', dvs. fuldkommen uafhængigt af andre sproghandlinger. I praksis fungerer enhver ytring imidlertid altid ved sin *relation* til omgivende ytringer, hvorfor sproghandlingsteorien må suppleres med en mere 'syntetiserende' teori. I den forbindelse tilbyder Willis Edmondson i disputatsen *Spoken Discourse* (Edmondson 1981) en teori om såkaldte interaktionelle træk, der beskriver ytringers indbyrdes forhold ved at karakterisere dem som en Åbning, et Modtræk, Indledende Træk osv. Samtidig gør modellen det muligt at knytte enkelt-ytringerne sammen i nogle emnemæssigt afgrænsede *sekvenser*, der igen kan samles til nogle større tematiske og forløbsmæssige enheder. Hermed opnår man et overblik over samtalsens interaktionelle struktur, som der bliver brug for i den senere analyse.

Med dette supplement til den klassiske sproghandlingsteori er der nu givet en beskrivelse af den talte handling fra to sider: en analytisk beskrivelse af handlingen *i sig selv*, og en syntetisk beskrivelse af handlingens *forhold* til andre.

Både børnenes sproghandlinger og deres interaktionelle træk indgår i den kvantitative analyse af børnenes *line*. Hermed skitseres som nævnt omfanget af det face, som hvert enkelt barn lægger frem i samtalen. Et barn der giver mange ordrer, stiller de fleste af samtalsens forslag og introducerer dens nye emner må fx siges at tilskrive sig selv en højere social værdi end det barn, der giver mange accepter, bruger forespørgsler i stedet for ordrer osv.

En ting er nu de sproghandlinger og interaktionelle træk, som det enkelte barn vælger at bruge; men noget andet er det face-work de udøver *i forbindelse* med ytringen af disse handlinger. Således kan en ordre være formuleret fuldstændig nøgternt som et imperativ: *luk vinduet*. Men hvis man spørger efter den andens

behov, udtrykker sig pessimistisk og samtidig nedtoner handlingens omfang — som i ytringen *vil du ikke nok lige lukke vinduet* — så har man udøvet et stykke face-work. Det er her den kvalitative del af analysen sætter ind!

Sprogpilsanalysens næste skridt (som vi i denne sammenhæng vil koncentrere os om) er nemlig at afdække det verbale face-work, som børnene udøver i forbindelse med deres sproghandlinger og interaktionelle træk. Undskylder, forklarer eller legitimerer de på anden måde, at de udfører handlinger, som kan krænke den andens face? Viser de større hensyn til face i forbindelse med store trusler end ved små? Eller ytrer de sproghandlingerne uden nogen som helst form for face-work?

De verbale udtryk for face-work vil vi med Jenny Thomas 1983 kalde *pragmalingvistiske træk*. For systematisk at kunne iagttage de pragmalingvistiske træk benytter vi det arbejde, som de Goffmanske arvtagere Brown og Levinson har fremlagt i *Politeness. Some universals in language use* (1987). Brown/Levinson skitserer her 25 forskellige strategier man kan følge, når man skal nedtone en face-truende sproghandling. De universelle høflighedsstrategier følger i princippet to, helt grundlæggende normer; på den ene side: *vis at du bekymrer dig for den andens følelser og behov for anerkendelse* — og på den anden side: *vis respekt for modtagerens behov for selvbestemmelse og handlefrihed*.⁷

Med Brown/Levinsons universelle høflighedsstrategier går vi i den kvalitative analyse ned i detaljen med hver enkelt ytring for at afdække alle dens pragmalingvistiske træk. I forbindelse med hver enkelt sproghandling og interaktionelt træk opstøves alle de sproglige udtryk for face-work (som fx adverbier, præteritumsformer, kohærens-markører, emneskift, indirekte sproghandlinger), der ligger ud over den allermest nøgterne formulering af ytringen.

Hermed afklares det, hvilke forskellige former for face-work børnene udøver rent sprogligt. Men med til pragmatisk kompetence hører også, at man er i stand til at vise de rette hensyn i de rette situationer. Det er fx ikke særlig hensigtsmæssigt at udbasunere et højrosted *undskyld jeg afbryder* i en situation, hvor modparten er ved at beklage sig over at blive afbrudt — på trods af at undskyldningen af den face-truende handling overfladisk set er udtryk for face-work.

Når vi har fundet de pragmalingvistiske træk, skal de derfor belyses af *den*

mikrosociologiske kontekst, dvs. den pragmatiske kontekst, der ligger i samtalen. Her vender den kvalitative analyse sig for alvor mod det sproglige spil, der foregår mellem interaktanterne — hvilke krav om face, der fremsættes, hvilke der anerkendes og hvilke handlinger der foretages i denne konstante proces: vi ser, hvor face-truende en sproghandling der er tale om i forbindelse med den enkelte ytring, og hvor stort et krav om face, der stilles med ytringen af de givne handlinger. Lige så vigtigt er det at analysere omfanget og karakteren af barnets face-work set i lyset af samtalens hidtidige forløb — hvad modparten lige har sagt, om ytringen emnemæssigt griber tilbage til et tidligere sted i samtalen for at etablere en enighed, om interaktanten bryder med sin hidtidige *line* og ændrer karakteren af sit face-work, fordi et anderledes face-truende emne er kommet ind i samtalen eller den mikrosociologiske kontekst på anden måde har forandret sig.

I den kvalitative analyse undersøger vi kort sagt, hvordan samtalen rent konkret skrider frem, hvilket face-work børnene udøver undervejs, hvordan det ændrer karakter og hvilket face det lykkes hvert barn at opnå anerkendelse for. Først når vi har besvaret disse spørgsmål, har vi nået det endelige mål for vores undersøgelse: Beskrivelsen af børnenes pragmatiske kompetence.

Men før vi når så langt, vil vi give et lille eksempel på vores kvalitative analysemetode.

- 1) indl. træk A men altså P hør nu her P altså P
 indl. træk A hvis nu I, vi skal være mus ikke også
 indl. træk K jo
 -Abning A *pos. holdningstilkendegivelse*
 så skal vi jo P sådan være P inden under noget ikke
 også P
konstatering | forslag 2.5, 2.12, 2.13, 3.1, 3.2
 og så
- 2) Alt. træk K jamen det laver jeg P
 tilbud | afbrydelse 2.10, 3.1
 -Abning K og jeg er en kone PP
konstatering | krav 3.1
 #Udgang# H håhåhåhå P
pos. følelestilkendegivelse
 -Gen-åbning K okay?
Spørgsmål efter holdning 3.2
 -Udgang H ja
 Udgang A *accept*
 ja P
accept
- 3) indl. træk A og !ved! du hvad så P Katrine P
 påkaldelse 2.14, ↑
 Modtræk K //(bord rykkes henover gulvet)//
 K //jeg laver lige et musehul P//
beskrivelse | afbrydelse 3.1, 3.4
- 4) indl. træk K kom P
 ordre
 -Abning vi skal lige have rykket de her P
konstatering | ordre 3.1, 3.4, 2.12
 -Modtræk A nej det k-, skal vi ikke Katrine
afslag ↑
 -Gen-åbning K vi skal have bordet derhen og stå PP
konstatering | ordre 2.12, ↑
 (stolelarm)
 -Modtræk A nej
afslag
 -Uddybning det er ikke, det er !denne! her PP
beskrivelse | krav ↑
 Udgang K okay P
indvilligelse
- 5) -Abning A nu stiller jeg altså lige denneher P (uf.)
beskrivelse | krav 3.1, 3.4
 -Uddybning H (bord rykkes hen over gulvet)
 den gemmer vi os sådan her bagved
beskrivelse | forslag 2.12
 Udgang A jae
accept
- 6) -Abning K jamen så skal jeg først have lavet en !ost!
beskrivelse | forslag 2.14, 2.4
 Udgang A //jaa P//
accept/pos. følelestilkendegivelse
 Udgang H //jaa P//
accept/pos. følelestilkendegivelse

- 1) indl. træk A men altså P hør nu her P altså P
 påkaldelse ↑
 indl. træk A hvis nu I, vi skal være mus ikke også
 indl. træk K jo
 -Abning A *pos. holdningstilkendegivelse*
 så skal vi jo P sådan være P inden under noget ikke
 også P
konstatering | forslag 2.5, 2.12, 2.13, 3.1, 3.2
 og så
- 2) Alt. træk K jamen det laver jeg P
 tilbud | afbrydelse 2.10, 3.1
 -Abning K og jeg er en kone PP
konstatering | krav 3.1
 #Udgang# H håhåhåhå P
pos. følelestilkendegivelse
 -Gen-åbning K okay?
Spørgsmål efter holdning 3.2
 Udgang H ja
 Udgang A *accept*
 ja P
accept
- 3) indl. træk A og !ved! du hvad så P Katrine P
 påkaldelse 2.14, ↑
 Modtræk K //(bord rykkes henover gulvet)//
 K //jeg laver lige et musehul P//
beskrivelse | afbrydelse 3.1, 3.4
- 4) indl. træk K kom P
 ordre
 -Abning vi skal lige have rykket de her P
konstatering | ordre 3.1, 3.4, 2.12
 -Modtræk A nej det k-, skal vi ikke Katrine
afslag ↑
 -Gen-åbning K vi skal have bordet derhen og stå PP
konstatering | ordre 2.12, ↑
 (stolelarm)
 -Modtræk A nej
afslag
 -Uddybning det er ikke, det er !denne! her PP
beskrivelse | krav ↑
 Udgang K okay P
indvilligelse
- 5) -Abning A nu stiller jeg altså lige denneher P (uf.)
beskrivelse | krav 3.1, 3.4
 -Uddybning H (bord rykkes hen over gulvet)
 den gemmer vi os sådan her bagved
beskrivelse | forslag 2.12
 Udgang A jae
accept
- 6) -Abning K jamen så skal jeg først have lavet en !ost!
beskrivelse | forslag 2.14, 2.4
 Udgang A //jaa P//
accept/pos. følelestilkendegivelse
 Udgang H //jaa P//
accept/pos. følelestilkendegivelse

Eksemplarisk analyse

Dette uddrag er taget fra samtalen mellem tre piger, som vi her har kaldt Katrine, Anne og Helle. Vi kommer ind i samtalen et minut efter, at pigerne er blevet ladt alene, og i den forløbne tid har pigerne allerede taget første runde i diskussionen om skuespillets handling og roller.

Katrine indledte megetusiastisk samtalen med et forslag om, at hun selv skulle være Pippi Langstrømpe, mens de andre skulle tage med hende på rumrejse, men dette arrangement stillede Anne sig meget modvillig overfor. Hendes forsøg på at komme til orde blev dog gentagne gange afbrudt af Katrine, der tilsidst foreslog, at de alle tre skulle spille mus. Den idé tilsluttede de andre sig med det samme, hvorefter de i fællesskab fastlagde handlingen: musene finder en ost og giver sig til at spise af den, men bliver opdaget og må krybe i skjul.

I uddragets 1. sekvens af interaktionelle træk foretager Anne to indledende træk før sin egentlige Åbning. Først påkalder hun sig omhyggeligt de andres opmærksomhed: *men altså P hør nu her P altså P*. Adverbierne *nu* og *her* bevirker at den illokutionære kraft optones. De andre skal ikke bare høre efter, de skal gøre det nu og her. Samtidig understreger Anne med det *altså*, der optræder både foran og bagved opfordringen, at det er vigtigt for hende at få taleretten. At Anne er så omhyggelig i sin påkaldelse forklares af, at Katrine hidtil har tiltaget sig denne ret efter for godt befindende.

Derefter refererer hun med den spørgsmålsformede konstatering *hvis nu I, vi skal være mus ikke også* til den allerede erklærede enighed om rollefordelingen. Hermed skabes et sikkert grundlag for den videre interaktion, hvilket er et sprogligt udtryk for Brown/Levinsons strategi: "søg enighed" (I bilaget markeret ved tallene 2.5).

Fællesskabet betones yderligere med pronomenet *vi* (2.12), mens spørgeformen *ikke også* gør hendes konstatering mindre kategorisk ved at udtrykke tvivl om, hvorvidt Katrine kan acceptere det sagte (3.2). Efter dette opbud af nedtoninger kan Katrine vanskeligt svare andet end *jo* til dette spørgsmål, hvis hun ikke vil være uhøflig. På den måde tjener Annes høflighedsstrategier som middel til at fastholde taleretten.

I fremsættelsen af selve forslaget *så skal vi jo P sådan være inde under noget ikke også* benytter Anne sig af yderligere tre strategier. Den ene er at formulere forslaget som en logisk følge af den foregående betingelsessætning ved hjælp af adverbierne *så* og *jo* (2.13). Da Katrine netop har godtaget præmissen, kan Anne servere indholdet af sit forslag som en konklusion. Hun formulerer sit forslag som en konstatering, hvilket er en konventionel måde at nedtone det handlingsregulerende aspekt (3.1).

Da pigerne allerede før analyseuddraget har etableret enighed om, at de skal gemme sig, er der i og for sig intet kontroversielt i forslaget; alligevel gør Anne ytringens handlingsregulerende aspekt ekstra vagt ved at indskyde et *sådan* før den i forvejen upræcise angivelse *under noget* (3.4).

Allerede i disse fire ytringer er der altså adskillige eksempler på face-work. De nævnte pragmatlingvistiske træk giver udtryk for, at Anne har to mål for øje: dels søger hun konsensus, dels tjener påkaldelser, optoning og argumenter til at give hendes ord vægt.

Denne bestræbelse lykkes imidlertid ikke. Idet Anne skal til at fremsætte sit forslag *... inde og så....*, afbrydes hun igen af Katrine, der kommer med et *... vigtigt tilbud: jamen det laver jeg*. Med denne ytring udviser Katrine ganske vist opmærksomhed overfor den del af Annes forslag, der implicerer at de skal gemme sig inde under noget, men tilbuddet efterfølges i 2. sekvens af et krav, der brat undergraver den flere gange bekræftede aftale om, at de allesammen skal være mus: *og jeg er en kone*.

Dette krav om stykkets hovedrolle indeholder samtidig et krav om at få tildelt en højere social værdi, et større face end de to andre. Måske netop derfor bekræfter de to andre piger ikke uden videre denne forskydning af rollerne. Efter to sekunders pause må Katrine genfremsætte sproghandlingen med et spørgende: *okay*, der signalerer interesse for Anne og Helles holdning. Med denne høflighed opnår hun straks accept.

Nu er Katrine altså blevet anerkendt for et face, der indebærer retten til den ledende rolle i teaterstykket. Men af Annes indledning af 3. sekvens *og lved! du hvad så P Katrine* ses det, at hun forventer noget til gengæld for denne anerkendelse.

Ordene *og* og *så* markerer en gensidighedsstrategi (2.14) – den ene tjeneste er den anden værd!

Imidlertid når Anne aldrig at formulere, hvad hun regner som en passende modydelse for sin accept af Katrines hovedrolle. Endnu engang afbrydes hun af Katrine, før hun får fremsat sit eget ønske. Katrines larmende Modtræk: *jeg laver lige et musehul* må nok siges at være lidt uhøfligt – også selvom hun med det nedtonende *lige* signalerer, at hendes handling ikke er særlig betydningsfuld og ikke kan krænke nogen (3.4). Overfladisk betragtet er ytringen en opfølgning af det ovennævnte tilbud til Anne: at Katrine nok skal konstruere noget de kan være "inde under"; men indtrykket af tjenstvillighed forstyrres af, at Anne netop har tiltalt hende direkte.

Truslerne mod Annes face begynder for alvor at tage fat i 4. sekvens. Katrines indledende ordre: *kom* er fuldkommen nøgtern, som om intet face-work er nødvendigt. Til trods for at hun i den efterfølgende Åbning: *vi skal lige have rykket de her* betjener sig af flere af de velkendte nedtoningsstrategier (3.1, 3.4, 2.12), repræsenterer dette træk indholdsmæssigt en ny udvidelse af Katrines face-krav. Indtil dette tidspunkt har hun fået anerkendt sin særstatus på rollelisten og retten til at bryde den herskende enighed uden at give noget til gengæld – nu forsøger hun sig også som Den store Scenemester, der udsteder ordrer til de andre om opsætningen af kulisser.

Annes kraftige og aggressive reaktion: *nej !det! k- skal vi ikke Ka-tri-ne* viser imidlertid, at Katrine denne gang har gjort regning uden vært. Musehullet er musenes domæne!

Misfornøjelsen afspejles tydeligt i prosodien, hvor emfasen både på *!det!* og de ekstra betonedede stavelser i Katrines navn viser, at Anne er krænket. Sammen med den næsten ordrette gentagelse af Katrines *vi skal lige* understreger disse træk, at Annes ytring er rettet direkte mod Katrines face.

Dette Modtræk rummer så eksplicit en tilkendegivelse af utilfredshed, at vi kan tolke ytringen som Annes påtale af, at Katrine har overtrådt grænsen for det socialt acceptable. Men Katrine anerkender overhovedet ikke, at hun har krænket Annes face. Tværtimod genfremsætter hun sin ordre i optonet form: *vi skal have bordet derhen og stå*. Nedtoningsstrategierne i forbindelse med det tidligere *vi skal lige* er her erstattet af eksakte oplysninger om, hvad der skal flyttes: nemlig bordet, hvortil

det skal flyttes: nemlig *derhen*, og hvilken tilstand der derefter skal herske: *bordet skal stå!* Med denne optoning insisterer Katrine på at have den ledende rolle i interaktionen og at kunne disponere over musenes handlerum. Som for at understrege dette giver hun sig straks til at flytte bordet.

I denne tilspidsede situation er Annes reaktion på samme tid udtryk for, at hun fastholder sin selvrespekt, og at hun ønsker at genoprette samtaleens harmoni. På den ene side svarer hun nemlig straks *nej* og præciserer i det efter følgende *det er ikke, det er !denne!* her sit krav om selvbestemmelse: hun vil bestemme hvilket bord der skal forestille musehullet. Men på den anden side flytter hun fokus væk fra det direkte angreb på Katrines ordvalg og navn og over til selve bordet, hvorved det face-tab, Katrine vil lide ved at bøje sig for Annes krav, bliver mindre.

For en dominerende interaktant som Katrine kan det være krænkende at skulle bøje sig for andres krav. Dette kan forklare, at hun indvilliger med et *okay*, der prosodisk er helt neutralt. Ved at lyde som om intet var hændt, beskytter Katrine sit eget face.

Selv Katrines minimale offer er imidlertid tilstrækkeligt for Anne, som i sin Åbning af 5. sekvens: *nu stiller jeg altså lige denne her* radikalt skifter prosodi. Hun nedtoner med det førnævnte *lige* og ændrer den distinkte udtale af ordene *denne her*. I samme lette tonefald som Katrine får hun hermed erstattet alle optoningerne med tilpas meget høflighed til at vise, at uoverensstemmelsen nu er ryddet af vejen.

Helle bekræfter samtaleens nyvundne harmoni med sit forslag *den gemmer vi os sådan her bagved*, der fører interaktionen videre med et emne, der ligger i direkte forlængelse af Annes Åbning.⁸ Og til sidst bekræfter også Katrine konfliktens løsning ved at åbne 6. sekvens med et nyt forslag: *jamén så skal jeg først have lavet en !ost!* siger hun.

Med de to første adverbier viser Katrine, at hendes eget forslag er en konsekvens af Anne og Helles, og formulerer dermed indirekte at hun bifalder dem (2.14). Hun underspiller altså her sin handlingsregulerende rolle, hvilket i forbindelse med den engagerende emfase på *!ost!* (2.3) får de to mus til at svare *!jaa!* i jublende kor. Hermed er konflikten løst for denne gang og samtaleens ligevægt genoprettet.

I dette uddrag har vi således set, hvordan Anne flere gange blev forhindret i at frem-

sætte sine forslag, indtil hun tilsidst påtalte den krænkelser af hendes face, som Katrines stadige indgreb i hendes handlefrihed repræsenterede. Selvom Katrine både trængte sig ind på Annes område ved at tildele hende en underordnet status i stykket og ved selv at tiltage sig en slags arbejdsgiverrolle i interaktionen, var det for Anne tilstrækkelig kompensation at få lov til at bestemme musehullets placering. Hermed er det i realiteten lykkedes Katrine at opnå anerkendelse af et face som skuespillets og interaktionens leder. Vi kan kort nævne, at Katrine straks efter dette uddrag følger succesen op med flg. ordre til musene: *og kom P find noget gult papir!* Rent sprogligt har det vist sig, at høflighedsmarkørerne forsvandt i takt med at konflikten tilspidsedes, indtil alle parter til slut erstattede de vrede optoning med fornyet face-work, der bekræftede samtalens genoprettede ligevægt.

Denne evne til at variere brugen af pragmatistiske træk ud fra en aflæsning af situationen mener vi er det mest afgørende udtryk for børnenes pragmatiske kompetence.

Konklusion: Børnenes pragmatiske kompetence

Efter dette illustrative eksempel på en sprogpilsanalyse kan vi vende os mod spørgsmålet om, hvad vi egentlig har vist.

For det første vidner det lille uddrag om, hvor mange forskellige strategier disse 6-7-årige børn bruger. Vi har allerede været inde på pigernes betoning af fællesskab med pronomenet *vi*. Vi har set den konventionelle indirekthed udfoldet, der fx viser sig gennem brugen af indirekte sproghandlinger. Der har været eksempler på fremførelsen af et 'noget-for-noget'-princip, der går ud fra gensidighed. Uddraget har også vist en hel del nedtoninger af ytringens handlingsregulerende (og dermed face-truende) aspekt med adverbiet *lige*. Samtidig har den syntaktiske udformning af spørgsmål markeret tvivl om, hvorvidt modparten vil efterkomme ytringens ønske. Pigerne har engageret andre i deres forslag. *Small-talk* har på et mere overordnet kohærens-niveau tjent til at søge enighed.

I løbet af deres omkring 15 minutter lange samtale bruger pigerne imidlertid endnu flere høflighedsstrategier: de undskylder deres afslag med tøvende såkaldte *false starts* som i ytringen *nej ikke, ikke ikke! Pippi Langstrømpe*; de præsupponerer, at den anden er enig i det de siger – selv når de introducerer emner, der tidligere har

vist sig at rumme stof til konflikt; de overdriver deres anerkendelse af andres forslag; de formulerer sig i upersonlige former, der undlader at formulere pronominerne *jeg* og *du*; de fortæller vittigheder; endelig spørger de i forbindelse med mere face-truende situationer efter gode grunde til, at de ikke kan opnå deres mål (fx at få en bestemt kjole på).

Alene i denne samtale dækker børnenes verbale face-work således 70% af de 24 Brown/Levinsonske høflighedsstrategier, vi har medtaget i vores undersøgelse.⁹ På den baggrund vil vi fremsætte den påstand, at børnenes face-work spænder over et lige så bredt felt, som man kunne forvente det af enhver voksen i en tilsvarende situation – og dét på trods af, at børnene ikke råder over så stor en leksikalsk kompetence eller så kompleks en syntaks.

Mere end noget andet har vores analyse imidlertid vist, hvordan børnene nøje afvejer karakteren og omfanget af deres face-work i takt med, at situationen tilspidses eller udglattes. I begyndelsen af dette uddrag så vi således, hvordan Anne med sin omhyggelige påkaldelse af Katrine benyttede sig af flere indledende træk og optoning for på den måde at signalere, at det var vigtigt for hende at opnå taleretten; men samtidig forsynede hun disse sproghandlinger med forskellige høflighedsstrategier, der tjente til at signalere respekt for Katrines face i den truende situation, hvor Anne brød samtaleens hidtidige mønster ved at gøre sig til den initierende, handlingsregulerende part. På den måde beskyttede Anne på én gang sit eget og andres face.

Vores analyser viser, at mønstre som dette går igen i alle samtalerne, og at børnene altså er i stand til at variere face-work efter situationen. De registrerer andres pragmatistiske træk som udtryk for face-work og tilpasser deres ytringer efter modpartens forventede reaktion. Selv når udøvelsen af face-work af og til mislykkes i den forstand, at samtalens ligevægt bryder sammen, behersker børnene de sproglige midler til at genoprette denne balance, som vi så et lille eksempel på i analyseuddragets afslutning. Heraf kan vi slutte, at børnene besidder en forestilling om face som noget, der bør behandles med omhu; børnene véd, at talte handlinger kan krænke og bekræfte andre, at de kan gøre andre glade og kede af det med det de siger.¹⁰

På denne baggrund bliver konklusionen klar: *I interaktion med hinanden er disse børn fuldt pragmatisk kompetente; de har en forestilling om face som en hellig ting og er i stand til at foretage et differentieret og nuanceret stykke face-work.*

Skal denne konklusion tages alvorligt, kan det ikke nytte noget at se bort fra børn i en universel beskrivelse af interaktionens trafikregler, sådan som især Brown/Levinson gør med deres udgangspunkt i den 'voksne og kompetente' sprogbruger.¹¹ Når det med en kvalitativ metode som denne kan vises, at i hvert fald nogle 6-7-årige børn er kompetente udøvere af face-work, må næste skridt være at gå dybere ned i spørgsmålet om børns pragmatiske sprogbrug: hvordan kan man karakterisere børns face-work til forskel fra voksnes?¹² Kan det lade sig gøre at påvise forskellige former for face-work, alt efter om barnet er en dreng eller en pige, alt efter forældrenes sociale tilhørsforhold osv.? Hvornår bliver børnene klar over, at deres verbale handlinger kan krænke andre (at face' er en 'hellig ting')? På hvilket psykologisk udviklingstrin går grænsen mellem pragmatisk kompetence og utilstrækkelig evne til at udføre face-work? Den slags spørgsmål bliver relevante, når face-work forefindes så udfoldet og nuanceret som tilfældet er hos de børn, vi har stiftet bekendtskab med på de foregående sider.

Noter

1. Baggrunden for denne artikel er et større projekt om børns face-work, som vi vil referere til et par gange undervejs.
2. Jf. Labovs indflydelsesrige New York-undersøgelse i Labov 1966.
3. I parentes bemærket efterlyser Brown/Levinson 1987:21f netop en analysemetode i denne retning i deres kommentar til den forskning, der siden Brown/Levinson 1978 har taget teoretisk udgangspunkt i deres arbejde med talesprogets høflighedsformer.
Derimod har den pragmatiske børnesprogsforskning endnu ikke formået de to sprogvidenskabelige advokater for teorien om face-work til at inddrage børn i deres teori, som kun strækker sig til det elastiske begreb "competent adult members of a society [...] juvenile, mad or otherwise incapacitated persons excepted" (Brown/Levinson 1987:61 med note s. 285). Det er vores hensigt at vise, at denne elastik er for stram!
4. Ego-psykologien betegner den reduktionistiske version af Freuds psyko-analyse, der herskede stort set uindskrænket i det amerikanske psykologiske miljø i efter afslutningen af 2. verdenskrig. Interaktionismens kritik rammer dog også humanistiske psykologer (som fx Maslow og hans ide om personen som en

behovspyramide).

5. Man kan sige, at Goffman planter det social Mig lige midt i synet på Jeg'et!
6. En vigtig del af disse sociale attributter er de såkaldte *territorier* (fx et reserveret bord på en restaurant), som er beskrevet i Goffman 1972.
7. Eksempler på den første kategori af *positive* (dvs. positivt anerkendende) strategier er: Vis solidaritet med modparten, understreg det der er enighed om, tilbyd noget til gengæld for det du ønsker. Eksempler på den *negative* (negativt anerkendende, dvs. ikke-krænkende) kategori er: udtryk tvivl om, hvorvidt modparten kan eller vil opfylde dine ønsker, undskyld dine handlinger, gør dig selv ubetydelig.
8. Selvom Helles ytring her er medvirkende til at genoprette samtalens ligevægt, er hendes bidrag i dette uddrag så beskedent, at vi har udeladt det af analysen for overskuelighedens skyld.
9. I afsnittet om vores analysemetode nævnte vi ganske vist, at Brown/Levinson opererer med 25 forskellige høflighedsstrategier. Den ene af dem: giv gaver har vi imidlertid fundet uegnet til empirisk undersøgelse. Er der tale om konkrete gaver, hører strategien ikke hjemme i en beskrivelse af verbal interaktion. Er der derimod mere metaforisk tale om verbale gaver, bliver kategorien så abstrakt, at den kommer til at skitsere princippet for al høflighed: alt face-work er helt grundlæggende en verbal udveksling af symbolske gaver for at forsikre om sine gode hensigter over for modparten.
10. Om børnene så har en *bevidst* forestilling om disse forhold, er en helt anden sag, som vi må lade psykologer om at afgøre.
11. Jf. note 2.
12. Det skal ikke være nogen hemmelighed, at vi her har koncentreret kræfterne om at beskrive børnenes kompetence så dybtgående som overhovedet muligt. Især de andre grupper viste imidlertid spændende eksempler på face-work, der var anderledes direkte og egocentrisk end det her gennemgæede.

Referencer

- Brown, Penelope & Levinson, Stephen C. 1987: *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge University Press. Første gang optrykt i Goody 1978.
- Camaioni, Lucia 1979: Child-Adult and Child-Child Conversations: An Interactional Approach. in: Ochs & Schieffelin 1979.
- Edmondson, Willis 1981: *Spoken discourse. A model for analysis*. Longman, London & New York.
- Ervin-Tripp, Susan 1979: Children's Verbal Turn-taking. in: Ochs & Schieffelin 1979.
- Ervin-Tripp, Susan, Guo, Jiansheng & Lampert, Martin 1990: Politeness and Persuasion in Children's Control Acts. in: *Journal of Pragmatics 14*, North-Holland, Amsterdam.
- Goffman, Erving 1955: On Face-Work. An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction. in: J. Laver (red.): *Communication in Face to Face Interaction*, Penguin 1972.
- 1971: *Relations in Public. Microstudies of the Public Order*. Basic Books, Inc. Publishers, New York.
- Goody, Esther N. (ed.) 1978: *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*. Cambridge Papers in Social Anthropology 8, Cambridge University Press.
- Labov, William 1966: *The Social Stratification of English in New York City*. Urban Language Series, Center for Applied Linguistics, Washington.
- Ochs, Elinor & Schieffelin, Bambi B. 1979: *Developmental Pragmatics*. Academic Press, New York.
- Snow, Catherine E., Perlmann, Rivka Y., Gleason, Jean B. & Hooshyar, Nahid 1990: Developmental Perspective on Politeness: Sources of Children's Knowledge. in: *Journal of Pragmatics 14*, North-Holland Amsterdam.
- Thomas, Jenny 1983: Cross-Cultural Pragmatic Failure. in: *Applied linguistics vol. 4 no. 2*. Oxford University Press.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

OM SÆTNINGSLÆNGDE HOS HENRIK PONTOPPIDAN (1857-1943)

En miniundersøgelse

Af K. Ringgaard (Aarhus Universitet)

Enhver, der har beskæftiget sig med litteraturhistorie eller sproghistorie, ved, at det er muligt at placere en given tekst i tid med ret stor nøjagtighed - sidste halvdel af 1600-tallet, første halvdel af 1800-tallet osv. I mange tilfælde kan man gøre det endnu præcisere, inden for et tidsrum på 25 år.

Det sker ud fra en flerhed af kriterier, som f.eks. ordforråd, foretrukne stilfigurer, ortografi, interpunktion, morfologi, syntaks. - En underafdeling af syntaksen er sætningslængden, forstået som antallet af ord mellem to punkummer. Her har tællekyndige forskere vist, hvad vi nok anede, at svenske sætninger gennemsnitlig er længere end danske, og at tyskerne skriver endnu længere sætninger. Samme forskere har vist, hvad vi også nok anede, at i forrige århundrede var relationerne mellem sprogene godt nok de samme, men i alle tre lande var gennemsnitslængden af sætningerne betydeligt større. Der har altså i dette århundrede været en udbredt tendens til at skrive kortere sætninger, vel nok først og fremmest i avissproget, men også hos "rigtige" forfattere. Især for avisernes vedkommende kan årsagen være påvirkning fra talesproget, fremtvunget af ønsket om at nå stadig større læserkredse.

Et spørgsmål, der er blevet rejst i denne forbindelse, er, hvordan forholder det sig med det enkelte individ? Bliver den enkelte forfatter ved med at skrive, som han vænnede sig til det i sin ungdom, eller følger han, mer eller mindre ubevidst, med i tidens tendens? Så vidt jeg ved, er spørgsmålet ikke blevet besvaret, og det er da heller ikke let at besvare det. De fleste forfattere er jo kun produktive over et relativt kort åremål. Deres sprog er på samme tid individuelt og tidens sprog, og mange af dem er endda ligefrem med til at forme tidens sprog. Sære undtagelser findes jo også. Blicher beskyldes for at være gammeldags, skrive 1700-tallets sprog, fordi han boede uden for København. Kierkegaards sprog er så særpræget, så ingen har fulgt ham.

Men enkelte langlivede "normale" forfattere findes dog.

Den undersøgelse, jeg har foretaget, er manuel, altså ret primitiv og langt fra dybtgående nok. Den skal altså snarest ses som en opfordring til andre om at tage problemet op og samtidig undersøge andre sider af sprogudviklingen.

I en bog, udgivet af Dansk Lærereforening ved Jørgen Holmgaard, Gyldendal 1977, betitlet "Henrik Pontoppidan: Forfatterskabets baggrund og udvikling belyst gennem 9 fortællinger" fandt jeg to korte noveller af omtrentlig samme længde, henholdsvis 6½ og 8½ side i udgaven. Den ene er "Naadsensbrød", trykt 1885, og den anden "Rejsen gennem Livet", trykt 1928. Der er altså 43 år mellem de to noveller.

I "Naadsensbrød", 1885, er der 74 sætninger, regnet fra punktum til punktum. Disse 74 sætninger indeholder til sammen 1962 ord. Dette giver et gennemsnit på 25,5 ord pr. sætning.

I "Rejsen gennem Livet", 1928, er der 133 sætninger med i alt 2688 ord, gennemsnit 20 ord pr. sætning.

Pontoppidan har med andre ord forkortet sine sætninger med ca. 25%.

På ordplanet bemærker man, at Pontoppidan i 1885 havde en svaghed for lange sammensætninger, ofte med bindestreg: Sogne-Fattiggaarde, Ting- og Arresthus, jærnbespigrede, Perpendikelvandring, Barmhjærtighedsasyl, Røe- og Kartoffelmarkerne. I 1928 er i stedet tilkommet større brug af småord.

Helt har Pontoppidan dog ikke aflagt gamle vaner. Han kan stadig bruge semikolon som skikken var i forrige århundrede. Ind imellem er der også enkelte lange sætninger. Den længste er på 54 ord (i 1885 er den længste på 77). Hyppigere er dog de meget korte sætninger på 10 ord og derunder. De var sjældne i 1885.

Sproget i "Naadsensbrød" er typisk for den unge Pontoppidan. Om sproget i "Rejsen gennem Livet" også er typisk for den ældre Pontoppidan, tør jeg ikke sige med sikkerhed.

Denne lille undersøgelse kan altså tydes derhen, at forfattere ikke er upåvirkede af ændringer i sprogbrugen under deres levetid.

Det kan i øvrigt ikke overraske.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

DER-KONSTRUKTIONER I MODERNE DANSK TALESPROG

Af Jann Scheuer (Den Danske Ordbog)

Hvilken effekt har studier af genuint sprog på indholdet og arten af vores grammatiske teorier? Det spørgsmål kan resultater fra Prosodiprojektet ikke ligefrem besvare - men heller ikke ligefrem kun belyse.

Prosodiprojektet blev finansieret af Statens Humanistiske Forskningsråd; det blev afviklet på Københavns Universitet i perioden 1989-92, og jeg var ansat på projektet i den periode. Formålet med projektet var at gøre forstudier til en beskrivelse af prosodien i genuint dansk talesprog, og dets datamateriale var sociolingvistiske interview som stammede fra perioden 1986-88 (jf. Gregersen og Pedersen 1991, Scheuer under udgivelse). Derfor artiklens titel: 'Der-konstruktioner i moderne dansk talesprog'. Artiklens indhold er på én måde mere specifikt end titlen antyder, for jeg vil ikke skrive om alle *der*-konstruktionernes grammatiske facetter, men om hvordan man kan opstille regler for og beskrive trykket på verber i *der*-konstruktioner. En del-konklusion, som jeg vil afsløre med det samme, er at diskurspragmatikken må tages i brug hvis en helt præcis beskrivelse af verbers tryk skal opnås, ikke mindst når det er genuint talesprog der studeres. Og Prosodiprojektets datamateriale var netop genuint talesprog.

1 Regler for verbalfrasers syntaks og semantik og verbers tryk

Regler for verbers tryk kan naturligvis formuleres mere eller mindre klart, og der er i den danske lingvistik en behagelig tradition for gode, korte og klare regler. Jeg vil tage udgangspunkt i en sådan kort og klar regel som de fleste grammatikere kan blive enige om.

En kort regel er at en verbalfrase realiseres med *enhedstryk* - dvs. at verbet er uden tryk og nominalfrasen med tryk¹⁾ - hvis nominalfrasen er ubestemt og

¹⁾ Jeg skelner i artiklen kun mellem to grader af tryk: et ord kan ganske simpelt være med eller uden trykmæssig prominens, med eller uden tryk. Trykaflytningens formål har så at sige været at registrere rytmen i en ytring, og ikke at registrere styrken af de enkelte taktslag (jf. Scheuer under udgivelse). Ord med og uden

ikke har nogen bestemmer (jf. fx Rischel 1981, Hansen og Lund 1983). Man kalder verbalfraaser med enhedstryk tryktabsforbindelser.

I langt de fleste sætninger som man umiddelbart kan konstruere på sit skrivebord, er denne formregel tilstrækkelig. I sætninger som (1) og (2) herunder forudsiger reglen verber med tryk, og en realisation uden tryk ville faktisk virke lidt sær i en neutral kontekst. Tilsvarende forudsiger reglen tryktab, altså verbum uden tryk, i en sætning som (3) hvor nominalfrasen har ubestemt form og er uden bestemmer.

- (1) Han 'købte to liter mælk
V N(med bestemmer)
- (2) Han 'købte mælken
V N(med bestemt form)
- (3) Han købte mælk
V N(ubestemt form uden bestemmer)

De fleste grammatikere er ligeledes enige om at nogle verber ikke kan realiseres uden tryk, uanset hvilken nominalfrase de optræder sammen med: hade og elske fx. Og hvis man skal forklare trykforholdene for disse verber bliver man nødt til også at se på deres indhold, på betydningen. Verber som hade og elske deler en egenskab. Hvis deres objekt er uden bestemmer og med ubestemt form, er det generisk.

En kort regel for tryk på verber, der opererer både på verbalfraasers form og indhold, kan altså være: Verbalfraser har enhedstryk - og dermed verbum uden tryk - hvis nominalfrasen er ubestemt, uden bestemmer og ikke generisk. Sætninger som (4) bekræfter reglen. Nominalfrasen fodbolde er generisk, den refererer til alle mulige fodbolde, til en hel klasse.

- (4) Man kan ikke 'spise fodbolde.
V N(ubestemt form uden bestemmer, generisk)

Indholdsmæssigt kan vi sige at verber med tryk generelt ledsages af nominalfraser med en høj grad af referentialitet. Afsenderen refererer normalt til en unik referent når nominalfrasen har en bestemmer eller har bestemt form, som i (1) og (2). Men også i (4) refereres der til en unik referent, nemlig til en helt

tryk noteres med ' og . Kun verber er noteret for tryk.

bestemt klasse. Omvendt ledsages verber uden tryk af nominalfraser med en lav grad af referentialitet. Figur 1 nedenfor illustrerer sammenhængen mellem syntaks, semantik og verbers tryk som jeg har gennemgået den indtil nu.

Figur 1: Regel for verbalfraasers tryk

Indhold		
Semantisk	nominalfrasen har en lav grad af referentialitet	nominalfrasen har en høj grad af referentialitet
Form		
Syntaktisk	N ubestemt form og uden bestemmer	N bestemt form eller med bestemmer
Prosodisk	Verbum uden tryk (tryktabsforbindelse)	Verbum med tryk

Denne regel gælder som oftest også for verbalfraaser i *der*-konstruktioner. Langt den største del af *der*-konstruktionerne i Prosodiprojektets datamateriale bekræfter reglen. Der er imidlertid nogle undtagelser. Og det behøver for så vidt ikke at være interessant, når man taler om genuint talesprog; talere bruger tryk på mange usystematiske måder, det ved vi alle. Men jeg fandt i datamaterialet observationer hvor verbernes tryk systematisk afveg fra de korte klare regler jeg har ridset op. Og systematiske afvigelser er naturligvis interessante.

2 Tryk på verber i *Der*-konstruktioner

Mit arbejde med *der*-konstruktioner er inspireret af George Lakoffs 'Women, Fire and Dangerous Things' (Lakoff 1987). En af Lakoffs mindre opsigtsvækkende pointer er at *der*-konstruktioner introducerer en entitet i diskursen. Det kan vi alle sammen skrive under på; ni ud af ti eventyr begynder som bekendt med sætninger som (5).

- (5) Der 'var engang en konge
V N(med bestemmer)

Sætning (5) tjener det formål at introducere en bestemt konge i en ellers tom diskurs, en konge som der skal fortælles en historie om. Man kan antage at en sætning som (6) har en tilsvarende betydning, at (6) ikke er andet end en triviell udvidelse af (5).

- (6) Der var engang en konge der hed Børge
V N(med bestemmer)

Man kan helt simpelt antage at sætning (6) introducerer en bestemt konge

med et bestemt navn i en ellers tom diskurs. Og man må forudsige et verbum med tryk, eftersom nominalfrasen 'en konge' har en bestemmer. En fortolkning af den art er fuldstændig korrekt hvad det logiske indhold angår. Men på et diskurspragmatisk niveau er fortolkningen noget utilstrækkelig, og forudsigelsen af trykket er slet og ret forkert. Sætninger som (6) fandtes i datamaterialet både med og uden tryk på verbet - hvad der i begyndelsen overraskede projektets medarbejdere noget.

En hypotese der forklarer denne tilsyneladende overraskende brug af tryk kan formuleres med afsæt i diskurspragmatikken. Den amerikanske lingvist Givón påpeger at grammatiske udtryksmidler ofte har pragmatiske funktioner. Han skriver

... the semantically non-referential noun always gets marked by ... special devices. In addition, however, nouns that are semantically referential (i.e. "assumed by the speaker to exist as unique individuals") but whose exact referential identity is **communicatively unimportant** in the particular discourse, are just as consistently marked by the same devices which code nonreferentiality. (Givón 1984:423)

Et grammatisk udtryk for en nominalfrasers lave grad af referentialitet har ifølge Givón den pragmatiske funktion at sige til modtageren: 'Referenten har en unik identitet som ikke er kommunikativt vigtig!'. Ovenfor har jeg forklaret at verber uden tryk efterfølges af nominalfraser med en lav grad af referentialitet, jf. figur 1. Verbum uden tryk kan således opfattes netop som et grammatisk udtryk for at nominalfrasen har en lav grad af referentialitet. Givóns iagttagelse lader sig dermed oversætte til et udsagn om verbers tryk og den kommunikative vigtighed af at tilskrive referenten for nominalfrasen en unik identitet. Hvis et verbum i en *der*-konstruktion er uden tryk, kan det være fordi det ikke er vigtigt for kommunikationen at dens deltagerer tilskriver referenten for nominalfrasen en unik identitet²⁾.

Min hypotese er - og den er alt andet end kontroversiel - at verbers tryk har pragmatiske funktioner. Datamaterialet viste os at vi på dansk råder over

²⁾ Hvad der er kommunikativt vigtigt og hvad der ikke er, må samtaltens deltagerer formentlig afgøre ud fra relevanteoretiske overvejelser, af den art som Grice og Sperber & Wilson skriver om (Grice 1975, Sperber & Wilson 1986). En slags kommunikativ vigtighed kan være at referenten skal være temaet i de følgende diskursstrækninger, som kongen fx er det i eventyrfortællingen.

prosodiske midler til at introducere konger og den slags på forskellige måder i *der*-konstruktioner. Kongerne - og naturligvis andre entiteter - kan introduceres med forskellig grad af kommunikativ vigtighed, med mere eller mindre fokus på den faktiske genstand - kongens unikke person. Sætning (6) kan nemlig fortolkes på to forskellige måder diskurspragmatisk: 1) Den faktiske genstand, kongens unikke person, er sætningens fokus, det der introduceres og 2) det sagsforhold at en kongehed Børge, er sætningens fokus, det der introduceres.

På dansk holdes de to forskellige pragmatiske betydninger adskilt vha. kopulaverbets tryk. Et verbum med tryk i sætning (6) favoriserer betydningen at en bestemt genstand introduceres i diskursen. Et verbum uden tryk favoriserer derimod den betydning at et sagsforhold introduceres. Hvis sætning (6) realiseres med et verbum med tryk som i (7) introduceres en konge med en unik identitet, en konge der skal fortælles en historie om. Hvis sætning (6) derimod realiseres med et verbum uden tryk, som i (8), introducerer vi ikke nogen konge i diskursuniverset - vi fortæller derimod om en pudsighed, et morsomt navn, i historien om konger og den slags. Det er ligegyldigt hvem denne konge er, for han er ikke opmærksomhedens fokus eller diskursens tema. Der skal ikke fortælles nogen historie om ham.

- (7) Der 'var engang en konge der hed Børge
- (8) Der ,var engang en konge der hed Børge
- (9) Der ,var engang to paver
- (10) Der 'var engang to paver

Tilsvarende fortæller (9) om det historiske forhold, mens (10) udtrykker noget rent fiktivt. I (9) er de to pavers identitet ligegyldig; det historiske forhold er sagens kerne. I (10) derimod lægges der op til fortælling af en historie om to bestemte (men fiktive) paver. Verbet uden tryk signalerer til modtageren at kongens unikke identitet skal betragtes som kommunikativt underordnet.

3 Eksempler fra datamaterialet

I datamaterialet finder vi tekstpassager som den der præsenteres i (11).

- (11) fordi der var wc i gården {Pause}
- V N(ubestemt form uden bestemmer)

der ,var sådan et lille skur hvor

V N(med bestemmer)

der 'var et wc og det kan jeg nemlig huske
V N(med bestemmer)

der stod wc'et tilbage i det skur som vi smed
alt muligt ind i.

Eksemplet indeholder tre forskellige kombinationer af brugen af bestemmere og tryk på kopulaverbet i *der*-konstruktioner. To af de tre overholder den regel jeg har vist på figur 1: den første og den tredje i udsnittet. Der er i den første *der*-konstruktion verbum uden tryk og nominalfrase uden bestemmer, og der er i den tredje *der*-konstruktion verbum med tryk og nominalfrase med bestemmer. Så langt så godt. Men reglen på figur 1 kan ikke beskrive passagens anden *der*-konstruktion. Der har vi en nominalfrase med en stor og flot bestemmer, med en høj grad af referentialitet, men også med et verbum uden tryk. Observationer som denne, den anden i passage (11), forekom mig da jeg først så dem meget mystiske.

Mystikken standser når man giver sig til at tænke i diskurspragmatik. I (11) illustreres det hvordan trykket på verbet i *der*-konstruktioner kan bruges til diskurs-organiserende formål. Trykket på kopulaverbet fortæller modtageren hvorvidt en nominalfrase indfører et nyt tema eller ej. I den første *der*-konstruktion nævnes et toilet, men det indføres ikke som tema i den følgende diskurs. Det der introduceres i diskursen er et sagsforhold: at der var sanitet i baggården. Kopulaverbet er i overensstemmelse dermed uden tryk.

I den anden *der*-konstruktion er eksistensen af et skur det sagsforhold der introduceres. Skuret selv indføres ikke som tema, selv om det nævnes flygtigt i det følgende³⁾. Også i den anden *der*-konstruktion er kopulaverbet uden tryk. Og det er ingen overraskelse: skurets unikke identitet har ingen betydning overhovedet, det der er vigtigt er det toilet der befinder sig inden i det.

I den tredje *der*-konstruktion - og kun i den tredje *der*-konstruktion - indføres en genstand som nyt tema. Og i den tredje *der*-konstruktion er kopulaverbet med tryk, som forudsagt af den diskurspragmatiske regel jeg har skitseret i det

³⁾ Det er interessant at informanten i den følgende passage behandler skuret netop som om det ikke har været nævnt før; han omtaler det som 'det skur som vi smed alt muligt ind i' - der kunne med den formulering være tale om et helt andet skur. Det er der næppe, men formuleringen viser at skuret ikke er indført som tema i diskursen.

foregående. Kun den nominalfrase som ledsager et verbum med tryk bruges som tema i den følgende diskurs. Denne gang er genstandens unikke identitet vigtig: netop dette toilet er hvad informanten vil fortælle os om.

Et tilsvarende eksempel fra Prosodiprojektets datamateriale er (12). En informant er i gang med at forklare hvordan hendes lejlighed måske så ud i gamle dage:

(12) naej {Pause} nejmen det kunne godt ligne sådan en {Tøven} {Pause} væggen {Brud} revet ned så har man lagt sådan en {Tøven} enten metalbjælke {Pause} op eller noget andet {Pause} det det må det jo {Pause} det kan da godt være
der har ,været en dør dér så ud til det-dersens (fløjter ud gennem
V N(med bestemmer)

den ene side af munden) {Pause} så det har været stue på den ene side og så det er stuen til den-der {Pause} i gamle dage sikkert {Latter}

Informanten gør i passagen rede for at lejlighedens vægge kan have været placeret på en anden måde før i tiden, og hun overvejer om der har været flere eller andre døre. Pointen er at der måske har været en dør i væggen, og selv om denne bestemte dør logisk må have en unik identitet - der har været netop én og den har siddet lige dér - er dørens unikke identitet ikke vigtig for kommunikationen. Det er igen sagsforholdet og ikke genstanden der lægges vægt på, og det udtrykker verbet uden tryk.

Et sidste eksempel er (13), hvor en informant fortæller hvordan hendes hus ser ud, denne gang ikke i fortiden, men i nuet.

(13) altså der ,er sådan to trekantede værelser
V N(med bestemmer)
og så ,er der en lille gang der
V N(med bestemmer)
og så ,er der en gang op til et loft
V N(med bestemmer)

I (13) er der tale om en opremsning, og det er i den forbindelse i forhold til vores gængse grammatiske viden ikke overraskende at informanten bruger kopulaverber uden tryk; sådan gør man nu engang i opremsninger. Når jeg trækker (13) frem, er det for at illustrere en vigtig og i forhold til vores gængse

grammatiske viden kontroversiel pointe, nemlig at der ikke er særlige regler for verbers tryk i opremsninger. Det er ikke fordi der dispenseres fra reglerne for tryk at opremsninger indeholder tryksvage verber, tværtimod. Hvis vi ser på en opremsningskontekst som (13) fra en diskurspragmatisk synsvinkel gælder der nemlig det samme som i fx (12): referenterne for nominalfraserne har unikke identiteter som ikke er kommunikativt vigtige. Informanten fortæller om hvad huset indeholder - de og de værelser og gange og kringelkroge - og i den forbindelse er identiteten af hver enkelt genstand uvigtig. At huset indeholder to værelser og to gange er pointen, ikke præcis hvilke værelser der er tale om. Værelserne er attributter til det hus som beskrives; de er ikke i sig selv i samtalens fokus. Reglerne for tryk er dermed de samme i fx (12), som ikke er en opremsning, og i (13).

4 Konklusioner

Der kan efter min mening konkluderes på to niveauer på resultaterne her. Der kan konkluderes lingvistisk og metodologisk. Nogle af de lingvistiske konklusioner er lagt frem allerede: at tryk på kopolaverber i *der*-konstruktioner har pragmatiske funktioner, at tryk tjener diskursorganiserende formål. Ved hjælp af verbetrykket kan afsender og modtager henholdsvis udtrykke og forstå hvilke referenter for nominalfraser der er vigtige i kommunikationen.

Men der er mere at sige om resultaternes lingvistiske betydning. Jeg synes at eksempler som (11), (12) og (13) må opfordre os til at have en bestemt attitude til grammatik, ikke mindst når studieobjektet er talesprog. Det har nemlig store omkostninger at fastholde det som Lakoff kalder den klassiske opfattelse af kategorien tryktabsforbindelse (Lakoff 1987).

Når vi har en klassisk kategoriopfattelse kategoriserer vi på denne måde: vi har et fænomen i kategorien tryktabsforbindelse når alle vores indholds- og formkrav er opfyldt. Jeg har stillet følgende indholds- og formkrav op: dels de tre krav som er vist på figur 1: 1) nominalfrasen har en lav grad af referentialitet, 2) den er uden bestemmer og har ubestemt form, 3) verbet er uden tryk - og derudover mit nye diskurspragmatiske indholds krav: 4) referenten for nominalfrasen har en unik identitet som ikke er kommunikativt vigtig.

De gode eksempler på tryktabsforbindelser - som fx (3) eller den første *der*-konstruktion i (11) - opfylder alle fire indholds- og formkrav og kan med en klassisk kategoriopfattelse kategoriseres som tryktabsforbindelser.

Men vi kan hurtigt se, at bl.a. den anden *der*-konstruktion i (11) ikke opfylder alle fire krav - fx er nominalfrasen med bestemmer. I den klassiske kategoriopfattelse er (11) altså ikke nogen tryktabsforbindelse, og hvis vi skal være rigtig stringente må vi holde op med at beskæftige os med observationen i det perspektiv, hvis vi vil opretholde den klassiske kategoriopfattelse. For mig at se vil det imidlertid være synd at opgive at tale om tryktabsforbindelser i (11), (12) og (13). Jeg synes tværtimod det er vigtigt at fastholde tryktabsforbindelsesperspektivet for i det hele taget at kunne sige noget meningsfyldt om *der*-konstruktioner som den anden i (11) og dem i (12) og (13).

Hvis vi fastholder tryktabsforbindelsesperspektivet kan vi sige at den talende kan bruge en tryktabsforbindelse til 1) at nævne et sagsforhold som implicerer en genstand med en unik identitet og til 2) at fortælle modtageren at denne unikke identitet ikke er kommunikativt vigtig. Afsenderen siger i (11) 'der stod faktisk et bestemt skur, men det er i denne sammenhæng ikke vigtigt hvilket'. En tilsvarende parafrase af (12) er 'der kan have været en bestemt dør, men det er ligegyldigt hvilken', og (13) kan parafraseres på samme måde. Sådanne forklaringer af *der*-konstruktionerne i (11), (12) og (13) bygger på en frugtbar erkendelse af slægtskabet med fx (3) og de andre gode eksempler på tryktabsforbindelser.

Og det er netop den attitude jeg mener man må have til grammatik for talt sprog; man må tale dels om gode klare eksempler på grammatiske kategorier dels om deres mindre klare slægtninge. Og man må tillade at slægtningene - de mindre typiske medlemmer af en grammatisk kategori - ikke nødvendigvis udviser alle de træk som kategoriens gode eksempler og typiske medlemmer gør. Ellers er der for mange observationer der falder uden for det grammatiske iagttagelsesområde.

Jeg synes med andre ord, at de resultater jeg har lagt frem opfordrer til at man bruger kategorisering som Lakoff beskriver den, at man bruger prototyper til at definere kategorier med, og giver plads til at disse kategorier kan indeholde beslægtede men ikke nødvendigvis identiske fænomener.

Metodologisk viser resultaterne at en diskurspragmatisk tilgang til et datamateriale bestående af genuin tale kan lede til nye indsigter i lingvistisk forskning. Jeg tror ikke at vi ville få observationer som (11) og (12) hvis sætningerne blev læst højt i et fonetisk laboratorium, endsige konstrueret hjemme på skrivebordet.

Hvis jeg skulle læse (11) højt ville jeg til hver en tid bruge et kopulaverbum med tryk som i (14).

(14) Der 'var sådan et lille skur

Jeg ville bruge et kopulaverbum med tryk, ikke fordi alt andet ville lyde mærkeligt, men fordi jeg under højtlesning ikke ville være lige så bevidst om diskursens organisering som jeg er når jeg taler. Diskursens organisering er jo netop ikke mit ansvar når jeg læser højt.

Litteratur

- Givón, T. 1984: *Syntax Vol. 1*. John Benjamins
Gregersen, F. og I. L. Pedersen (eds) 1991: *The Copenhagen Study of Urban Sociolinguistics*. Reitzel
Grice, H. P. 1975: Logic and conversation i Cole, P. og J. Morgan (eds): *Syntax and semantics 3: Speech acts*. Academic Press
Hansen, E. og J. Lund 1983: *Sæt tryk på. Syntaktisk tryk i dansk*. DLH forskningsserien bd. 6
Lakoff, G. 1987: *Women, Fire and Dangerous Things*. The University of Chicago Press
Rischel, J. 1981: *Nogle komplicerede faktorer vedrørende verbers betoning i dansk* Apilku 2
Scheuer, J. under udgivelse: *Afreportering af Prosodiprojektet: Verbers tryk i genuint nutidigt københavnsk talesprog*
Sperber, D. og D. Wilson 1986: *Relevance: Communication and Cognition* Basil Blackwell

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

DANSK SET UDEFRA: EN ANALYSE AF OVERGANGSSIGNALER I TO DANSKE SAMTALER, SET I ET KONTRASTIVT PERSPEKTIV

Jakob Ilum Steensig (Aarhus Universitet)

Jeg er ved at færdiggøre et projekt som sammenligner overgangssignaler i tyrkiske og danske gruppesamtaler. Overgangssignaler er de faktorer i en talers ytring som viser hvornår ytringen når et punkt, hvor det er muligt for en anden samtaledeltager at tage ordet.

Undersøgelsen er mit speciale, og den indgår samtidig i to projekter på Institut for Lingvistik i Århus: Projekt "Sainda" (Sammenligning af indvandrersprog og dansk), som er ved at oparbejde pædagogisk relevante kontrastive beskrivelser for nogle af de vigtigste indvandrersprog og dansk, samt instituttets arbejde med at samle et talesprogskorpus.

Undersøgelsen er empirisk. Den bygger på en analyse af udskrifter med ialt ca. 25 minutter fra to danske gruppesamtaler med tre deltagere i hver. Metoden ved indsamlingen af data var rettet mod at få "naturlige" samtaler i kassen og der blev ikke foretaget nogen social eller anden udvælgelse af deltagerne. Deltagerne fik slips-mikrofoner på og blev ellers overladt til sig selv med kaffe og kage. De fik besked på at snakke om løst og fast, men fik også nogle samtaleemner de kunne bruge hvis ikke andre emner meldte sig. Optagelserne gav ca. 75 minutters øjen-synligt ganske "naturlig" samtale. En lignende indsamling blev foretaget med tyrkisk-talende informanter på tyrkisk.

Ved indsamling og råbearbejdning af materialet fik jeg uvurderlig hjælp af Lene Lykke Christensen, Institut for Lingvistik, og af Abdulgani Çitirikkaya, lærer, tolk m.m. Jeg er dem og de anonyme informanter stor tak skyldig.

Udgangspunkt og hypoteser

De fleste turskifter i samtaler er "Lige Overgange", hvor én deltager holder op med at tale og en anden begynder i samme øjeblik eller kun brøkdele af et sekund efter. Denne fantastiske koordinering bygger i et vist omfang på lingvistiske

overgangssignaler, og dette har, sammen med uformelle observationer af problemer i interkulturel kommunikation, fået mig til at formulere flg. hypoteser:

- 1) Der er sprog-specifikke forskelle på overgangssignaler, og
- 2) disse forskelle kan afdækkes ved en kontrastiv analyse af samtaler.
- 3) Sprog-specifikke forskelle i overgangssignaleringen har betydning for andetsprogstilegnelsen, først og fremmest ved at påvirke sprog-elevens evne til at deltage i samtaler på andetsproget, og endelig:
- 4) Det vil være muligt at træne elever i andetsprogets overgangssignaler og derved gøre dem bedre i stand til at deltage i samtaler på sproget.

Den del af undersøgelsen der refereres her, tager fat på 1. og 2. hypotese. Sprogene er tyrkisk og dansk, fordi disse to sprog er de mest udredte i Danmark og fordi sprogkontakten mellem dem er vigtig.

I en senere fase håber jeg at kunne tage fat på 3. og 4. hypotese, og hvis alt går vel, skulle der ligge træningsmateriale klar om 2-3 år. I denne artikel vil jeg koncentrere mig om overgangssignalerne på dansk.

Formålet er altså at kortlægge de overgangssignaler der bruges i danske samtaler og se om det er muligt at skitsere betingelserne for deres brug på en sådan måde at de kan sammenlignes med tilsvarende i tyrkisk. Jeg har altså brug for metoder der kan 1) sige noget om hvordan turskifter foregår og 2) ikke på forhånd er knyttet til et bestemt sprog eller bestemte sprogtypologiske træk.

Det første kan den såkaldt "etnometodologiske" konversationsanalyse (se Sacks m.fl. 1974 og Berg Sørensen 1988), som bygger på analyser af båndoptaget "virkeligt forekommende konversation". Grundprincippet er at deltagernes egne kategorisering af samtalelementer kan aflæses ved at se detaljeret på deres reaktioner i samtaler.

I forbindelse med turskifter postuleres en relativt simpel "turtagningssystem": Det hævdes at taleture er opbygget af nogle "tur-opbygningsenheder" og mellem hver af disse er der et "overgangsrelevant sted", hvor det er "relevant" at foretage et turskifte.

Turskifter er resultatet af en (for det meste stiltiende) forhandling mellem deltagerne. Den foregår efter flg. principper:

- a) hvis taleren udpeger en anden taler, skal denne tage turen. Ellers

- b) kan en anden taler starte af sig selv og den der starter først får turen. Hvis ikke a) og b), så
- c) kan den hidtidige taler fortsætte sin tur (Sacks m.fl. 1974, s. 704f).

Der har været en del diskussion om vægtningen af disse principper og betingelserne for dem (se fx Berg Sørensen 1988, s. 18-22, McLaughlin 1984, s. 97-110), men den helt centrale baggrund for dem er klar: et turtagningssystem bygger på at deltagerne et lille stykke tid i forvejen kan forudsige hvornår taleren er færdig med en turoppbygningsenhed. For konversationsanalytikerne er disse enheder syntaktiske, og forudsigelsen sker ved syntaktisk "projicering" eller styring.

Og det er her jeg må stå af! For syntaktisk styring som det centrale element i overgangssignaleringen er noget sprogspecifikt og kan derfor ikke bruges som grundlag for en kontrastiv analyse. Der er ingen tvivl om at syntaktisk projicering spiller en rolle som i hvert fald ét af de vigtige signaler i engelsk og dansk, hvor vi har denne form for "projicering" eller styring fx ved verbets komplementering, ved "sætningsindledere" ('hvis', 'når', 'så', 'at' m.fl.) og mere lokalt ved fx artikler og præpositioner. I tyrkisk derimod, er næsten alle de elementer der har tilsvarende funktioner efterstillede, og de er i høj grad syntaktisk uforudsigelige.

På grund af mit kontrastive udgangspunkt har jeg altså måttet gå frem på en anden måde end konversationsanalysen:

Den grundlæggende enhed i min analyse er taleturen og ikke en på forhånd defineret mindre "tur-opbygningsenhed". Den første opgave har derfor været at finde en sprog-uafhængig definition og afgrænsning af taleture og turskifter. Denne kommer til at fungere som analysens udgangspunkt på flg. måde:

Alle potentielle overgangssignaler der forekommer før turskifter undersøges og jeg forsøger at vurdere deres vægt og betydning. Ud fra dette har jeg så gennemgået hele materialet og undersøgt hvor godt de overgangssignaler jeg har fundet, passer med andre fænomener i samtalen.

Definitionen af ture

Jeg har skelnet mellem Egentlige Taleture (ET) og "andre vokaliseringer" som i nogle tilfælde forholder sig anderledes til overgangssignaler end de Egentlige Ture, nemlig "TilBageKanaliseringer" (TBK) samt "Aborterede Ture" (AT). Berettigelsen

af at skelne mellem ture og ikke-ture, når det gælder hensynet til overgangssignaler, bliver senere undersøgt i relation til de signaler analysen har afdækket. Resultaterne af dette foreligger endnu ikke.

Definitionen af Egentlige Ture har voldt problemer. En teknisk definition, som fx "en tur begynder når en ny taler begynder at tale" er utilstrækkelig. Der er for mange overlappende sekvenser. Jeg har istedet defineret ture efter hvordan de forholder sig til omkringliggende ture:

For at en tur skal betragtes som afsluttet skal taleren holde op med at tale og en anden begynde, eller også skal taleren selv påbegynde en ny tur eller vise med en TBK at h/n ikke længere er taler. For at en tur skal betragtes som ny skal taleren enten have afsluttet en tur (iflg. ovenstående) og så begynde igen, eller h/n skal reagere på noget som en anden deltager har ytret, efter at det taleren reagerede på i sidste tur blev ytret.

Flg. eksempel kan illustrere især det sidste af disse kriterier. Eksempel 1):

- *A (1)
*D +nej men jeg er ikke begyndt og læse russisk endnu

*A <+ja du har lige lidt sommerferie først> (2)
*D <|jeg ska 'først' skrive en opgave til > Olfert·π {1.0}

*A +<'skriver du opgave'> nå det <der Gud > (3)
*D +<sommer ferie det var> igår <jeg holdt den>

*A skriver du opga:ve i:: pædagogik |• (4)
*D +ja {·} ne:j

*A <+nå #ikke sån (5)
*D ikke sådan opgave {·} vel {·} #sådan <|en# lillebitte

*A ikke sådan en> rigtig opgave#· (6)
*D en som-> som jeg ba:re ikke (...)

(DK2/2, s. 1: *A = Anne og *D = Dorte. Forklaring på anvendte tegn: '+' - tur-begyndelse; 'l' - hvor tur begynder hos en anden taler; '•' - tur-afslutning, 'π' - pause ved turskifte på 1 sek. eller mere. '<' og '>' - overlappingers begyndelse og afslutning; kolon - forlængelse af lyd; '#omkranser hurtig tale; "" omkranser svag tale)

Passagen er ikke atypisk. Deltagerne kan sagtens respondere på ture som er blevet ytret samtidig med at de selv talte. Og da en sådan respons tager hensyn til overgangssignaler i den ytring den responderer på, skal den tælles som en tur. Kriterierne ovenfor sikrer at dette sker i linie (3) og (5).

Til trods for den pedantiske formulering, har jeg selv haft let ved anvende kriterierne på både det tyrkiske og det danske materiale. Det er mit håb at kriterierne vil vise sig at være så almene at de kan finde anvendelse ved udskrivning af samtaler i fremtiden. Prøven på dette er selvfølgelig om andre også kan bruge dem. Det vil blive afprøvet i foråret.

Opdelingen i ture kan fortælle lidt om hvilken type samtale man har med at gøre. Den viser fx at "Lige Overgange" er de mest ubredte: For alle samtalerne gælder det at ca. 2/3 af alle turskifter foregår uden pause eller overlapning. Overlapninger er dog også udbredte: mellem 15 og 30 % af turskifterne i de enkelte samtaler. Der er ingen signifikante forskelle på turskiftetyperne i det danske og det tyrkiske materiale, til gengæld er der en betydelig forskel på tures og tilbagekanaliseringers antal og hyppighed på de to sprog: I det udskrevne materiale, (ca. 25 minutters samtale for hvert sprog) er der i det danske knap 300 ET og 200 TBK, mens der i det tyrkiske kun er 90 ET og 40 TBK.

Det er i sig selv ganske interessant, men jeg vil gerne advare mod forhastede slutninger om interkulturelle forskelle samtaleformer hos danskere og tyrkere. Forskellen er snarere et udtryk for at de to sproggrupper har opfattet opgaven forskelligt. Tyrkerne samtale har karakter af debatter med indlæg for og imod, mens danskernes former sig som "køkkenbordssamtaler". Indtil emnet er bedre undersøgt, vil jeg mene at der er tale om forskellige "samtaletyper" som ikke nødvendigvis svarer til interkulturelle forskelle.

Overgangssignaler før turskifter.

Analysen er startet med de 196 Lige Overgange som findes i det danske materiale, fordi disse kræver præcis koordinering og derfor meget klare signaler. De regelmæssigheder jeg har fundet der har jeg så undersøgt på hele materialet.

Den vigtigste konklusion er at syntaksen bidrager til overgangssignaleringen ved at levere forudsigelige mindste-enheder i form af verbum-komplement-dependenser. Intonation, talehastighed og volumen bidrager i enkelte tilfælde til at markere om en syntaktisk afslutning også er ment som en turafslutning. Men det er informationsstrukturen som oftest og mest entydigt signalerer hvor der er "overgangsrelevans".

I en ytring organiseres informationen i på den ene side noget der er kendt eller tages som udgangspunkt, og på den anden side noget nyt, en tilføjelse til det kendte. Ole Togeby giver (Togeby 1991) en fin redegørelse for hvordan forholdet mellem emne (udgangspunkt) og meddelelse eller fokus (det nye) organiseres sprogligt i den enkelte ytring i dansk: Der er normalt isomorfi mellem den syntaktiske og den informationsmæssige struktur i en fremsættende ytring: subjektet eller et andet frontstillet led er emne, og fokus ligger på det bundne led der står længst til højre.

Men de tilfælde hvor der ikke er isomorfi mellem syntaks og informationsstruktur er interessante for overgangssignalerne: Det sker i mit materiale hver gang en ytring når et punkt hvor der syntaktisk set kan sluttes, men enten a) emnet eller b) meddelelsen ikke er tilstrækkeligt etableret. Nedenstående eksempler illustrerer a):

- 2) 'og så havde han sølvnæse \$ så det tror da pokker \$ det dyrt • I' (DK1,17)
- 3) 'det må godt nok være hårdt \$ og sku tage så mange steder hen \$ og være så interesseret i så mange ting (DK2/1,10)
- 4) 'de får dem da smidt i nakken \$ dernede • I (DK1, 14)
(Emnet er understreget, meddelelsen kursiveret og mulig syntaktisk afslutning markeret med '\$');

I 2) og 3) fremgår det ikke hvad det første 'det' refererer til, og det ville derfor ikke være relevant med et turskifte før efter 'dyrt' i 2) og 'hen' i 3). Der er tale om proformer som ikke har (tilstrækkelig tydelig) anaforisk reference. "Foreløbige" proformer bruges ofte på denne måde i samtalerne, men, som man kan se i eks. 4) kan der også være tale om at etablerede personlige referencer ('de' og 'dem') ikke er utvetydige nok uden en tilføjelse, som placerer dem i den rette ramme (i eks. 9 kan man se omgivelserne til dette eks.).

I eks. 5) og 6) er det meddelelsen som skal præciseres uden for den syntaktiske ramme:

- 5) 'hvis man får sådan en \$ på den her størrelse ikke • I (DK1,12)
- 6) 'det koster- ø:h vi sku bare derned \$ på et tidspunkt \$ hvo::r altså efter sommerferien • I' (DK1,14)

I 5) er der, som i eks. 2) til 4), tale om at en proform ('sådan') ikke er tilstrækkeligt etableret. Her findes den blot i ytringens meddelelse. Eks. 6) er et eksempel på at man udmærket kan have en syntaktisk fuldkommen ytring ('vi sku bare

derne') som ikke meddeler noget nyt. Der er intonationsmæssigt fokus på 'derne' men der ligger ingen meddelelse i dette, emnet for hele sekvensen er et forslag om at tage en tur til Prag. Det er 'et tidspunkt' som udgør meddelelsen i denne del af ytringen. Men heller ikke denne information etablerer meddelelsen tilstrækkelig klart, og derfor er hele den relative sætning informationsmæssigt forudsigelig. Der er først overgangsrelevans efter 'sommerferien'.

I de sekvenser der fører op til Lige Overgange kan informationstrukturens krav forklare ca. en tredjedel af de tilfælde hvor der slipper noget mere med end det syntaktisk projicerede før overgangen. I resten af tilfældene kunne talerne, informationsmæssigt set, slutte før de gør, men istedet fylder de adverbelle, "optionelle" led på indtil en anden taler kommer ind. I sådanne tilfælde vil jeg følge Sacks m.fl., og sige at der er overgangsrelevans ved dollartegnene:

- 7) 'du ka bare låne nogen \$ på biblioteket \$ og sådan noget' (DK2/2,8)
- 8) 'og så ska vinduerne ha \$ udenpå (.) \$ sådan rimelig hurtigt \$ med en stålbørste' (DK1,25)

Konklusionen af studiet af overgangssignaler før Lige Overgange er at den struktur der projicerer stærkest og længst er informationsstrukturen. Eller sagt på en anden måde: En deltager der vil tage turen, må vente til h/n har fundet ud af hvorfor den igangværende tur overhovedet bliver ytret. Og det véd h/n først, når både emne og meddelelse er blevet nævnt og er blevet etableret som noget der er relevant i sammenhængen. Ved at studere andre passager end de Lige Overgange, er dette indtryk blevet bekræftet. Et afsluttende eks. kan vise hvordan deltagerne bruge mange sætninger på at etablere relevans:

Eks. 9) (Deltagerne har først snakket om lysekroner og derefter om behandling af lofter):

- *E +men Lenes b- Lenes bror Kasper han har lige (1)
været i: øh i Prag (.) i tre dage og det havde vist (2)
kun kostet seks hundrede kroner (.) og da havde han (3)
-

*E købt en masse krystalglas med hjem <derne>fra (4)
 *C <nå >

*E og de <kostede> bare ingen penge |• (5)
 *P <ja > +ja de:t <|rigtig nok•>
 *C <+nå men >

*C de::t #rigtig nok (det x x x x)# |• (6)
 *E +de får dem (da) smidt

*E (det) i <nakken> dernede |• (7)
 *P <ja > ['h]ja
 *C +og så ka man også få nogen

*C krystallysekroner (du) tænker (du) på |• (8)
 *E +nemlig |•

(DK1,13-14. '['h'] - hørlig indånding, parenteser omkranser utydelige passager, i sådanne angiver 'x' antallet af stavelser.)

Denne sekvens er et eksempel på hvordan nye overordnede emner kan introduceres i samtalen: En deltager bringer et emne på bordet, hvis relevans ikke er oplagt ud fra samtalsforløbet hidtil, og først gennem en serie af oplysninger bliver det nye emne gjort relevant. Den lokale informationsstruktur, sætning for sætning, skaber ikke i sig selv relevans - også selv om den er helt efter bogen: Det første emne ('Kasper') etableres ved henvisning til noget kendt og alle de efterfølgende emner er etableret som meddelelser i forudgående ytringer. Alligevel opnår Emils bidrag først at blive relevant i linie (4)-(5). Frem til dette punkt mangler begrundelsen for at meddele dette.

Jeg har endnu ikke kunnet konstatere om man skal udelukke at der er overgangsrelevans før begrundelsen for bidraget er blevet etableret. Man kunne mene at det må være muligt for en utålmodig deltager at bryde ind før, og fx spørge efter relevansen. Sagen er at det gør deltagerne ikke, i hvert fald ikke i mit materiale.

Sekvensen er interessant af en anden grund. Den viser nemlig hvordan relevans, reference og betydning er noget der skabes i samtalsforløbet og at dette ofte sker som her, i et samarbejde mellem deltagerne.

Konklusion

Informationsstrukturen synes at være det vigtigste overgangssignal i de danske gruppesamtaler. Denne struktur spiller sammen med den syntaktiske, men

rækker ofte længere end denne. Undersøgelsen åbner for en række spørgsmål som endnu er ubesvarede: Der mangler bl.a. systematiske studier af prosodiens samspil med de signaler jeg har beskrevet. Det er også uklart hvor stærk informationsstrukturen er: i hvor høj grad kan den udsætte overgangsrelevans hen over mange sætninger fx? Der mangler endvidere en vurdering af tilbagekanaliseringens rolle ved overgangssignaler. Og der er slet ikke taget fat på de ikke-lingvistiske faktorer der må spille ind ved forhandling om turskifter.

Det fortsatte arbejde på dette felt må nødvendigvis være empirisk og bruge optagelser af "naturligt forekommende" tale. Det bliver en lang proces og jeg er derfor meget interesseret i kontakt med forskere som arbejder med beslægtede emner. Jeg kan lettest kontaktes gennem Institut for Lingvistik, Aarhus Universitet.

Litteratur

- Berg Sørensen, T. (1988): *Taleture og hørerkommunikation. Interview- og samtaleanalyse*. Risskov: Forlaget Gestus.
 McLaughlin, M. (1984): *Conversation. How Talk Is Organized*. Beverly Hills--London-New Delhi: Sage Publications.
 Sacks H., E. Schegloff & G. Jefferson (1974): "A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation" s. 696-735 i *Language*, Vol. 50/4. Baltimore: The Linguistic Society of America.
 Togeby, O. (1991): "Informationsstruktur", s. 245-259 i Kunøe, M. & E. Vive Larsen: *3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet.

OVERSÆTTELSESTEORI MED ET SPROGTEORETISK GRUNDLAG

Af Rita Therkelsen (Roskilde Universitetscenter)

En oversættelsesteori skal afklare, hvad oversættelsens væsen er, det vil sige *hvad* vi oversætter og *hvordan* vi kommer fra et sprogsystem til et andet og samtidig formidler en ækvivalent meddelelse.

Jeg vil her give et indblik i en oversættelsesteori, som er ukendt i Danmark. Den er af Maurice Pergnier, nedskrevet i hans *Les fondements sociolinguistiques de la traduction*. Dens sprogteoretiske grundlag er glossologien, som er den sprogvidenskabelige del af mediationsteorien, udarbejdet af Jean Gagnepain¹⁾.

Det centrale i denne oversættelsesteori er *tegn teorien*, som viderefører traditionen fra Saussure og Hjelmlev. I tegnteorien indføres der på tegnets indholdsside en skelnen mellem en konstant valør, *signifikation*, og kontekstuelte bestemte *designationer*. Udgangspunktet er at mennesket universelt har *evnen til sprog*, d.v.s. evnen til at indlære sprogstrukturer, OG universelt har evnen til at bruge sproget som *redskab* i kommunikationen, evnen til at udnytte sprogstrukturen til at udforme individuelle meddelelser. Nu kan man på en rejse gennem Europa hurtigt konstatere, at disse vore universelle sprog- og kommunikations-evner udmøntes i praksisser, som snarere synes at hindre end at fremme kommunikationen - og på den anden side er oversættelse mulig.

En generel oversættelsesteori må altså gå ud fra, at der er noget universelt, tegrelationen, som sprog realiseres efter, OG at der er en *konstant*, som oversættes.

Konstanten er *meddelelsen*, og den mindste oversættelsesenhed er ytringen, det er der enighed om i oversættelseskredse. Meddelelsen kan også beskrives som den individuelle talehandling, hvor taleren låner tegn fra sprogstrukturen og

1) Lingvisten Jean Gagnepain har i 30 år arbejdet sammen med neurologen Olivier Sabouraud. De har et fælles forskningsprogram (L.I.R.L.) på universitetet i Rennes. Mediationsteorien, som er epistemologi, tager sit afsæt i det forskningsarbejde.

investerer dem i sit personlige budskabsprojekt.

Spørgsmålet er så, hvordan man kan forklare, at forskellige sprogstrukturer, som realiseres i forskellige sprogbrug (nationalsprog, for nemheds skyld) alligevel kan finde en ækvivalent.

For at besvare det spørgsmål er det indledningsvis instruktivt at gå ud fra Catfords 3 grader af oversættelse (Catford 1965). Catfords 3 grader af oversættelse er en nuancering af den traditionelle skelnen mellem den ordrette og den fri oversættelse, som er hhv. kildesprogs- og målsprogsrettede. Catfords 3 grader (s.26):

"SL text	It's raining cats and dogs	
TL text	1 Il est pleuvant chats et chiens (word-for-word)	
	2 Il pleut des chats et des chiens	(literal)
	3 Il pleut à verse	(free)"

Ved den 1. grad, "il est pleuvant chats et chiens", har man prøvet at overføre de engelske betydninger (signifiés) ord for ord. Resultatet er en ugrammatisk fransk sætning - og der er iøvrigt heller ikke gennemført ækvivalens m.h.t. betydninger, idet "it" og "il"'s signifiés ikke er ækvivalente: udover de betydninger, der ligger i "it" i det engelske sprogsystem, så indeholder "il" også betydningen "han" i det franske sprogsystem. Konklusionen er, at overførsel af signifiés ikke resulterer i en oversættelse.

Ved den 2. grad, "il pleut des chats et des chiens", overholdes de regler, der ligger i sprogsystemet på begge sprog. Men sætningen er alligevel uforståelig for en franskmand, selvom intet i det franske sprogsystem hindrer en franskmand i at sige at det regner på den måde. Men efter fælles overenskomst, tilfældigt og udviklet gennem kommunikationspraksis, er det på engelsk vedtaget, at det *kan* regne katte og hunde. Og det kan det ikke på fransk. Her drejer det sig ikke om forskelle i sprogstrukturer, men om forskelle i *kode*.

Sammenligner man den 1. og den 3. grad kan man sige, at hvis der er ækvivalens m.h.t. signifiés (som der ca. er ved 1.grad), så er der ikke ækvivalens m.h.t. budskab. Og er der ækvivalens m.h.t. budskab (3. grad), så er der ikke ækvivalens m.h.t. signifiés.

Sammenligner man 2. og 3. grad, hvor begge franske sætninger er i

overensstemmelse med fransk sprogstruktur, men hvor kun den 3. grad får samme mening frem som i den engelske sætning, bliver det tydeligt, at ren sammenligning af sprogstrukturer, som er grundlaget i 2. grad, ikke kan forklare, hvorfor "It's raining cats and dogs" og "Il pleut à verse" er ækvivalente.

Sammenfattende kan man af de to overførsler og af den tredje oversættelse konkludere at:

1. Overførsel tegn for tegn af de grammatiske former giver ikke oversættelse, fordi "raining" og "pleuvant" f.eks. ikke står i opposition til det samme, ikke har samme valør i det franske og engelske sprogsystem.
2. En korrekt *grammatisk* overførsel får ikke nødvendigvis den samme mening frem - grammatiske enheder oversat i overensstemmelse med målsprogets struktur, giver ikke en oversættelse. Indholdet arbejder altså med andre enheder end sprogstrukturen, grammatikken.
3. Den ækvivalente oversættelse, der med rette kan kaldes en oversættelse er ækvivalent på ytringsplan.

Jeg vil understrege, at når jeg taler om ytringer her, så ser jeg bort fra at meddelelsen "det øser ned" kan være en indirekte talehandling - f.eks. betyde "tag din paraply med". En oversættelse skal naturligvis tage hensyn til det lag også, men vi kan ikke tage stilling til det her med sætningen udenfor kontekst og situation.

Og det munder ud i spørgsmålene:

1. Hvorfor kan man ikke bare overføre de grammatiske enheder?
2. Hvordan er indholdet struktureret, siden vi kan oversætte indhold men ikke grammatik?
3. Hvilke semantiske enheder skal man så tage i betragtning?

Grammatikken

Hvad er så de grammatiske enheder? Og hvad er grammatik? Her kommer glossologien, Jean Gagnepains sprogteori, ind. Vi fastslår, at grammatik er samspil mellem morfologi og syntaks. Her siger Gagnepain, at ethvert sprog har et sæt forskellige morfologiske typer, som i strukturen står i opposition til de andre morfologiske typer. Realisationer indenfor en morfologisk type kunne man

så kalde for et ord, om man vil. Ordene kan indgå i kombinationer med andre ord og derved danne syntagmer, som så er den største grammatiske enhed. Konsekvensen heraf er, at sætningen ikke opfattes som en grammatisk enhed selvom den er grammatisk reguleret. Der kan være grammatiske enheder udenfor syntaks, men det er sætningen, der er den semantiske enhed.

Det centrale er, at grammatiske enheder ikke er ens i alle sprog. På fransk vil der således være tre slags morfologiske typer: nominer, verber og adverbier, hvor nominet er karakteriseret ved, at det kan optræde i sin maksimale form: præposition + artikel + numerus + genus + leksem.

Leksemet er den enhed, som - når et står alene - ikke kan henføres til et bestemt paradigme. Det, der ikke er leksemer i formlen, kaldes morfemer og det er navneordsmorfemerne, vi genkender navneordet på, netop argumentet for at man kan opstille denne form for formler. For leksemet "travail" ville det f.eks. kunne realiseres indenfor følgende model:

a	b	c	d	
Præposition	Artikel	Genus	Numerus	= Morfemer
Ø	Ø	Ø	Ø	travail (leksem)
Ø	indéf.	masc.	sing.	= un travail
Ø	déf.	masc.	sing.	= le travail
Ø	déf.	masc.	plu.	= les travaux
*pour	poss.	masc.	sing.	= pour mon travail

Henholdsvis a, b, c, d er en kategori eller liste.

Vertikalt vil et givet tegn stå i opposition til de andre tegn på listen. *Horisontalt*, kan det realiserede ord (f.eks.: "un travail") siges at tilhøre et paradigme, som så står i opposition til de andre realiserbare paradigmer (f.eks.: "le travail"). En realisation indenfor en morfologisk type kaldes så et *ord*, og ordet er, set fra et morfologisk synspunkt en kompleks enhed, mens det, set fra et syntaktisk synspunkt, er en enkel enhed.

Det der er interessant for oversættelsesproblematikken er, at forskellige sprog ikke har de samme paradigmatiske lister udover kategorien *leksem*, og at listerne ikke indeholder det samme antal elementer. Hvis listerne og antallet af elementer var identiske, ville maskinoversættelse være let: Man kunne bare erstatte et udtryk med et andet, der havde en konstant valør a, b, c eller d. Men elementerne i listerne har dels en *kategoriel* valør (deres "plads") samt en

begrebslig valør. Den begrebslige valør indeholder to komplementære aspekter: signifikation (valør indenfor en kategori) og designationer (kontekstuelle valører) og summen er morfemets signifié.

Syntaks er så relationer mellem ord: syntagmer er mindst to sammenkædede ord, dvs. sammenkædning mellem mindst to realisationer af en eller flere morfologiske typer. Indenfor ordet er der ikke relationer men samtidige valg mellem elementerne fra de forskellige lister. Et syntagma er en eller flere morfologiske enheder, som er bundet sammen af en tekstlig solidaritet, som kan være kongruens, disposition eller rektion. Ethvert sprog har forskellig syntaks som resultat af, at grammatikken er et samspil mellem den paradigmatiske akse og den syntagmatiske akse.

De grammatiske enheder er altså sprogspecifikke som følge af, at de morfologiske typer (antal paradigmatiske lister og antal elementer i listerne) er forskellige, og som følge af, at de syntaktiske regler (reglerne for sammenkædning af de morfologiske enheder til syntagmer) er forskellige.

Her er så forklaringen på, at Catfords 2. grad heller ikke bliver en oversættelse: det er ikke de grammatiske enheder, vi oversætter - så bliver overførslen ikke ækvivalent. Det er indholdssiden, vi oversætter, og her kommer vi til tegnrelationen: hvordan kommer tegnet, som jo også tilhører strukturen, i forbindelse med indholdssiden uden at der er én-til-én forhold imellem de to sider?

Tegnrelationen

Sproget er et tegnsystem, hvor tegnet har udtryk og indhold. I det foregående gjorde jeg rede for tegnets grammatiske rolle som en del af en morfologisk type på den paradigmatiske akse og (muligvis) som en del af et syntagma på den syntagmatiske akse. Men her er det indholdssiden, det drejer sig om.

M.h.t. tegnet mener glossologien, at der til Jakobsons distinktive træk på udtrykssiden svarer en størrelse i *indholdssiden*. Denne størrelse er en *abstraktion* som det distinktive træk, og det ville svare til Hjeltslevs indholdsform og til Saussures *valør*.

I glossologien hedder denne størrelse *signifikationen*, og det er det klassifikationstræk, som tegnet altid bærer med sig, uanset hvad det designerer.

Her kommer et andet centralt begreb ind: *polysemien*. Polysemien er det, der gør sprog til sprog og ikke et signalsystem; polysemien bevirker at et tegn, et lydmateriale, kan designere flere forskellige ting.

Jeg bruger lekset "blad" til illustration: Ifølge glossologien bærer dette tegn en signifikation med sig, uanset hvilken ordforbindelse det indgår i, og tegnet er per definition polysemisk (hvis ikke realiseret, så potentielt). "blad" er realiseret polysemisk, det kan designere: 1. blad på træ, 2. (knivs)blad, 3. (ugeblads)blad, og der er flere designationer, men de tre nævnte er tilstrækkeligt til at illustrere princippet i det.

Tegnets indholdsside består så af:

indhold

/ \

signifikation designationer

Signifikationen er tegnets faste, abstrakte valør, som det altid bærer med sig, mens tegnets polysemi bevirker, at tegnet *designerer* afhængigt af konteksten. De følgende figurer er to eksempler på forholdet mellem signifikation og designation illustreret med lekset "blad":

BLAD

signifikation
("tynd og flad")

designation 1
blad på plante
konceptuelt felt

leksikalsk liste

nål
stamme
gren
rod

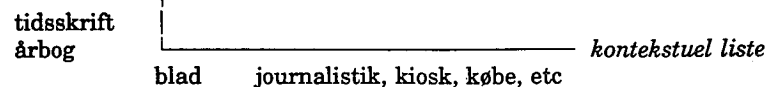
blad busk, fuglerede, grøn, etc

kontekstuel liste

signifikation
("tynd og flad")

designation 2
(ugeblads)blad
konceptuelt felt

leksikalsk liste

Signifikationen er så den klassifikationsfaktor, den abstrakte egenskab hos tegnet, som tegnet altid står i opposition til de andre tegn på den leksikalske liste med.

Til blad foreslår jeg signifikationen "tynd og flad", og det vil så være signifikationen "tynd og flad", der adskiller ordet "blad" fra "nål" og "gren", OG det vil være signifikationen "tynd og flad", der adskiller ordet "blad" fra "årbog" og "tidsskrift".

Når vi har konteksten eller *forløbet*, kan vi afgøre, hvilket *konceptuelt* felt tegnet indgår i, og dermed afgøre hvad tegnet *designerer*. Uden for kontekst har tegnet kun signifikation.

Tegnet *designerer* et *koncept*, og til dette koncept svarer et *designatum*, *referenten*. Det er her Hjelmslev taler om, at den lampe, der står på mit bord, er en særbetydning af ordet lampe. Og det er her man kan kombinere denne tegnteori med en prototypeteori om perception: tegnet, som har en signifikation, *designerer* et koncept. Til dette koncept svarer en række konkrete "ting", som så kan være mere eller mindre protoypiske - *perceptuelt*, men ikke *konceptuelt*.

Det er designationen, man oversætter; det er ved designationen, man kan substituere og dermed oversætte også, mens signifikationen ikke kan oversættes, den er konstituerende for tegnet som tilhørende et specifikt sprogsystem.

Begrebet det konceptuelle felt ligger tæt på, men er mere abstrakt end, begreberne ramme og scenarie inden for kognitiv lingvistik. Rammen er den statiske kontekst, som vi søger forståelse af en ytring ud fra, og scenariet er den dynamiske kontekst, det typiske handlingsforløb. Ramme- og scenarieforestillinger er jo kulturbundne, de afspejler hvilke ting, vi omgiver os med i hverdagen ("møbel-rammen" er forskellig om man befinder sig i Østen eller i England), de afspejler organisationen af menneskeskabte institutioner og den adfærd, som institutionerne dikterer; blandt andet. Vores ramme- og scenarieforestillinger

dannes samtidig med, at vi gør erfaringer med omverdenen. Og samtidig med at vi gør de erfaringer med omverdenen struktureres begreberne i det konceptuelle felt. Ramme- og scenarieforestillinger kræver viden om verden, viden om hvad der hører sammen i verden og hvordan man gør i verden. Struktureringen af det konceptuelle felt afspejler hvordan vi netop strukturerer vores viden om verden, men vi kan ikke slutte entydigt fra det konceptuelle felts strukturering til verden, vi kan ikke slutte ud fra organisering af konceptuelle felter til kultur.

Dermed bliver det tydeligt, at en af oversætterens konstante udfordringer er, om man *sprogligt* kan tage højde for at kildesproglæser og målsproglæser ikke har de samme ramme- og scenarieforestillinger.

Det konceptuelle felt er altså struktureret, og det er struktureret på kollektivt niveau. Der er her ikke tale om sprogsystemets formelle struktur, men om struktur affødt af kommunikationspraksis, om indholdsstruktur. Dermed er vi kommet til de semantiske enheder, meningsenhederne i kæden.

De semantiske enheder

Ved Catfords (ikke-oversættelse) af 2. grad, hvor "it's raining cats and dogs" overføres til "il pleut des chats et des chiens" på fransk, bliver det tydeligt, at det ikke er grammatiske enheder, der oversættes, men at oversættelsen arbejder med semantiske enheder. En meningsenhed i en tekst er en enhed, der *designerer* et koncept, og hvor forholdet mellem enheden og konceptet er konventionelt vedtaget, som f.eks. med "cats and dogs" på engelsk. Det er de enheder, oversætterten arbejder med; oversættelsen består for oversætterten i at tolke meddelelsen, identificere de koncepter, der *designeres* af meningsenhederne, derefter udtrykke disse koncepter med andre meningsenheder på målsproget - og så iøvrigt overholde de grammatiske regler.

Meningsenhederne kan være lig med de grammatiske enheder, men er det ikke nødvendigvis. Der er tre former for meningsenheder:

1. Tegn som er kodet på designationsniveau - dette gælder for sproget som helhed.
2. Udtryk, hvor der er solidaritet mellem tegnene. Denne form for meningsenheder lægger de færreste mærke til på deres eget sprog. Et eksempel på

det er det franske "le petit chat prend son élan". I "prendre son élan" er der solidaritet mellem ordene; man møder stort set ikke "élan" i forbindelse med verbum uden at dette er "prendre". Sprogsystemet hindrer ikke sprogbrugeren i at sige "garder son élan" eller "prendre deux élan", men det gør sprogbrugen, det kollektivt kodede. Ordene er solidariske og danner tilsammen en semantisk enhed. Samtidig er denne realisation en reduktion af systemets muligheder.

3. Semantiske blokke. Her taler vi om kollokationer og idiomatiske udtryk. Denne slags udtryk lægger de fleste mærke til på deres modersmål, eksempelvis et udtryk som "at stille træskoene", hvor der er to tolkningsmuligheder. Det, der fortjener betegnelsen semantisk blok er så selvfølgelig, når de to ord designerer konceptet "at dø".

Forståelsen af en ytring foregår via genkendelse af de semantiske enheder, som er kodet på kollektivt niveau.

Der er så en 4. slags kodning, som er situationsafhængig, nemlig udtryk som "goddag" og "adgang forbudt", som ikke afhænger af afsenderen, men heller ikke tilhører sproget som struktur.

Oversætterens opgave er altså i princippet at afgøre, hvilke meningsenheder der er i ytringen, og herunder at afgøre, om den ytring der skal oversættes, er et resultat af talerens personlige sammensætning af meningsenheder, afgøre hvad der er kliché og hvad der er fri kreativitet.

Sammendrag

Jeg har på de foregående sider vist, at glossologien som sprogteori er velegnet til at lave oversættelsesteori ud fra, oversættelsesteori, der afklarer, hvad det er vi oversætter, og hvordan vi går fra et tegnsystem til et andet og samtidig bibeholder meddelelsen.

Gennemgangen af Catfords 3 grader af "oversættelse", hvoraf kun den sidste med rette kan kaldes en oversættelse viser:

1. at de to sprogs grammatiske, d.v.s. formelle enheder, ikke oversættes.
2. at det er semantiske enheder, der oversættes.

Glossologiens tegnteori, som på tegnets indholdsside deler tegnet i to:

*signifikation*en, som er tegnets faste valør i strukturen, og *designationerne*, som er kontekstbestemte betydninger, afklarer så, hvorfor vi kan have ækvivalens på designationsniveau uden at de to sprogstrukturer (hhv. kildesprogets og målsprogets) kommer i kontakt med hinanden.

Litteratur

- Bonnet, Jacques, Barreau, Joël (1974): *L'esprit des mots - traité de linguistique française*, tome 1, grammaire. L'École, Paris
- Catford, J.C. (1965): *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford
- Gagnepain, Jean (1967): "Linguistique et Rhétorique" IN *Revue de l'enseignement supérieur* nos 1-2, 1967
- Gagnepain, Jean (1982): *Du vouloir dire - traité d'épistémologie des sciences humaines I, Du signe et de l'outil*, Pergamon Press
- Hjelmslev, Louis (1943): *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*, Akademisk forlag, 1966
- Hjelmslev, Louis (1959): *Essais linguistiques*. Travaux du cercle linguistique de Copenhague, Nordisk sprog- og kulturforlag
- Hjørnager Pedersen, Viggo: *Oversættelsesteori*, Samfundslitteratur, 3.udg. 1987
- Lakoff, George (1987): *Women, Fire and Dangerous Things - What Categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago Press, Chicago and London
- Saussure, Ferdinand de (1973): *Cours de linguistique générale*. Edition critique préparée par Tullio de Mauro, Payot, Paris
- Pergnier, Maurice (1976): *Les fondements sociolinguistiques de la traduction* Librairie Honoré Champion, 7, Quai Malaquais, 1980
- Taylor, John R.: *Linguistic Categorization - Prototypes in Linguistic Theory*, Clarendon Press Oxford, 1989

KOMMUNIKATIONSØKONOMI

af Ole Togeby (Aarhus Universitet)

§ 1. Enhver ytring har 5 funktioner: den er **udtryk** for afsenderens hensigter, **udsagn** om sagforholdet, **meddelelse** til modtageren, **kontakt** gennem kanalen og **brug** af sproget.

§ 2. Som meddelelse til modtageren består teksten af **informationer**, af hvilke der findes 2 x 2 **typer**: der er information der er kendt for modtageren og information der er ny, og explicit information og implicit information:

information	kendt	ny
explicit	benævnelse	beskrivelse
implicit	forudsætning	underforståelse

Benævnelser er led der indeholder nominaler i bestemt form, og **ledsætninger** hvis de er kendt; **beskrivelser** er led der kun indeholder nominaler i ubestemt eller nøgen form, prædikater, mådes- og attitudeangivelser og **ledsætninger** hvis de er ukendte.

De implicitte former for information noteres på den måde at **forudsat information** står med hævede små bogstaver før det eksplicitte ord der forudsætter dem, og **underforståede informationer** står med sænkede små bogstaver efter det ord der er baggrunden for dem:

forudsatte informationer *benævnelser og beskrivelser* underforståede informationer

§ 3. Ytringen består af følgende **eksplicitte informationssekvenser**, dvs. en række informationsenheder, der hver svarer til ét led i den semantiske og logiske udsagnsstruktur (der skelnes mellem følgende grammatisk-semantiske ledtyper:

prædikater, argumenterne, satellitter, måder og attituder):

emnet + neutrale informationer + meddelelsen

På bordet + står der + et lys

Emnet er den nævnte information som afsenderen i og med den er frontstillet (foran subjekt) i sætningen, **tager udgangspunkt i**; neutral information er de nævnte informationer (fx subjekt og objekt) eller beskrivende informationer (fx verber og måder) som afsenderen **omtaler** i sætningens midte, og meddelelsen er de (oftest beskrivende) informationer som afsenderen, fordi de er relevante, **fokuserer på** i sætningens slutning.

meddelelsen kan med en tommelfingerregel kendes på at det er den del af ytringen som rammes af en eventuel nægtelses logiske kraft (falder under nægtelsens virkeområde):

På bordet står der ikke noget lys

↓ _____ ↑

§ 4. For at en ytring (På bordet står der et lys) er relevant som meddelelse til modtagerne, skal følgende **relevansbetingelser** være opfyldt:

a. Emnet for meddelelsen (bordet) skal være **tilgængeligt** (kendt og forståeligt og identificerbart, dvs. det eneste aktuelle af slagsen) for modtageren.

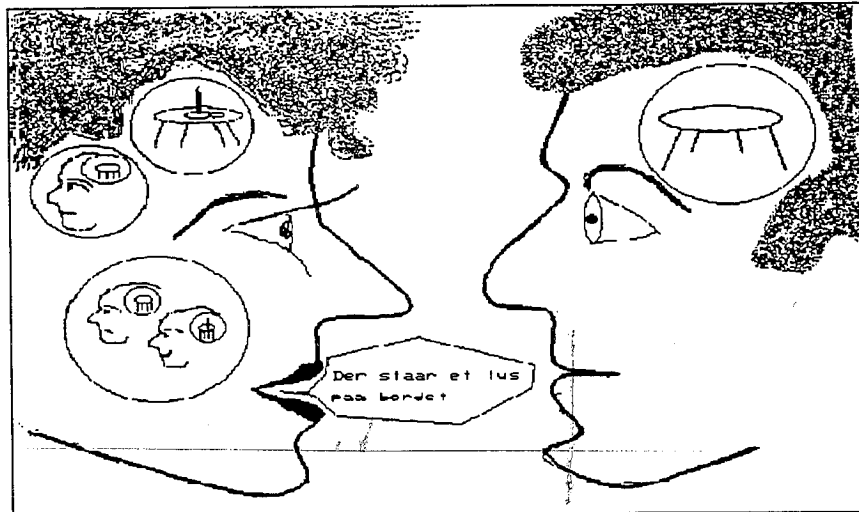
b. Udsagnet (lyset står på bordet) skal være **troværdigt** fordi det er **sandt**.

c. Meddelelsen (et lys) skal være **informativ** for modtageren, dvs. ny eller anderledes end det modtageren ved og kender i forvejen.

d. Ytringen skal have **det rette sigte**, dvs. muliggøre en bestemt efterfølgende konklusion som er i modtagernes interesse, anskueliggjort ved et spørgsmål der ved fokuseringen på en bestemt meddelelse underforstås til besvarelse i næste sætning: På bordet står der et lys og hvad med det? Sigtet med sætningen er således at gøre meddelelsen til kendt information.

e. Afsenderen skal formulere sig så **økonomisk** som muligt, dvs. henvise (benævne ting og forhold) med de svageste (mest abstrakte og generelle) formuleringer som sikrer genkendelighed, og meddele (fokuserer) med den stærkeste formulering som er sand, således at der til den meddelte information underforstås og kun det:

På bordet står der et lys og kun det!

Figur 1. I boblerne ser man de 4 betingelser, nemlig hhv.: økonomi, tilgængelighed, informativitet og sigtets rigtighed.

§ 5. Man kan skelne mellem fire ytringstyper, der er defineret dels ved indre struktur, dels ved typen af ydre sigte:

a. Nyhed: I ytringer med mindst en beskrivelse (som ikke er et kopula-verbum), nævnes et emne eller subjektet; der fokuseres på det sidste beskrivende argument (ikke på en satellit) i ytringen, og det er denne information der er ytringens sigte, fordi den er forudsat af det følgende:

På bordet står der et lys og hvad med det?

b. Identifikation: I sætninger med *være* og andre verber der betyder 'lig med', og med benævnelser både som ARG1 og ARG2, benævnes subjektet, og der fokuseres på ARG2 (prædikativet); ytringen har enten som sigte årsagen eller virkningen af identiteten, eller intet sigte (den tjener da som afslutning på et afsnit).

Den dygtigste pige i klassen er Ulla og følgelig?

Det er lyset der står på bordet intet spørgsmål.

c. Modsætning: I sætninger med en stærkere formulering af emnet end den svageste som sikrer genkendelighed, fokuseres der på to led i ytringen: dels på 2. modled, dvs. den sidste informationsenhed i udsagnet, benævnelse eller beskrivelse (det svarer til meddelelsen fordi det rammes af nægtelsens kraft), dels på 1.

modled, dvs. det frontstillede led, emnet, som dog også er en del af meddelelsen, fordi der hertil, på grund af den stærke formulering, underforstås: og kun det. Der underforstås dels: modsætningen til 1. modled + modsætningen til 2. modled, dels sigtet med sætningen (efter reglerne i § 6 og 7). Modsætninger forekommer oftest i syntaktisk og semantisk parallelle sætningspar, hvor den ene er den andens underforståelse og omvendt. Modsætninger kan have nævnte (ikke beskrivende) ARG1 og ARG2, forbundet med betydningstomme prædikater (*være* eller verber med indre objekt).

På bordet står lyset og på ikke-bordet står ikke-lyset' og på reolen står vassen og følgelig?

d. Nægtelse: Der fokuseres på det af de beskrivende eller nævnte informationer i sætningen hvis alternativ er relevant for det næste; det skal altså ikke som ved nyheder nødvendigvis være beskrivelser der fokuseres på. Det forudsættes at modtagerne antager det som benægtes, fordi noget der impliceres heraf, faktisk er sandt; det kan noteres med foransatte hævdede bogstaver: ellers: implikationen af den ubenægtede information; Eks.:

den lever ellers i havet Hvalen er ikke en fisk men en ikke-fisk (pattedyr) i havet?

§ 6. Man kan skelne mellem typer af nyhedsmeddelelser med forskellige prædikater og hver sit sigte:

a. Præsentation: *Der*-konstruktioner er sætninger med ordet *der* på subjektpladsen, hvormed afsenderen præsenterer det egentlige beskrivende subjekt som meddelelse i ytringen; sigtet gælder den meddelte beskrivelse:

Der står på bordet et lys og hvad med det?

b. Tilstandsbeskrivelse: Ytringer med fokus på et tilstandsprædikat, dvs. et adjektiv, nominal i nøgen form, et verbum der betegner en tilstand, en varighed eller en proces, eller et verbum i perfektum; sigtet gælder følger af eller årsager til meddelelsen:

Lyset står på bordet og følgelig?

c. Begivenhedsbeskrivelse: Sætninger med fokus på et verbum i datid eller nutid, der betegner en overgang; sigtet gælder hvad der dernæst skete:

Lyset faldt ned fra bordet og dernæst?

§ 7. Man kan skelne mellem forskellige typer af **identifikationsmeddelelser** med hver sit sigte og underforståelse:

Det-kløvning: I ytringer hvor alle andre informationer end meddelelsen er kendt information, sættes ordet *det* som emne og meddelelsen som prædikat (efter *være*), mens de kendte informationer benævnes i en ledsætning til højre for meddelelsen. Sætningen har det sigte at udelukke at der er andet end meddelelsen, der er tilfældet:

Det er forudsat der står noget på bordet, *lyset der står på bordet* og der står intet andet kendt på bordet

hv-kløvning: Som subjekt nævnes

Hvad der stod på bordet var et lys overraskende nok

Identitetssætninger:

Det pæneste lys er det røde lys og følgelig?

Definitioner:

Et bord er et møbel med en understøttet plade til at spise og arbejde ved og følgelig?

Spørgsmål: *Hvad står der på bordet?* hvad?

§ 8. Når den eksplicite information i ytringen kun kan forstås på baggrund af noget andet, implicit information, som er kendt, kaldes dette **forudsat information**.

Ordet *men* forudsætter fx at der er en modsætning mellem de to led der sideordnes, således at den konklusion der ved det underforståede spørgsmål sigtes mod med det første led, er det modsatte af den konklusion der underforstås med det anden, fx: *Han er neger, men velsoigneret*. Her underforstår afsenderen at *neger* er et argument imod fx at ansætte ham som tjener, mens *velsoigneret* er et argument for, og at det sidste er stærkest. Disse implicite forudsætninger kan noteres således ved hævdede foransatte bogstaver:

negre er normalt ikke velsoignerede *Han er neger men velsoigneret* og følgelig?

Mange småord har denne egenskab at forudsætte noget der ikke er nævnt: *lidt, heller, knap nok, næsten, givetvis*. Alle overgangsverber forudsætter at førtilstanden har været tilfældet tidligere: *falde i søvn* forudsætter vågenhed, *få*

forudsætter at man ikke har haft.

§ 9. Hvis afsenderen forudsætter noget kendt der faktisk ikke er kendt af modtageren, er det **pådutning**; og hvis afsenderens sigte faktisk ikke er i modtagernes interesse (dvs. det som forudsættes af det følgende), er det **bondefangeri** eller **naivitet**:

virkelighed\implicit information	forudsat kendt	underforstået relevant
faktisk kendt eller relevant	anatorisk kohærens	kataforisk kohærens
faktisk ukendt eller ikke-relevant	pådutning	bondefangeri

Disse lasagneplader er forkogte. De skal ikke koges i vandet er ellers saltet *letsaltet vand* men i fuldsaltet vand

Meningen er selvfølgelig at pladerne ikke skal koges, så det er en fejl, at der er tilføjet *i letsaltet vand*. Med formuleringen på pakken underforstås nemlig, at de skal koges i fuldsaltet vand.

Nå, så vi har spist andre madder før kommer vi til ostemaden, og hvad dernæst? sagde den fattige smedsvend, da han kom til den 10 ostemad; han havde ikke råd til andet.

Den første tand kommer i munden den anden på knæet

Døgnet rundt udkæmpes der drabelige slag *følgelig?* i vores krop. *Det skal vi være glade for. Det er derfor at vi som regel er raske*

Fordelen ved EFs indre marked er ikke at der indføres frihandel, for det har vi i forvejen, men at mulighederne for omgåelse af frihandelsaftalerne gennem tekniske handelshindringer elimineres.

På 4. sal lå den klublejlighed hvor jeg havde boet de første år jeg var i København. Lejligheden nedenunder på 3. sal var indrettet til lysbadeklinik

Lige efter krigen var klinikken manden og meget besøgt. Nu havde patienterne svigtet.

I gamle dage fortalte kirken mennesker, hvilke principper de skulle leve efter. I vore dages Danmark betyder kirken temmelig lidt, og de principper vi lever efter er vage.

Såfremt den første af os afgår ved døden, forinden vi har indgået ægteskab, skal den længstlevende af os således ikke tage arv i den førstafdødes særeje.

§ 10 Eksempler:

1. ^{FORUDSAT: bilen kører} HVORDAN BILEN KØRER ^{SIGTE: hvordan? (2)}
2. En afgørende betingelse for at komme nogen vegne med bilen <1> er selvfølgelig at få hjulene i gang eller drevet rundt. ^{SIGTE: hvad er der med det? (3)}
3. Det <2> sker ved hjælp af motoren. ^{SIGTE: hvordan det? (4)}
4. Inde i motoren bevæges nogle stempler op og ned, når en passende blanding af luft og benzin (eller andet brændstof) antændes af gnister fra tændrørene. ^{SIGTE: og hvad så? (5)}
5. Stemplernes bevægelse op og ned <4> ændres ved hjælp af en krumtapaksel til en roterende bevægelse. ^{SIGTE: hvad er der med bevægelsen? (6)}
6. og denne roterende bevægelse <5> føres videre gennem kobling og gear til bilens ene hjulpar, ^{SIGTE: og følgende? (8)}
7. det man kalder de drivende hjul. ^{SIGTE: hvorfor det? <6>}
8. På en forhjulstrukket bil ^{MODSÆTNINGSVIS: på en baghjulstrukket bil} ^{FORUDSAT: nogle af} hjulene drives rundt ^{er det de to forreste hjul} ^{MODSÆTNINGSVIS: de bageste} der drives rundt,
9. og på en baghjulstrukket bil er det de to bageste ^{MODSÆTNINGSVIS>> 'på en forhjulstrukket bil er det de to forreste hjul' (= 8), ingen henvisning hertil KL, MF}
10. mens det ANDET hjulpar blot triller med. ^{MODSAT>> 'DET FØRSTE HJULPAR DRIVES RUNDT' (8-9) MF}

Bord dæk dig

1. For længe siden levede der en Skrædder, ^{hvad er der med skrædderen? (2)}
 2. som havde tre Sønner, men kun en ærste Ged, ^{og følgende? (3)}
 3. De skulle alle sammen leve af Gedens Mælk ^{og følgende? (4)}
 4. og derfor maatte den fodres godt. ^{hvorfor det? (3)}
 5. Hver Dag trak en af Sønnerne den ud paa Marken for at græsse. ^{og hvad så? (6)}
 6. En Dag førte den ældste ^{MODSAT: den næstældste søn} Søn Geden ind paa Kirkegaarden. ^{MODSAT: et andet sted hen (senere i historien)}
 7. hvor der voksede en Mængde saftige Planter ^{og hvad med dem? (8) (KVANTORGLIDNING)}
 8. Her fik den Lov at løbe rundt og æde ^{og følgende? (9)} alt hvad den kunde.
 9. Da det blev Aften, spurgte Sønnen: ^(NEUSTISK GLIDNING)
 10. "Ged, ^{FORUDSAT: du har spist meget} er du mæt?" ^{bekræft! SP}
- Grimms eventyr: *Bord dæk dig, Guldæsel og Knippel af Sækken*, Kbh. MCXLVIII (?!)

1. De økonomiske argumenter for dybtgående integration i EF ^{MODSAT: andre argumenter er meget tynde.} ^{MODSAT: kun lidt tynde, SIGTE: hvorfor det? (3), og følgende? (2)}
2. ^{FORUDSAT: tynde argumenter overbeviser normalt ikke} Alligevel er det en udbredt opfattelse, at der ^{argumenterne er ellers tynde; ikke er nogen vej uden om tilslutning} ^{men en vej til tilslutning} til integrationsplanerne, dvs. det indre marked og den økonomiske og monetære union.
3. ^{FORUDSAT: små effektivitetsgevinster er ikke tvingende.} Men nu, hvor vi i forvejen har udstrakt frihandel ^{MODSAT TIDLIGERE'} er der ^{FORUDSAT: der er ellers effektivitetsgevinster} kun ^{små} ^{MODSAT: store (4), SIGTE: hvorfor det? (4-5)} effektivitetsgevinster ved harmonisering af skatter og afgifter eller ved en møntunion.
4. Det er muligt ^{RELEVANS: kun muligt, dvs. ikke nødvendigt} at deltage intensivt ^{og følgende? (3)} i den internationale arbejdsdeling som suveræn nationalstat, som bl. a. Sverige og Norge gør det.
5. ^{FORUDSAT: det indre marked har fordel} Fordelen ved EF's indre marked er ^{det indre marked betyder ellers frihandel (2)} ikke, at der ^{indføres frihandel} ^{IDENTITETSÆTNING: men at den bliver reel (10)}
6. for det ^{MODSAT: reel frihandel} ^{har} ^{MODSAT: har vi ikke, SIGTE: følgende? (5)} vi i forvejen,

7. FORUDSAT: eliminering af hindringer er bedre end frihandel ^{men at mulighederne for} omgåelse af frihandelsaftalerne gennem tekniske handelshindringer ^{elimineres,}

hvordan det? (8) og følgelig? (3)

8. idet enhver grænsekontrol ophæves, ^{og følgelig?(8)}

9. For at opnå denne beskedne ^{MODSAT: de store fordele} fordel er det ^{fordel} nødvendigt at harmonisere skatter og afgifter. ^{MODSAT: ikke nødvendigt, SIGTE: hvordan det? (10)}

10. FORUDSAT: afgiftsækning er harmonisering ^{f.eks. skal afgiften på en pakke cigaretter sænkes} ^{hvorfors det? (9)} med et beløb af størrelsesordenen 9 kr. og på en flaske whisky med 60 kr.

Hans Aage: *EF er som en færge med et bildæk uden opdelinger.* Information 24-25/3 1990 side 7

1. Indgangen fra Vesterbrogade til Westend var en ^{smal port} og hvad med den? (2) mellem en elegant møbelforretning og en lille snusket avis-kiosk.

2. I hjørnet til højre lige når man var kommet ind ad porten, lå der ^{en opgang,} og hvad med den? (3)

3. Vesterbrogade ^{MODSAT: Westend (6)} ^{MODSAT: med andre numre (4)}

4. Og ^{FORUDSAT: Westend burde begynde straks} først ^{MODSAT: før} derefter begyndte Westend ^{numrene,} ^{MODSAT: Vesterbrogade numrene, SIGTE: og følgelig (5)}

5. Indehaveren af møbelforretningen ejede ^{hæle} og følgelig? (6-7) ejendommen.

6. På 4. sal ^{MODSAT: på andre etager} lå den ^{klublejlighed,} ^{MODSAT: andet (7)} hvor jeg havde boet de første år jeg var i København.

7. Lejligheden nedenunder på 3.sal ^{MODSAT: på 4. sal} var indrettet til lysbadeklinik ^{MODSAT: klublejlighed (6) MF}

8. Lægen der havde klinikken var specialist i fysiurgiske sygdomme. ^{og følgelig? (10)}

9. Han var gammel ^{og følgelig?} og havde en specialist bør ellers følge med ^{ikke fulgt med tiden.} ^{men: var blevet gammeldags (13)}

10. LIGE EFTER KRIGEN ^{MODSAT: nu (13)} var klinikken mondæn og meget besøgt

^{MODSAT: måske ikke besøgt? (13)}

11. ^{FORUDSAT: kendte mennesker er mondæne} også af kendte mennesker, ^{og følgelig? (10)}

12. deriblandt et berømt skuespillerpar. ^{og følgelig? (10)}

13. NU ^{MODSAT: ikke lige efter krigen (10)} havde patienterne svigtet. ^{MODSAT: besøgt (10)}

Kirsten Thorup: *Himmel og helvede.* 1982.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

VALGPLAKATEN: NARRATIVITET OG INTERPRETATION

Orla Vigsø (Uppsala Universitet)

1. Valgkamp i Danmark: mediernes rolle

Når der har været skrevet om mediernes rolle i den politiske valgkamp, har det ofte været med en fokusering på tv's rolle. Man har skævet til USA og set på nyhedsformidlingen, f.eks. i forbindelse med partikonventer, eller man har set på de betalte reklamer (spots på normalt max. 1 minuts længde). Især de sidste har været set som skrækeksempel på "the American way": Gud fri os for den slags her i Danmark!

Nu er vi faktisk (indtil videre i alt fald) blevet holdt fri for den betalte politiske reklame i dansk tv, så når man har beskæftiget sig med valgkampen i tv herhjemme, har det været præsentationsprogrammer, debatter og partilederrunden, som har været i centrum. (Se f.eks. Karen Siunes doktorafhandling *Valgkampe i tv og radio*, 1982.) Næsten al forskning i politisk sprogbrug har drejet sig om folketings-taler, valgtaler, i det hele taget: politikersprog. Dette er selvfølgelig også interessant, men hører sammen med en mere traditionel (eller traditionel kritisk) opfattelse af politikens status, retorik og hele fremførelse.

Politik er ikke noget statisk studieobjekt, hverken hvad angår definition, afgrænsning eller udformning. Alle er enige om, at der er sket noget med politikken i efterkrigstiden, bla. under indflydelse fra massemedierne, men der hører enigheden også op. For det første er der ikke længere konsensus om, hvad begrebet "politik" dækker, for det andet er der ikke enighed om, hvad der er sket med "den", og for det tredje er der vild uenighed om, hvorvidt man skal fordømme eller prise "det", som er sket med "den".

Dette er ikke stedet for en diskussion af disse fundamentale definitions-spørgsmål, men når de alligevel trækkes frem, er det for at give baggrunden for

denne studies emnevalg.¹⁾ Antagelsen er nemlig, at den massemediale udvikling (og herunder også de lovbestede restriktioner for æterbåren politisk reklame) kombineret med en forskydning af det politiske i retning af en stadig større bevidsthed om iscenesættelse og marketing gør valgplakaten til et stadigt vigtigere element i valgkampen. Som følge heraf antages det også, at valgplakaten har måttet og sandsynligvis vil skulle ændre sig, for at tilpasse sig disse ændrede betingelser. Nærværende studie udgør et første stadie i et forsøg på at finde en klassifikationsmetode, som fanger disse ændringer.

2. Narrativiteten i valgplakater

Et af de mest interessante forsøg på at se den politiske plakat fra en tekstlingvistisk/semiotisk synsvinkel er Dominique Memmi, som i bogen *Du récit en politique* ud fra en greimasiansk narratologi analyserer plakater fra partierne i Italien.

Udgangspunktet er det velkendte skema over aktantrollerne og deres indbyrdes relationer:

destinatør -----> objekt -----> destinatør

↑

hjelper -----> subjekt <----- modstander

Ud fra dette skema har Memmi analyseret plakaterne for at se, hvilken aktantrolle partiet tildeles (tildeler sig selv), med henblik på at undersøge evt. forskelle mellem partiernes brug af plakater. Næste figur er hendes skema over, hvorledes de mulige typer kan se ud. Man må tilføje, at alle disse kategorier fungerer i en generel agonistisk kontekst, hvilket vil sige at uanset om der er eksplicit henvisning til modstanderen eller ej, så er denne altid tilstede som en *logisk* figur. Det narrative forløb kan ikke få sin dynamik, hvis ikke der findes modstridende kræfter. Der er således ingen grund til strukturelt at fremhæve modstander-kategorien: i alle tilfælde er modstanderen = de andre (eller en delgruppe heraf), uanset om der nævnes nogen navne på personer eller partier.

¹⁾ Og dermed også for hele det licentiatstudium, som nærværende undersøgelse udgør en del af. Projektet er at behandle valgplakaten som politisk marketing ud fra en diskursanalytisk vinkel, bla. også med henblik på afdækning af de implicite politikopfattelser.

Partiets aktantielle rolle Eksempler og oversættelse i f.t. parti/vælger

1. parti = subjekt

"Il PSI è la forza che si batte con piu coerenza per cambiare" (PSI er den kraft, som mest udholdende kæmper for forandring)
Repræsentation/Delegering
(= Stem på mig, og jeg vil skaffe dig værdiobjektet)

2. parti = destinatør

"Aiutaci ad andare avanti" (Hjælp os at gå fremad)
Ansvarliggørelse
(= Uden dig kan vi intet, vi behøver dig)

3. parti = hjælper

"Con il tuo voto, governi anche tu" (Med din stemme kan også du regere)
Deltagelse
(= Med min hjælp vinder du værdiobjektet, ellers sejrer anti-subjektet)

4. parti = værdiobjekt "Noi, abbiamo le mani pulite" (Vi har rene hænder)

Forførelse
(= Se hvor attråværdige vi er)
(Memmi, 53)

Generelt viser Memmis undersøgelse, at der er forskel på de forskellige italienske partiers selv-fremstilling i forhold til det narrative skema, men der er visse problemer forbundet med den ensidige fokusering på det narrative aspekt:

For det første er udgangspunktet det italienske partibillede, som adskiller sig fra f.eks. det danske ved at være (i alt fald på det tidspunkt, hvor undersøgelsen gennemførtes) meget stærkt polariseret. En stærk polarisering understreger det agonistiske element, selv om det dermed ikke være sagt, at det narrative element ikke også findes i danske valgplakater; man må blot være beredt på, at dette træk er mindre accentueret.

For det andet er de plakater, Memmi analyserer, af en meget gammeldags type; såvel det verbale som det grafiske element i plakaterne er uden det raffinement, man kan finde i nyere valgplakater i f.eks. Frankrig (og, for en enkelt kampagnes vedkommende, også Sverige). Vi vender senere tilbage til dette punkt.

For det tredje er analysemetoden for unuanceret til at kunne skelne mellem plakater på andre områder end det rent narrative. Dette er et problem, fordi det politiske *per se* er karakteriseret gennem det agonistiske element; politik er

ritualiseret kamp. Derfor er det naturligt, at *alle* valgplakater har det narrative som element, idet der er tale om "os" mod "dem". Dette er vigtigt at påpege, men det bliver uinteressant som "distinktivt træk" til at skelne mellem forskellige plakattyper. Det bliver, med andre ord, en *banal* konstatering af forskellige strategier inden for det politiske: fremhævelsen af sig selv, fremhævelsen af målet, nedrakningen af modstanderen - noget som ikke kan siges at være nogen nyhed.

Problemet er altså, for nu at opsummere, at det politiske og dermed også den politiske plakat har udviklet sig på en sådan måde, at det narrative ikke er interessant som distinktion, men at vi må søge andetsteds hen, hvis vi skal kunne typologisere valgplakatens retoriske strategi.

3. Digression: reklameplakatens udvikling

Ser man på de traditionelle reklameplakater, indeholder de som oftest følgende elementer (eller et udvalg af dem):

- Varens navn
- Varens brugsfunktion
- Lovprisning af varens kvalitet, nyhedskarakter, pris mv.
- Sammenligning med konkurrerende varer
- Opfordring til køb

Denne reklametype har gjort sig gældende i (mindst) et århundrede, selvfølgelig med ændringer i accentuering og udformning, men med samme basale grundform.

Imidlertid har reklamen ændret sig de sidste måske 20 år, således at ovenstående type er blevet suppleret med andre typer, hvor de førnævnte enkeltelementer ikke findes. I stedet er den billedlige association blevet mere fremtrædende, så man ofte blot ser et billede (hvor varen måske ikke vises) samt varens navn. Meget summarisk kan man pege på følgende elementer i den nye reklame:

- Varens navn
- Billedets overvægt
- "Livsstil"
- Humor
- Læserens inddragelse som aktiv fortolker

Selvfølgelig findes den "gamle" reklametype stadig, og selvfølgelig er disse elementer ikke alle "nye", men som *trend* mener jeg, man tydeligt kan se en forskel på reklamen anno 1950 og anno 1992, nemlig i det faktum, at reklamen

ikke er så *eksplisit* om sit formål. I den gamle type fik læseren fortalt, *hvilken* vare man skulle *købe* og *hvorfor*. I den nye er det mere opbyggelsen af et *image* omkring et varemærke, som er det centrale, og selve opfordringen til køb er *implicit*. Samtidig bruges ofte en (til tider selvironisk) humor, hvor reklamen viser sig selv som reklame, mens den gamle type var mere (villet) "seriøs". Også *teasing*, dvs. den gradvise afsløring af sammenhængen over tid, benyttes.²⁾

Hvad har dette med valgplakaten at gøre? Min påstand er, at man kan se klare paralleller mellem udviklingen inden for reklamen og udviklingen inden for valgplakaten, blot med den forskel, at valgplakaten i Danmark endnu hænger fast i den gamle reklametype, mens man i f.eks. Frankrig kan se eksempler, som helt klart adskiller sig fra den traditionelle valgplakat.

Hvad skal en traditionel valgplakat da indeholde?

- Henvisning til valgsituationen ("Vælg", "Stem på", "X ved")
- Partiets/kandidatens navn
- Lovprisning af partiet/kandidaten
- Evt. sammenligning med konkurrenterne

Denne traditionelle plakattype er den, som Memmi analyserer ved hjælp af det narrative skema, men hvordan skal man kunne analysere og skelne mellem plakater, som *ikke* indeholder disse elementer, men i stedet ligner den nye reklametype mere?³⁾

4. Læserens interpretative arbejde

²⁾ Et af de mest opfindsomme eksempler, jeg selv har oplevet, var Benson & Hedges reklamekampagne i den londonske "tube" i forbindelse med lanceringen af deres "100"-cigaret. Første billede viste et mørkt studie med en tildækket skulptur i midten; kun den lovpligtige advarsel om rygningens farer viste, at der var tale om en tobaksreklame. En uge senere var plakaten skiftet ud med én, hvor gardinet var rullet op og alværet fjernet fra skulpturen; hele rummet lystes op - af en guldsulptur, som viste tallet 100. Intet navn, ingenting - blot guld og 100, men det var også nok: B&H har i den grad gjort guld til deres farve, at ingen var i tvivl om plakatens budskab: B&H har lavet en ny cigarettetype!

³⁾ Her følger i foredraget en serie reproduktioner af franske, svenske og danske plakater, som det desværre ikke har været muligt at gengive her. Det drejer sig for Frankrig især om socialisternes kampagner fra 80'erne, bla. den velklædte borgerlige ulv. Disse plakater kan findes i Gervereau 1991, p 166-173. For Sverige er det Moderaternas kampagne fra 1991 ("Allt ska inte vara politik"), som jeg har behandlet i Vigsø 1992, 1992a og 1992b. For Danmark er det DSU's "frække" plakater ("Første gang glemmer du aldrig", "Batman" og "Den gode, den onde og den virkelig sjove").

Umberto Eco har indført en skelnen mellem "åbne" og "lukkede" tekster, som kan bruges til at kaste lys over, hvad der er forskellen på de to ovennævnte "gamle" og "nye" plakattyper. "Tekster" adskiller sig fra andre udtryksformer ved deres større grad af kompleksitet, og dette skyldes især, at de er et væv⁴⁾ af det "ikke-sagte" ("le non-dit", Ducrot 1972).

"Ikke-sagt" vil sige noget, som ikke er manifest på overfladen, på udtryksplanet, men det er just dette ikke-sagte som skal aktualiseres på det aktualiserede indholds plan. En tekst kræver således, på en langt tydeligere vis end andre budskaber, læserens aktive og bevidste bevægelser." (Eco 1985, 65)

Læserens "aktive og bevidste bevægelser" er resultatet af et samspil mellem mange forskellige faktorer, som Eco selv samler i det skema, som gengives på næste side (Eco 1976, 142). Dette er udgangspunktet for en skelnen mellem "åbne" og "lukkede" tekster: de lukkede tekster er dem, hvor forfatteren mener, at kunne styre læsningen gennem at mål-rette teksten mod læseren (børn, soldater, husmødre, advokater...) og konstruere den efter et idealbillede af denne læser. Alle henvisninger etc. indretter sig efter læserens encyclopædi; alle effekter søges kontrolleret. (Ecos eks.: skræk produceres med ordene: "... men da hændte noget skrækkeligt..")

En åben tekst er derimod, når afsenderen/forfatteren læser figuren som model af den pragmatiske situation, man ikke kan undslippe, og anvender den som "regulerende hypotese" for sin strategi. Han bruger den til at styre læserens aktive fortolkning.

"[med sin strategi] forsøger han at opnå et eneste mål: uanset hvor talrige de mulige fortolkninger måtte være, gør han således, at den ene kalder den næste frem, for at der til slut kan skabes en forbindelse mellem dem, som ikke er en udelukkelse, men en gensidig forstærkende forbindelse." (Eco 1985, 75)

Når en tekst går fra det didaktiske mod det æstetiske,

"vil den overlade det fortolkende initiativ til læseren, selv om den i almindelighed ønsker at blive tolket inden for grænserne af en vis entydighed. En tekst ønsker, at nogen hjælper den til at fungere." (Eco 1985, 67)

Det er i mine øjne præcist her, forskellen på den "gamle" og den "nye" valgplakat

ligger. Målet for de to er, i sidste instans, det samme, nemlig at få vælgeren til at stemme på et bestemt parti fremfor et andet, men graden af kalkuleret fortolkningsarbejde hos læseren er vidt forskellig. Plakaterne bliver i højere grad at opfatte som tekster, som skal tolkes, og hvor det "reklamemæssige" blot er ét aspekt af det fremtolkede indhold.

⁴⁾ "Text" kommer af texere: at væve, så rent etymologisk er der også belæg for dette.

Følgende skal ses som en kort opremsning af de faktorer, som skal tages i betragtning ved studiet af valgplakaten; hvad de kaldes og hvilke delelementer, de består af, kan diskuteres; vigtigt i denne sammenhæng er blot at få gjort opmærksom på, at valgplakaten er en kompleks størrelse.

Internt: Det grafiske/æstetiske:
 forholdet tekst/billede
 billedtypologi
Det "retoriske":⁵⁾
 intertekstualitet
 citeringer
 humor
Det narrative:
 partiets/kandidatens rolle

Eksternt: Det interpretative:
 åbenhed/lukkethed
 eksplicitering af:
 den pragmatiske situation (valg)
 læserens forventede aktivitet (at stemme)
 kommunikationssituationen (direkte henvendelse)

Litteratur

- Ducrot, Oswald: (1972) *Dire et ne pas dire*, Paris
Eco, Umberto: (1976) *A Theory of Semiotics*, Bloomington, Ind.
(1985) *Lector in Fabula*, Paris
Gervereau, Laurent: (1991) *La propagande par l'affiche*, Paris
Groupe µ: (1992) *Traité du signe visuel*, Paris
LUCIOLE (A.Guillemain et al.): (1991) *La politique s'affiche. Les affiches de la Politique*, Paris
Maarek, Philippe J.: (1992) *Communication et marketing de l'homme politique*, Paris
Memmi, Dominique: (1986) *Du récit en politique. L'affiche électorale italienne*, Paris
Vigsø, Orla: (1992) "'Allt ska inte vara politik." Diskursanalytiske bemærkninger til Moderaternas valgkampagne 1991", *ADLA-nyt*, nr.1, 1992, Århus
(1992a) "Moderately Speaking? Aspects of a Swedish Electoral Campaign", in: *Proceedings from the 13th Scandinavian Conference of Linguistics*, Roskilde (under udgivelse)
(1992b) *The Analysis of Political Discourse (=TeFa, nr.5)*, Uppsala

⁵⁾ At der er sat anførselstegn om det "retoriske" skyldes, at man ikke skal tro, jeg mener, det retoriske er begrænset til de her nævnte forhold; man kan argumentere for, at alle de nævnte forhold, både interne og eksterne, falder ind under retorikkens område.

5. Møde
om Udforskningen
af Dansk Sprog

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet

13.-14. oktober 1994

